

tidsskrift.dk

D.G. MONRADS SYN PÅ KONSTITUTIONALISME OG PARLAMENTARISME 1869-1886

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 8 (1968)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0008-PDF/ho_nrk_0008_73074.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=73074>

pdf genereret den : 28/5-2008

D. G. MONRADS SYN PÅ KONSTITUTIONALISME OG PARLAMENTARISME 1869–1886

Af Leo Tandrup

På baggrund af en tekstanalyse af Den stille Magt (kap. I) og en gennemgang af Monrads ideverden (kap. II og III) viser kandidatstipendiat, mag. art. Leo Tandrup, hvorledes Monrad ud fra sit dialektiske historiesyn stedse i ligevægtens interesse gik imod det parti, eller den statsmagt, der krænkede den rolige udvikling ved at forsøge misgreb mod forfatningen, og hvorledes han anså et tillidsforhold mellem bondestanden og de øvrige stænder samt partiernes forankring i samfundssindede ideer frem for i egoistiske standsinteresser som hæver forudsætningerne for, at parlamentarismen kunne afløse konstitutionalismen (kap. IV). Endelig vises det, hvorledes Monrads parlamentarisme, da han aldrig fandt disse forudsætninger ordentligt opfyldt, i den skildrede periode bevægede sig fra et snævert, klassisk engelsk præget begreb til et bredt, fleksibelt, konstitutionelt dansk præget begreb, mens hans konstitutionelle system samtidig bevægede sig fra et sted mellem ældre og yngre konstitutionalisme til omkring den yngre konstitutionalisme (kap. V).

INDLEDNING

Læser man de nyere behandlinger af den politiske udvikling i Danmark i anden halvdel af det 19. århundrede, får man meget let det indtryk, at problematikken om regeringsformen var meget enkel. Enten gik man som venstre ind for parlamentarismen, eller også gik man som højre imod den. Parlamentarisme var i det hele ensbetydende med folketingsparlamentarisme, et begreb som forskerne i dette århundrede ikke har interesseret sig for nærmere at bestemme¹. Begreberne konstitutionalisme og parlamentarisme kan imidlertid begge defineres på forskellig måde og tillægges

Anvendte forkortelser se side 97.

1. Nogen historiografisk gennemgang af den hidtidige litteratur om den tids parlamentarisme skal ikke her foretages. Som eksempel kan nævnes universitetslærebogen Povl Engelstoft og Frantz W. Wendt, Danmarks politiske Historie fra Freden i Kiel til vore Dage, 1934. Om Det forenede Venstres erklæring af 30. juni 1870 hedder det blot: »Man hævdede ud fra den, at Folketinget havde Magt til at hindre en Regerings Forbliven, kort sagt, man krævede Gennemførelsen af Parlamentarismen« (s. 229). Jvf. de få bemærkninger s. 209. Heller ikke senere kommer forfatterne ind på en nærmere behandling af den komplicerede problematik.

et vidt forskelligt indhold, hvilket da også skete. Vil man derfor vinde et nuanceret og mere rigtigt billede af de forskellige politikeres og politiske grupper og partiers holdning til de to begreber, må en virkelig indtrængen i tidens konstitutionelle og parlamentariske typologi forsøges. Da spørgsmålet om regeringsformen var et kernepunkt i 70-ernes, 80-ernes og 90-ernes politiske kamp, er en sådan indtrængen i virkeligheden en nødvendig forudsætning for at vinde et mere end blot ret overfladisk kendskab til den tids politiske spil og hele udvikling. Det fremherskende skematiske og ret statiske billede af venstre som en stædig agitator for folketingsparlamentarismen og højre som en ligeså arg modstander heraf må vige for et billede, som levner plads for den udvikling og større eller mindre ændring i synet på regeringsformen, der prægede ikke blot de enkelte grupper og partier, men også mange politikere, for et billede, der gør det forståeligt, at systemskiftet i 1901 overhovedet kunne finde sted. I den forbindelse ville det, for at lette og muliggøre den syntetiske fremstilling af regeringsformens historie i det 19. århundrede, som en gang bør skrives, være ønskeligt, om der bl. a. blev foretaget en række systematiske undersøgelser over udviklingen i de ledende politikeres syn på denne. Sådanne undersøgelser savnes, når man til dels ser bort fra D. G. Monrad.

Vigtige sider af Monrads syn på statslivet, således på parlamentarismen, er nemlig undersøgt af Povl Bagge i dennes metodisk meget interessante og lærerige disputats fra 1936, *Studier over D. G. Monrads statstanke*, som denne afhandling står i gæld til. Fundamentet for Bagges arbejde var en række metodiske overvejelser, således om nødvendigheden af at adskille de taktiske sider af en politikers udtalelser og hele optræden fra de strategiske sider², overvejelser, der også ligger bag denne afhandling.

Efter en gennemgang af kildematerialet, ikke mindst af Monrads Politiske Breve Nr. 1–19, der udkom mellem juli 1874 og marts 1882, nåede Bagge frem til en konklusion, der ikke siden er blevet bestridt: »I løbet af otte aar (1874–82)³ var Monrad . . . faktisk (fra at afvise parlamentarismen)³ naaet til den opfattelse, at indførelse af parlamentarismen i *moderne forstand* (udh. her) var den nødvendige forudsætning for, at der paany kunde indtræde harmoni mellem forfatningsfaktorerne . . . han ønskede nu dens gennemførelse«⁴. Svarende hertil hævdede Monrads for-

2. Bagge s. 19 f.

3. Min indføjelse. Når Bagge vælger 1874 som udgangspunkt for sin tese, er dette uheldigt, da M. af taktiske grunde netop da indtog en særlig fjendtlig holdning til parlamentarismen, jvf. herunder s. 40 f.

4. Bagge s. 119 f; Bagge blander her M.s udtalelser i Den stille Magt fra marts 1882 sammen med hans udtalelser i folketinget i efteråret 1882, selv om hans holdning til parlamentarismen ikke var ens på de to tidspunkter, jvf. herunder s. 49 f.

nemste biograf, P. Stavnstrup, at Monrad med Politiske Breve Nr. 19, Den stille Magt, »tager . . . Skridtet over i Parlamentarismen«⁵.

Problemet er imidlertid, om Bagges og Stavnstrups opfattelse er rigtig. Var Monrad i marts 1882 nået frem til at ønske gennemført eller at gå ind for parlamentarismen i moderne forstand? Endte han overhovedet med at nå frem til en sådan moderne parlamentarisme? Hvordan så han i det hele taget på konstitutionalismen og parlamentarismen i efterkrigstiden?

For at finde svar herpå, der har så nær en reference til den historiske virkelighed som muligt, er der valgt at gå to veje.

For det første anskues problemet ud fra en mere traditionel historisk synsvinkel. Hvad syntes Monrad *inderst inde* om de to regeringsformer? Var hans overvejelser herom overvejende taktisk eller strategisk bestemte, var de med andre ord stort set midler i en anden sags tjeneste, eller var de i sig selv væsentlige for ham? Hvorledes var Monrads holdning influeret af hans syn på den politiske langtidsudvikling, af den øjeblikkelige politiske situation, af hans politiske og personlige motiver og tilbøjeligheder? (kap. I og IV). Historikerne har hidtil været tilbøjelige til at nøjes med denne vej, hvilket således gælder alle, der – som P. Vedel, P. Bagge, A. Nyholm og P. Stavnstrup – har beskæftiget sig med Monrads syn på regeringsformen 1869–86, med det resultat, at deres opfattelser er blevet noget skæve⁶.

For det andet undersøges typologi og struktur i Monrads syn på regeringsformen. Hvorledes definerede han f. eks. parlamentarismen? Hvorledes så han på de forskellige *aspekter* inden for regeringsformens problematik? Hvorledes placerede hans syn på disse aspekter ham i udviklingsforløbet mellem absolutisme, ældre konstitutionalisme, yngre konstitutionalisme og moderne parlamentarisme? (kap. V).

Selv om længere tids beskæftigelse med Monrad har fået mig til som Nyholm at blive »mere og mere forsigtig med at sætte Stemple: Taktik paa Monrads Ord«⁷, selv om Monrad oftest sagde, hvad han mente, så sagde han, som han engang skal have udtalt til Birkedal, ikke altid alt, hvad han mente⁸. Og, hvad man bør lægge særlig mærke til: han vidste,

5. Stavnstrup s. 378. Mere forsigtigt skriver Nyholm (s. 432), at M. »i disse Aar (o. 1882) glider . . . i Retning af Parlamentarismen«, jvf. dog Nyholm s. 436 (sml. s. 274), der kunne tyde på, at han deler Stavnstrups opfattelse.

6. Af disse giver P. Vedel, der selv som den eneste havde haft problematikken på nærmeste hold, naturligt nok den rigtigste vurdering. Om Bagges opfattelse, jvf. herunder s. 95, note 37.

7. Nyholm s. 481.

8. V. Birkedal, Personlige Oplevelser i et langt Liv, 1890, I s. 121.

som den udprægede dialektiker, han var, ofte ikke rigtigt, hvad han skulle mene, idet han ikke kunne lade være at se en sag fra mange sider og derfor havde svært ved at tage parti⁹. Gang på gang støder man i én og samme artikel eller tale fra 70-erne og 80-erne på udtalelser, der kunne tages til indtægt af såvel venstre som højre, udtalelser såvel for som imod parlamentarismen, som den følgende tekstanalyse i kapitel I vil antyde. Dette gør tolkningen af hans synspunkter meget vanskelig og er med til at forklare, hvorfor historikerne har kunnet komme til så modstridende opfattelser af personen Monrad og af hans politik. Dette har gjort det yderligere nødvendigt som basis for en rigtig tolkning af hans syn på regeringsformen at sætte sig ind i hans for denne problematik relevante mere ide-mæssige baggrund (kap. II), indbefattet hans historiesyn (kap. III).

Der findes ingen moderne videnskabelige fremstillinger af den her behandlede periodes regeringsformer og deres typologi, men savnet heraf er mindsket bl. a. ved et studium af den livlige og iderige svenske debat om parlamentarismen fra Fahlbeck og Staaff til vor tid¹⁰, ligesom jeg har kunnet drage megen nytte metodisk set af Erik Rasmussens systematiske aspektinddeling vedrørende den moderne parlamentarisme i lærebogen *Det politiske system fra 1965*.

I. TEKSTANALYSE AF »DEN STILLE MAGT«

Formålet med denne kildekritiske tekstanalyse af det ene af Monrads to hovedskrifter om parlamentarismen, *Den stille Magt*¹, er at sandsynliggøre, at Monrad ikke med dette skrift tog skridtet over i parlamentarismen², og, sammenhængende hermed, at vise, at hans holdning til parlamentarismen var hovedsagelig taktisk, ikke strategisk bestemt³.

Strategien, hovedhensigten bag *Den stille Magt*, som bag alle Monrads politiske breve og hele politiske virke fra 1869 til 1886, var derimod en anden. Som vist af Bagge var forsvaret for og underbygningen af forfat-

9. – Som P. Chr. Zahle rammende fandt i 1854 (F. 1853/54, sp. 5299): »det er ikke sjældent, at et Ja, og et Nej! har været tilstede i Foredrag, der er blevet holdt af den ærede Rigsdagsmand«.

10. Jvf. E. Rasmussen, *Parlamentarismens typologi i svensk teori og dansk politik*, Statens almindelige Videnskabsfond, årsberetning 1956/57, 1958.

1. Det andet hovedskrift herom er hans *Politiske Breve* Nr. 11, *Parlamentarismen*, fra 1877.

2. – hverken den moderne parlamentarisme eller parlamentarismen, som M. da forstod begrebet, jvf. herunder s. 60.

3. Dette synes også Bagge at mene, jvf. Bagge s. 119.

ningsværket fra 1849 »den ledende tanke« i Monrads indrepolitiske virksomhed i mellemkrigsårene⁴. Det kan ikke undre, om det samme gjaldt for tiden efter det katastrofale nederlag i 1864, og det i endnu mere intens forstand end før. Ikke blot fordi dette nederlag for den allerede længe før 1864 for Danmarks fremtid og det danske folks integritet lidenskabeligt bekymrede statsmand gjorde landets eksistens endnu mere tvivlsom end før⁵. Men også fordi Monrad som konsejlspræsident i nederlagenes timer stod med et hovedansvar og efterhånden følte en skyld herfor, der voksede stærkt i årenes løb⁶.

Han hævdede da også selv flere gange, stærkest over for Krieger i 1877, at »aabent at udtale mig om, hvorledes jeg forstaar Grundloven, det staar for mig som en mig af min Fortid paalagt hellig Forpligtelse. Jeg vilde komme til at staa for mig selv som foragtelig, hvis jeg af nogetsomhelst Hensyn undlod at opfylde den«⁷. Hvor alvorligt det var ment, fremgår ikke mindst af, at langt de fleste af hans politiske artikler og breve og næsten alle hans taler i folketinget 1882–86 bragte ham ind på en retledning af den samtidige forfatningspolitiske udvikling⁸.

Hensynet til forfatningen gennemsyrrer da også hele Den stille Magt. Indledningen (s. 1–3), der motiverer, hvorfor Monrad skriver. Første hovedafsnit (s. 3–15), der beskriver den såkaldte stille magt og dens virkninger på landets lovgivning og grundlovens paragraffer 75, 49 og 25: »Der er Intet helligt for den stille Magt, ikke engang Landenes Grundlove«. Andet hovedafsnit (s. 15–25), der behandler parlamentarismens begreb og væsen. Tredie hovedafsnit (s. 27–35), der omhandler parlamentarismens chancer i Danmark. Fjerde hovedafsnit, »p. s.«-et (s. 35–47), hvori Monrad retter en indtrængende appel til konsejlspræsident Estrup om at regere i det konstitutionelle styres ånd⁹.

Monrad betonedede stedse, både før og efter 1864, at det for den frie

4. Jvf. Bagge, især s. 66.

5. Angsten for Danmarks og det danske folks undergang var et gennemgående tema i M.s politiske – og religiøse – forfatterskab i hele den her behandlede periode, gribende og mest indgående behandlet i Om politiske Drømmerier, 1870; jvf. Stavnstrup s. 298 ff.

6. Om M.s skyldfølelse, se især Stavnstrup s. 264 ff og 373 ff. Om M.s opfattelse af sit ansvar som konsejlspræsident, se herunder s. 75 f.

7. Krieger s. 318; desuden bl. mange st. 1–4 s. 4; 9–13 s. 61 f; Fischer s. 355; 14–18 s. 85.

8. Selv arbejder om emner, hvor det ikke just var nærliggende, præges stærkt heraf, således bogen om Den første Kamp for den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse, 1875 (jvf. Nyholm s. 373 ff) og de afsnit i den efterladte redegørelse fra o. 1880, der vedrørte hans deltagelse i begivenhederne 1864 (jvf. herunder s. 66 f og 69).

9. Jvf. især 19 s. 2, 7 ff, 13 ff, 22, 36 ff.

forfatnings trivsel og beståen var bydende nødvendigt, at den blev brugt, at der kom resultater, reformer ud af forhandlingerne¹⁰. »Endeløse, ørkesløse, gølge Forhandlinger«, hed det i Den stille Magt, »bringe Forsamlingerne i Ringeagt . . . (og) vedvarer en saadan Tingenes Tilstand gennem en længere Aarrække, saa graves der en Grav for Friheden, og Veien banes for Despotisme og dens Tvillingsøster Anarki«¹¹. I alle hovedafsnit af skriftet ligger brugsbetragtningen Monrad stærkt på sinde¹². Skriftet som helhed og tredie hovedafsnit i særdeleshed var således en indtrængende appel til venstrelederne om at opgive den i efteråret 1881 for alvor genoptagne systematiske opposition eller visnepolitik¹³ og i stedet for ihærdigt arbejde på at gennemføre en række praktiske reformer i samarbejde med ministeriet og landstinget som en hovedbetingelse for, at de kunne få indført parlamentarismen.

En analyse af skriftet tyder afgørende på, at Monrads holdning til parlamentarismen modsat hensynet til forfatningen var taktisk bestemt, at den altså i det hele dikteredes af hans opfattelse af, hvad der i den øjeblikkelige situation tjente forfatningens trivsel bedst¹⁴. Efter en af sympati båret skildring af den parlamentariske styreform i andet hovedafsnit, lægges der i tredie afsnit eftertryk på at vise, at tiden ikke er moden: Først når parlamentarismen, der er en datter af den stille magt, »har fæstet saa dybe Rødder, at den hersker uden Modsigelse, anerkjendt af Alle, . . . tilsteder den at blive omtalt (udh. her) og proklameret som den store, ledende politiske Grundtanke«¹⁵. Parlamentarismen var ganske vist »begyndt (udh. her) at gjøre sig gjældende«, men »dens Tilhængere have taget paa den med altfor rappe Hænder«, hvorfor den stille magt havde kaldt Estrup frem og støttet ham¹⁶. Derfor var »Venstre og Folkethinget (nu¹⁷) saa svagt, Estrup og Landstinget saa stærkt«. Den anden store hovedgrund hertil var den herskende kløft mellem bondestanden og den øvrige befolkning. Så længe den eksisterede, kunne der »ikke være Tale om« at indføre parlamentarismen¹⁸. Hertil kom et andet forhold, der »for Tiden« satte en usynlig skranke for denne: vor stærke afhængighed

10. Jvf. Bagge s. 67.

11. 19 s. 22.

12. Jvf. især 19 s. 9, 25, 34 f, hele p. s.et.

13. Nyholm kalder rammende skriftet for M.s »Svar paa Visnepolitikken« (Nyholm s. 431).

14. Jvf. kap. IV, hvor dette vises for hele den her behandlede periodes vedkommende, og hvor Den stille Magt placeres i en større sammenhæng.

15. 19 s. 27 f, jvf. det flg.

16. 19 s. 29.

17. Min indføjeelse.

18. 19. s. 31; jvf. herunder s. 49 f.

af udviklingen i Preussen. Der kunne næppe være tale om parlamentarismens indtrængen i Danmark, sålænge den ikke havde sejret i Preussen, d. v. s. sålænge Bismarck sad ved det ror, som han ikke *kunne* fortrænges fra. Følgelig burde »Parlamentarismens Tilhængere« for at fremme den »aldeles« glemme den. »De skulle i stedet for kæmpe for og gennemføre store politiske spørgsmål, så ville parlamentarismen »begynde at snige sig frem«, og når dette »atter og atter« gentog sig, ville man til sidst nøde disse tilhængere til at gribe magten ¹⁹.

Monrads idelige fremhæven af, hvor tidligt parlamentarismen var på færde, indicerer hans platoniske tilknytning til den. Selv regner han sig ikke til dens »tilhængere«: disse omtales stedse som »de«, ikke som »vi«, hvad brevformen med dens hyppige brug af førstepersons-formen ellers havde gjort naturligt. Monrad finder det endda »ret naturligt, at vor Styrelse faaer et vist Kantsler-Præg« i retning af Bismarcks styre i Tyskland, og han synes tilmed at tiltænke Estrup en position næsten som Bismarcks. Ikke blot ved at tale om Estrups »historiske Betydning«: »at modstaa en utidig Stræben efter Indførelsen af Parlamentarismen« ²⁰. Men også ved to steder i skriftet at hylde Estrup selv. Denne hyldest, der står centralt i tredje og fjerde afsnit ²¹, havde sikkert den funktion dels at intensivere appellen til Estrup selv om at spille den rolle som kanslerpræget leder af regeringen, lige myndig over for begge ting, men med noget større hensyntagen i reformarbejdet til folketinget end til landstinget ²², som Monrad havde tiltænkt ham, dels for offentligheden at fremhæve Estrups evner hertil.

Det er betegnende for Monrads holdning til parlamentarismen, at han ikke i det p. s., der er viet appellen til Estrup, overhovedet nævner muligheden for en parlamentarisk løsning af den konflikt mellem de to ting, som han behandler i afsnittets centrale del. Forhandlingerne om finansloven var netop strandet på folketingets nej til at forhøje de højere embedsmænds dyrtidsportioner og på landstingets nej til at nøjes med at forhøje de lavere embedsmænds portioner. Monrad ville i den situation ikke udtale muligheden af, at Estrup kunne gå af. Ganske vist burde Estrup ikke opløse folketinget, hvad han gang på gang med så sørgelige følger, en stigende hårdnakkethed fra dette tings side, havde gjort. Derimod burde han opløse landstinget, hvis det fortsat var genstridigt. Monrad ville da være »inderlig overbevist« om, at den store befolkning ville ændre

19. 19 s. 34 f.

20. 19 s. 34.

21. 19 s. 29 f og 36.

22. 19 s. 43 f, sml. 19 s. 16 f; jvf. dog herunder s. 49. Om M.s syn på forholdet mellem folketing og landsting, se herunder s. 31 f.

holdning til og støtte Estrup, når det blev »aldeles klart og utvivlsomt, at Ministeriet ikke repræsenterer Landstingsparlamentarismen, men en over begge Thingene ophøiet Regjerings-Villie«²⁴. Det eneste, Monrad, som før og siden, stærkt bebrejdede Estrup, var nemlig, at denne ene søgte sin støtte i landstinget, en ensidighed, som Monrad næsten trygler ham om at opgive²⁵.

Dette turde vise, at Monrad ikke med Den stille Magt tog skridtet over i parlamentarismen, men at strategien bag skriftet var et ønske om at sikre grundlovens trivsel ved en genoprettelse af den gamle konstitutionelle regeringsform.

Men hvis Monrad ikke ønskede parlamentarismens indførelse nu, hvad var så baggrunden for hans indgående og velvillige gennemgang af dette system i skriftet? Dette bliver klart, hvis man betragter Monrads *anden hensigt* med dette. Den stille Magt skulle bidrage til at bane ham vej til en ny karriere som aktiv politiker.

Selv om Monrad ikke besad samme politiske ærgerrighed som før 1864, havde han gentagne gange efter hjemkomsten fra New Zealand søgt at få plads i rigsdagen, således i folketinget ved suppleringsvalg i Helsingør 1871 og ved de almindelige valg i Roskilde i 1872; i landstinget søgte han at komme ind både i 1873 og 1876, idet han endog skrev til den konstitutionelle konge personligt og bad ham om at udnævne sig til kongevalgt landstingsmedlem; intet lykkedes. Imidlertid tilspidsedes den politiske situation, først med venstres ifølge Monrad utidigt fremsatte og uberegtigede krav om folketingsparlamentarisme og stadig kraftigere forsøg på at jage de konservativt-nationalliberale regeringer bort, dernæst med gods-ejerkampregeringen Estrups provisoriske finanslov af 1877, endelig med den af Berg i 1881 lancerede visnepolitik. Dette gjorde Monrad stadig mere betænkelig. Gik udviklingen ikke mod den frie forfatnings sammenbrud, mod landets undergang? Til trods for den store forbitrelse over at være blevet vraget af såvel venstre som højre, af såvel folkeviljen som kongemagten, til trods for, at han nærmest følte sig som en politisk afdød efter 1864-fiaskoen, syslede han på grund af den mere og mere faretruende udvikling stadig mere med tanken om en ny politisk karriere²⁶. Endnu i sommeren 1881 havde han, angst for at lide samme skæbne som

24. 19 s. 43.

25. Jvf. herunder s. 43 ff.

26. Jvf. Nyholm s. 425 f. Om M.s forsøg på at komme ind på rigsdagen og hans politiske virke i 70-erne, se især Stavnstrup kap. XX og XXII og Vedel V, der dog undervurderer hans politiske ærgerrighed og dermed også de personligt taktiske elementer i brevene.

i 1871 og 1872, nægtet at søge valg til folketinget, fordi han ikke kunne blive opstillet af et flertal af vælgerne²⁷. Men i april 1882, kort efter offentliggørelsen af *Den stille Magt*, deltog han dog ved valget i Middelfart, til trods for at et flertal ikke kunne garanteres i forvejen. Og i valg-talen i Middelfart fastslog Monrad, i overensstemmelse med en tilsva-rende tankegang, fremsat omkring årsskiftet 1880–81²⁸, den rolle, han ønskede at spille på rigsdagen: højre og venstre skulle danne en cirkel uden om ham som midtpunkt, så han ligesom med en frakkeknep kunne knappe højre og venstre sammen til samvirke fra begge sider²⁹.

For at virkeliggøre dette meget ambitiøse program måtte Monrad skabe ny tillid i offentligheden om sig selv og sin politik, i så vide kredse som muligt, hos såvel venstre som højre. I det hele bortset fra den del af højre-pressen, der stod fast om Estrup og landstingsparlamentarismen, og som derfor fandt Monrads krav om, at ministeriet skulle få landstinget til at give efter i den øjeblikkelige konflikt om dyrtidsportionerne, stærkt frastød-dende og ensbetydende med folketingsparlamentarisme³⁰, opnåede Mon-rad i betydelig udstrækning sit mål³¹. Baggrunden for successen var, at skriftet var skrevet så snedigt, – eller »daddelværdigt«, som Estrup-or-ganet »Isefjordsposten« fandt, »at Alle, uanset den indtagne Partistilling, kan tage den til Indtægt for sin Mening«³². Med sit dybe kendskab til menneskenaturen har Monrad været klar over, at en mand hyppigst kun hører, hvad han ønsker at høre. Han gav følgelig en skildring af parlamen-tarismen, der havde til formål at vinde ham venstres tillid, især den radi-kale venstreopinion, der da også stort set kun citerede eller gengav de passager i skriftet, hvor Monrad gav udtryk for sin velvillige opfattelse af parlamentarismen, derimod ikke hans forbehold³³. Den afbalanceredes dels ved hans fremhævelse af, at tiden for parlamentarismens indførelse ikke var inde, hvad såvel flere moderate venstreblade som især de mellem partierne stående aviser, de moderate højreblade og Estruporganerne sær-

27. 19 s. 2; *Studenterhjemmets Julebog*, 1911, s. 56.

28. Red. s. 18 f; jvf. Red. s. 246 f.

29. *Middelfart Avis* 17/5 1882; jvf. Nyholm s. 434 og Vedel V s. 405 f, VI s. 552.

30. Særlig perfid over for M.s person, politiske integritet og vurderingsevne var i an-meldelsen af *Den stille Magt* *Dagens Nyheder* 24/3 og 31/3 1882 og *Dagbladet* 24/3 og 25/3, desuden en række højreaviser landet over.

31. Jfr. bl. a. *Høgbros Dansk Folketidende* 24/3; *Fyns Tidende* (mod. v.) 24/3; *Hørups Østsjællands Folkeblad* 30/3, 31/3 og 4/4 (»en alvorlig Bestræbelse efter at skifte Sol og Skygge lige«).

32. *Isefjordsposten* 28/3.

33. Dette gjaldt således Bergs stærkt opinionsdannende *Morgenbladet*, hvis meget fyldige artikel af 21/3 aftryktes uændret i de bergske blade og uændret eller mo-dereret eller noget forkortet i en stor del af den øvrige venstrepressen. Det gjaldt i øvrigt også *Stavnstrup* s. 378 f.

ligt hæftede sig ved ³⁴, dels ved hans tilslutning til højre i de øvrige politiske spørgsmål, ikke mindst i forsvarssagen ³⁵. Videre gjorde han, som det siden skal vises, sit parlamentariske system så tiltrækkende eller så lidt frastødende for både konge, ministerium, landsting, højreoffentligheden og sig selv som vel muligt. Han udformede sin parlamentarisme som et kompromis mellem venstres og højres standpunkter og håbede derved på at få forfatningen til at fungere igen ³⁶. Dertil var kompositionen af skriftet bemærkelsesværdig: ved at umærkeliggøre overgangen mellem de tre første hovedafsnit ³⁷, og ved at placere den helt centrale appel til Estrup om at regere konstitutionelt i et p. s., der i virkeligheden fylder 1/4 af skriftet (!), ville venstrelæseren ikke let bemærke, at ikke hele skriftet måtte opfattes som en hymne til parlamentarismen ³⁸, men at kun lidt over 1/5 (2. afsnit) drejede sig om dette systems væsen, og at lige ved 1/5 (3. afsnit) anskueliggjorde dets ringe vilkaar. Sidst, men ikke mindst, søgte han ligefrem at indpode i læseren, hvor bydende nødvendigt det var at føre kompromis- eller midterpolitik. Han gjorde det ved, ud over den lovgivende, den dømmende og den udøvende magt, at lancere en ny magtfaktor, stærkere end disse, nemlig den »stille Magt«:

»Den stille Magt kommer lønligt, ubemærket som Himlens Dug. Den hader høje Raab og Spektakel, den bruger ikke Formulering og Lovbestemmelse, den kommer hviskende som en sagte Susen, den lister sig ind i Øinene, saa at Gjenstandene komme til at staa for dem i en anden Belysning, den sniger sig ind i Sjælene, saa at Tænkemaaden forandres, uden at man mærker det. Og farende saaledes frem med Lempe og ganske stilfærdigt omdanner den efterhaanden Verden, og viser sig stærkere end det Stærkeste, end Love og de helligste Traktater« ³⁹.

34. Jvf. bl. a. Bornholms Tidende (mod. v.) 4/4; Børgense Avis (mod. v.) 23/3; Bornholms Dagblad (upartisk) 20/4; Fyens Stiftstidende (mod. h.) 22/3; Berlingske Tidende 24/3; Social-Demokraten 22/3.

35. »P.s.«-et. Ønsket om forsvarsspørgsmålets løsning var vel lige så fundamentalt for M. som ønsket om at bevare den frie forfatning. De to ønskers opfyldelse var de to hovedmidler til sikring af hans mål: at undgå fædrelandets truende undergang, jvf. især Stavnstrup s. 298 ff.

36. Jvf. herunder s. 60.

37. Jvf., at M. ikke startede 3. afsnit med et for venstremanden ubehageligt spørgsmål som: Er det umuligt at gennemføre parlamentarismen i Danmark foreløbig?, men med et indsmigrende: »Hvorledes bliver Parlamentarismen levende i et Land?« (– ikke: i Danmark, selv om sagen drejer sig herom).

38. Af radikale venstreblade var det da også kun »Østsjællands Folkeblad«, der i sin vægtige kæmpeanmeldelse (31/3), uden tvivl af Viggo Hørup, bad sine læsere »lægge mærke til« den stilling, M. anviste ministeriet: »dette skal staa mæglende mellem Thingene ... Monrads Opfattelse er fuldkommen konstitutionel, netop derfor har den vakt Forargelse i Højreblade«.

39. 19 s. 3 f.

Monrad definerede ikke her den stille magt ⁴⁰, der var et poetisk billede på den offentlige mening, opinionen eller tidsånden ⁴¹. Monrad gengav i brevet blot den stille magts opfattelse af den politiske situation og udviklingen i det hele taget, viste hvorledes den balancerede midt mellem yderstandpunkterne, og hvor umuligt det var at sætte sig op imod den. Følgelig lå der heri en klar opfordring til læseren om at følge den stille magts krav, d. v. s. Monrads fortolkning heraf ⁴², ikke mindst hans fortolkning af parlamentarismens væsen og muligheder for at gøre sig gældende i Danmark.

Monrads ønske om at indtage midterpositionen i dansk politik og føre midterpolitik betingedes ligesom hans syn på forfatningsproblematikken af den ideologi, som han hylkede.

II. IDEMÆSSIG BAGGRUND

Ideologien var den liberalisme, i meget set gennem hegelsk farvede briller, som han havde tilegnet sig i sin ungdom: denne store og dybe reformstrøm, som han begejstret karakteriserede den i 1878, der havde ikke blot de enkelte individers frihed og lighed, men også hele samfundets trivsel og velstand for øje, ja, elskede samfundet, dets udvikling i alle henseender og alle stænder i det.

Selv om Monrad ved at iagttage historien var blevet optimist med hensyn til muligheden for at realisere liberalismens ideer ¹, var han dog lige så konservativ i sine midler, som han var liberalistisk i sine mål. Opvokset som han var i romantikkens ideverden, var hans politiske tankegang gennemsyret af dennes udviklingsbegreb, hvorfor han fandt, at udviklingen burde gå yderst langsomt fremad, båret af en rolig og jævn reformstrøm ². Store omvæltninger mellem modsatte politiske systemer hadede han, fordi sådanne var ensbetydende med revolutioner, med vilde udskejelser, med brud på den lovlige orden. Frankrig stod for Monrad som

40. – som hævdet af Stavnstrup s. 378.

41. Om M.s syn herpå, se herunder s. 88 ff.

42. Når M. undlod at definere den stille magt, hang det måske sammen med, at han ikke ønskede, at det skulle blive læseren bevidst, at han i sin politik næsten identificerede sig med denne magt. Dette konstateredes dog af Berlingske Tidende (24/3): »Men det forstaaer sig, at det ikke er afveien at have en saa mægtig Allieret som hele Tidens Aand ved sin Side, naar det gjælder om at paavise, hvad der for Øieblikket skal gøres for at løse Conflicten i vort Fædreland«.

1. 14–18 s. 71 ff. For en nærmere omtale af M.s syn på liberalismen henvises til Bagge, Nyholm og Stavnstrup.

2. M. udtalte sig gang på gang om ønskværdigheden af de små bestandige fremskridt, jvf. således F. 1882/83 sp. 14.

det store skræmmende eksempel herpå³. Ville man undgå revolution og sikre evolution, gjaldt det derfor om først at gennemføre reformerne, når tiden var inde. »Det er en Forbrydelse«, fandt Monrad, »at ville gennemføre en sund Tanke på uret Tid og uret Maade«⁴.

Ikke blot i form, men også i indhold måtte reformvirksomheden rette sig efter de politiske magtforhold. »Når det er et Spørgsmaal, hvorom Meningen kunde være delte, saa anser jeg det for rettest, at man slutter sit til den Mening, hvorved Lovudkastet kan blive Lov«⁵, udtrykte Monrad i 1851 den maksime, der satte kompromiset i centrum for hans politiske virksomhed. Den udsprang ikke mindst af hans ubændige handletrang og iver efter at være med til at gennemføre livsduelige reformer: hvad det kommer an på, er at fuldbyrde noget, lød det gang på gang.

Maksimen anviste hovedsagelig Monrad plads blandt, hvad han kaldte de *praktiske*, ikke blandt de *filosofierende* eller doktrinære politikere. De sidste kunne »sætte sig rolig og lade Tankerne flyve og søge det Bedste« og lade »de spiredygtige Tanker . . . falde . . . ned rundt om i Samfundet«, hvor de kunne »komme i Groning og berede Veien for nye Anskuelser«. Den praktiske politiker derimod måtte nødvendigvis bygge på det forhåndenværende grundlag, med de forhåndenværende materialer, hvor ringe de så var. For »bygge maa og skal han, og bygge gjør han. At bo i et Skur er bedre end at bo under aaben Himmel . . . Hans Bygningsmateriale er Strømningerne i den offentlige Mening«⁶.

Når Monrad ønskede at basere sin politik på den offentlige mening eller den stille magt, hang det sammen med, at han derved bedst mente at kunne medvirke til at hindre statskup og revolution, det vil sige hindre brud på forfatningen, på »Overenskomsten mellem Konge og Folk«:

»Man kan stille Kongemagten saa høit, at den kommer til at svæve over Forfatningen, saa Kongen efter eget Tykke kan tilbagekalde og forandre denne. Herved opstaaer der Statskup. Man kan stille Folke-Myndigheden saa høit, at den bliver en uafhængelig Selvbestemmelses Ret, der ikke nogensinde kan binde sig selv, og som derfor til enhver Tid kan forandre Forfatningen og skifte Hersker. Herved opstaaer der Revolutioner«⁷.

Hvad det gjaldt om for både kongemagten og folkeviljen, som Monrad opfattede som tidens to store konkurrerende grundkræfter, var følgelig at

3. II s. 344, 349; III s. 179 ff, 167 f; Om den paatænkte Reform af Almue-Skolevæsenet 1872, s. 5; Valla s. 31 f; 9–13 s. 53; 14–18 s. 70 f; 19 s. 26.

4. 9–13 s. 33; jvf. II s. 400; F. 1884/85 sp. 1212 m. fl. st.

5. F. 1850/51 sp. 2956, sml. F. 1885/86 sp. 396; jfr. Bagge s. 67.

6. 14–18 s. 80 f; jvf. 5–7 s. 65 f.

7. Valla s. 31 f.

holde forfatningen »hellig og ubrødelig« og vise mådehold i deres magtkamp.

At folkeviljen i det sidste hundrede eller halvhundrede år overalt var trængt sejrrikt frem og i Frankrig »endogsaa« havde »tilintetgjort den højeste Statsmagts Arvelighed« ved landets overgang til republik ⁸, at folket med andre ord blev en stadig farligere konkurrent til kongemagten, bekymrede Monrad dybt, fordi han frygtede de kræfter, der gemte sig i »Folkedybet« eller »Massen«. Begivenhederne i Frankrig 1869–71, især Pariserpøblens »vilde Væsen« i 1871 ⁹, og det danske folks holdning i 1864 havde ikke gjort Monrad mindre betænkelig ¹⁰. Han kunne ganske vist ikke i 1870 med de ultrakonservative »istemme Raabet om, at Folkets store Hob er en raa uvidende Masse, der ikke kan have nogen Forestilling om de store politiske Spørgsmaal«, men han fandt dog otte år efter, at »den store Masse mangler politisk Dannelse og Oplysning; let lader den sig vildlede af dem, der taler den efter Munden. Fik den Magten, vilde den kunne misbruge den paa mange Maader« ¹¹.

Han frygtede som samtidens nationalliberale kredse ikke blot bondestanden, men også og især den frembrydende radikale socialisme, som han opfattede som et kødets og misundelsens evangelium ¹². Den socialistiske arbejderstands angreb på ejendomsretten og bondestandens angreb på dannelsens position reagerede han stedse stærkt imod. I 1874 fandt han det således selvindlysende, at Det forenede Venstre måtte have brudt fuldstændigt med de ejendomsstyrtende socialister, før der kunne være tale om partiets magtovertagelse, ligesom venstre måtte indtage en mindre truende holdning over for kirke, kunst og videnskab ¹³. Intet tyder afgørende på, at Monrads tillid til bondestandens politiske evner og modenhed i hans senere år havde ændret sig meget, endsige fundamentalt, siden han som yngre, i 1847, karakteriserede den som uoplyst, egoistisk og rå ¹⁴.

Monrads frygt for den brede befolkning var ikke identisk med de herskende aristokratisk-konservative kredses interessebetonede frygt for at

8. 19 s. 26; jvf. bl. mange andre st. især Morgenbladet 9/12 1884.

9. II s. 168 og 344; III s. 179.

10. Jvf. I s. 127 ff; 14–18 s. 81 f; Red. fl. st., jvf. herunder s. 92.

11. II s. 179; 14–18 s. 81.

12. II s. 344; III s. 168 ff; 14–18 s. 70 f m. fl. st.

13. 1–4 s. 19 og 17 f.

14. Jvf. Bagge s. 158 f. Ganske vist udtalte han i 1882, at bondestanden de sidste år syntes at have gjort store fremskridt, men den udtalelse var fremsat midt i glæden over den første valgsejr siden New Zealand, hvorfor der næppe skal lægges for meget i den, især i betragtning af, at han i sine øvrige udtalelser fra de samme år, trods sin fundamentale interesse i at skabe et tillidsforhold mellem bondestanden og de øvrige stænder, dog røbede en vis forborgens mistillid til dens modenhed (jvf. herunder s. 78 f, jvf. s. 55 f).

blive berøvet deres sociale privilegier. Det var snarere en idébetonet frygt for, at det rene folkestyre skulle dræbe livsbetingelserne for den fåtallige elite af godsejere og højere borgerskab, af rige og dannede, der i kraft af deres sociale position og oplysning bedst egnede sig til at varetage helhedens tarv¹⁵, en frygt for, at det rene folkestyres sejr på folkets daværende udviklingstrin ville føre til et egoistisk klasseregimente til skade for fædrelandet som helhed. Monrad håbede inderligt, at udviklingen under den fri forfatning siden 1849 ville højne folket, men »ofte paatrænger det Spørgsmaal ham:

Staaer det danske Folk nu (1869) høiere end det stod 1848. Har det danske Folk nu mere Kraft og Sammenhold, mere Forstand og Udholdenhed, større Fædrelandskjærlighed og Lyst til Opofrelser end 1848? Vi vove ikke at besvare dette Spørgsmaal bekræftende . . . Tør vi ansee den nærværende Tid som en Overgangstid, og tør vi haabe, at Ideernes Magt mere og mere vil bringe os ud af Smaakjævleriernes Uføre?»¹⁶.

Frygten for folkeviljens magtovertagelse og dermed for folketingsparlamentarismen gik hos Monrad hånd i hånd med en frygt for en tilbagevenden til absolutismen, en frygt eller ligefrem angst¹⁷, der tog til efter det første Estrup-provisorium 1877. Over for Estrups stigende underminering af den ene af landets statsmagter, folketetinget, priste han næstsidste gang, han talte i folketetinget, endog »dem som lykkelige, hvis Øine ere lukkede, inden de saae den Ødelæggelse, der er kommet over vor Frihed« med ministeriets indførelse af en »ny Absolutisme«¹⁸.

Frygten for absolutismen skyldtes ikke manglende tillid til de konservative kræfter, som denne styreform fortsat måtte betjene sig af. Monrad erklærede således i folketetinget flere gange, at han ikke ville stemme for mistillidsvota til ministeriet Estrup¹⁹. Næppe heller skyldtes den så meget modvilje mod absolutismen som sådan, som en overbevisning om, at en tilbagevenden til den kunne eller ville få den stadig stærkere folkevilje til at eksplodere og »berede Dynastiets Fald og Danmarks Undergang«²⁰.

15. Lidet doktrinær nationalliberal, som M. var, fandt han det endog i 1877 »Ønskeligt, at Lehnbesiddere og andre store Godseiere i Reglen blive Ihændehavere af den ministerielle Magt. Det er en overordentlig Fordel, at der ikke herved foregaaer nogen væsentlig Forandring i deres sociale Stilling« (9–13 s. 44; jvf. dog det flg.).

16. I s. 155 f; om M.s frygt for et klasseregimente, hvis venstre kom til magten, jvf. nærmere kapitel IV.

17. Jvf. 9–13 s. 60 f.

18. F. 1885/86 sp. 1040 f.

19. Således F. 1882/83 sp. 3293 og 3772; F. 1883/84 sp. 1375.

20. 9–13 s. 60 f; F. 1882/83 sp. 3298; Morgenbladet 23/3 og 9/12 1884; F. 1884/85 sp. 1085 m. fl. st.

Hvad det derfor først og fremmest gjaldt om for den regeringstilhængerne ret nært stående Monrad, var at lægge en dæmper på den frembrusende folkevilje, hvad han gjorde ved i overensstemmelse med sin samtids konservative ideologi idelig at betone legitimitetens og traditionens magt og betydning.

Det var især det legitime samfunds- og statsbevarende kongedømme, Monrad fremhævede. Naturligt nok kom restaurationstiden i Frankrig, der via revolutionstidens storme trådte i stedet for absolutismen fra før 1789, til at stå for ham som et ideal. Det var, fandt han, i sandhed beundringsværdigt at se, hvorledes restaurationens ædle, begavede, ledende mænd, i hvis spids Ludvig 18. stillede sig som fører med en beundringsværdig åndsfrihed, løftede sig over partistridighederne og ene havde Frankrigs tarv for øje²¹. Monrad kunne kun beklage, da det legitime kongedømme sprængtes ved egen brøde ved sin negligering af folkeviljen, fordi han i legitimiteten så det bedste værn mod tidens revolutionære storme²²: Når Napoleon 3. bukkede under i 1870, men den preussiske konge næppe ville gøre det i en lignende situation, skyldtes dette, at den preussiske trone modsat den franske »hviler paa Legitimitet, paa en af den bølgende Folkevillie uafhængig Ret«. Derfor var det af største vigtighed, for at et land i ulykkens dage kunne bevare enhed og sammenhold, i spidsen for regeringen at have en mand, hvis interesse ganske falder sammen med statens, med andre ord, at have en monark af et dynasti, underforstået: som det danske, hvis adkomst til magten hviler på ret²³.

Det var ikke blot kongemagten, men også andre for Monrad væsentlige faktorer som den offentlige mening og demokratiets fundament, den almindelige stemmeret, som blev forbundet med legitimiteten. Da han som politiker anså strømningerne i den offentlige mening som sit bygningsmateriale, kan det ikke undre, at han opfattede disse strømninger som »Lovens Kilder«²⁴. Han kunne følgelig i 1848 ikke tilstoppe ørerne for stormens røst, for den offentlige mening, da denne, som han skrev i 1878,

21. 14–18 s. 78 f.

22. II s. 356 f; II s. 348; III s. 167 f; 1–4 s. 48; 9–13 s. 61; 14–18 s. 79. Ved sin valgtale i Middelfart 1882 (Middelfart Avis 17/5) udtalte M. betegnende, at han ville følge tre Navne: »Fædreland, Konge og Lov«.

23. II s. 356 f. Vendt mod venstre, der i 1870 begrundede sit folketingsparlamentariske krav med, at folkets selvstyre var grundtanken i grundloven, svarede M., at dette »paa ingen Maade« kunne siges at være tilfældet. »Med ligesaa megen eller maaskee med større Føie kunne man sige, at Kongen er Ihænde-haver af hele Statsmagten, og at hans Myndighed kun er indskrænket ved Rigsdagens grundlovmæssige Særrettigheder« (II s. 263). Det synes med andre ord at være M.s mening, at kongen snarest herskede mindre i kraft af forfatningen end ud fra sin egen førkonstitutionelle legitimation.

24. 5–7 s. 65 f.

ikke blot i massens, men også i retfærdighedens navn krævede almindelig stemmeret. Ganske vist nærrede Monrad store betænkeligheder ved den ret, men den syntes til gengæld at afgive det bedste værn mod revolutionære bevægelser. For når massen i kraft af stemmeretten havde opnået adgang til på konstitutionel måde at gøre sine ønsker gældende, havde den hverken behov for eller ret til at gribe til sådanne bevægelser; såfremt den alligevel fremkaldte dem, »saa dæmpes de forholdsvis let af Staten, af den bestaaende Orden, der har paa sin Side *den hele Ret, al Retfærdighed* (udh. her)«²⁵.

Tilsvarende betonedes Monrad legitimitetens betydning for forfatningsudviklingen. Han fandt det således en sand og stor lykke, at der i Danmarks lange forfatningsudvikling i modsætning til Frankrigs »ei har været noget Brud, eller ialtfald ei noget ulægeligt Brud, paa Loven, saa at den nu bestaaende Tilstand hviler paa Lovens rene Grundlag. Hvor dette ikke er Tilfældet, er der nedlagt en revolutionair Spire i Samfundet«. Så angst var Monrad for revolutionen, at han fandt selve regeringsformen »af underordnet Betydning ved Siden af det store Spørgsmaal om Lov og Orden«²⁶.

Denne aristokratisk konservativt prægede lære om det beståendes ret i næsten absolut forstand svarede godt til hans overbevisning om og agitation for traditionens betydning: »Vi staa alle under Fortidens mægtige Indflydelse«²⁷. At noget var gammelt, som kongemagten selv og kongemagtens forhold til folket, gav det næsten i sig selv magt og kraft. Hvad der således i 1870 havde givet Preussen overvægten over Frankrig, var ikke mindst, at Preussen som så mange andre europæiske stater modsat Frankrig havde »et gammelt (udh. her) Kongehuus, der er *sammenvoxet* (udh. her) med Folket. Dette er en umaadelig Fordeel«. En gennemgang af »de vilde og uforstandige Bestræbelser« i republikansk retning i Frankrig gav Monrad lejlighed til at glæde sig over og agitere for et tillidsfuldt forhold mellem konge og folk i Danmark. Hvad der gav dette forhold styrke, var ikke mindst, at det ikke var en ny, i morgen måske vissen plante, men »et gammelt Træ, der har sine dybe Rødder i Fortiden«. Selv om det nuværende dynasti muligvis »kan have havt at kæmpe med aldeles forbigaaende og kun lidet udbredte Stemninger«, så var det vist, »at det ved *sin egen Kraft* (udh. her) og ved Udfoldningen af *sit eget Væsen* (udh. her) har overvundet alle Vanskeligheder, og det gamle Troskabs Træ staaer li-

25. 14–18 s. 81 f; jvf. III s. 168. Om M.s syn på den alm. valgret, se i øvrigt Bagge s. 156 ff.

26. I s. 17; III s. 180.

27. 9–13 s. 55.

gesaa frisk og grønt som nogensinde, smykket med Frihedens lyse Løv»²⁸.

Den ovenfor nævnte lære om det bestaaendes ret var også fundamentet i hans forfatningssyn, såvel før som efter 1877. Det politiske livs trivsel afhang af en samvirken mellem de »tre Stormagter«, konge, landsting og folketing, og kunne disse ikke blive enige, »saa kommer den fjerde Stormagt og gjør sin Myndighed gjældende. Den fjerde Stormagt er det Bestaaende. Saa bliver det Bestaaende staaende«. Det lå i selve menneskenaturen, fandt Monrad, at snart den ene, snart den anden af de tre førstnævnte stormagter ville søge at gøre sig enevældig²⁹. Dette var tilfældet i 70-erne og 80-erne, hvor først folketinget, siden også regering og landsting søgte at overskride grænserne for deres myndighed. Derved opstod der politiske konflikter, og det var da spørgsmålet, om forfatningen havde givet de forulempede statsmagter de fornødne forsvarsmidler, og om disse benyttedes rigtigt. Det første fandt Monrad var tilfældet³⁰, det sidste så han sig som grundlovsfader og som stående uden for den politiske kamp særlig kaldet og særlig egnet til at dømme om³¹. Grundlaget for hans domme var hans teori om det bestaaendes absolutte ret, identisk med den bekendte nej-teori³², som han ideligt docerede, i 70-erne vendt mod både venstre og højre, i 80-erne især mod højre.

Hvad således den centrale finanslovsproblematik angik, gjorde Monrad det ud fra den »for Fortolkningen af Grundlovens Bestemmelser overordentlig vigtige Grundsætning: Naar to Paragrafer i Grundloven synes at være i Strid med hinanden, saa begrænder den ene den anden« klart for venstre, at kongen var berettiget til at udstede provisoriske finanslove, idet § 2 og § 49 begrænses af § 25³³. Grundloven havde altså givet kongen dette middel til at hindre dét misbrug, dét overgreb mod den udøvende magts område, som et tings finanslovsnægtelse ville være som middel til at tvinge ministeriet bort. Om og hvornår kongen burde benytte sig af provisoriske finanslove, var så en anden sag, og sådanne måtte i hvert fald ikke udstedes uden nødvendighed, sådan som det ifølge Monrad skete 12. april 1877³⁴. Hvad en provisorisk finanslovs indhold angik, forekom det Monrad, »at det sikke Grundlag . . . er det Bestaaendes anerkjendte Ret, det er, hvad der ved tidligere Bevillinger er anerkjendt som nødvendigt til Opretholdelsen af Staten og dens bestaaende Indretninger«. Med hensyn

28. II s. 341; I s. 19 ff; jvf. I s. 112 ff.

29. 8 s. 11; jvf. 5–7 s. 26.

30. Jvf. herunder s. 41.

31. 9–13 s. 54 f og 10 f.

32. Jvf. Himmelstrup s. 106 ff.

33. 9–13 s. 19 f.

34. 9–13, brev nr. 10: Den provisoriske Finantslov.

til, hvem der burde give sig ved en uenighed om et eller flere punkter på finansloven, fastslog Monrad, at det ikke kom an på spørgsmålenes realitet, for herom kunne der tvistes i det uendelige. Her gjaldt derimod som almengyldig regel den stormægtige herre, det beståendes ret: »Ere de to Thing uenige om et Punkt i Finantsloven, saa har det Thing Ret, der opretholder det Bestaaende, og det Thing har Uret, der fordrer det forandret«³⁵.

Ud fra samme regel måtte Monrad fordømme en regerings brug af opløsningsinstituttet til gentagne opløsninger af folketinget for at gennemtvinge dets samtykke til gennemførelsen af et og samme spørgsmål:

»Efterat Vælgerne have udtalt sig, vilde det være et Misbrug af Opløsningsretten, om Folkethinget, uden at der forelaa noget nyt Spørgsmaal, atter opløstes for at trætte Vælgerne, indtil de gave efter . . . Retten til at gjentage Opløsningerne er ikke et Angrebs-, men et Forsvarsvaaben (udh. her). Brugen af denne Ret kunde kun forsvares, naar Folkethinget vedblev sine Forsøg paa at paatvinge de andre Statsmagter en Forandring i det Bestaaende. Statsmagternes frie Samtykke er en hellig Ret (udh. her), og enhver Krænkelse af denne Ret bringer Forfatningen i Fare, hvad enten Krænkelsen kommer fra Regjering, Landsting eller Folkething«³⁶.

Teorien om det beståendes ret eller nej-teorien harmonerede godt med Monrads grundsyn på forholdet mellem landsting og folketing og mellem disse ting og regeringen. Ud fra den opfattelse, at rigsdagen burde udgøre en så fyldig repræsentation for de store samfundskræfter som muligt, havde Monrad støttet bestræbelserne for at tilvejebringe det af mere konservative synspunkter prægede landsting, der så lyset i 1866. Da disse samfundskræfter, f. eks. godsejerstanden, udøvede en uvilkårlig, af alle love uafhængig indflydelse, ville lovforslag, der blev tvunget gennem en rigsdag, som ikke repræsenterede alle indflydelsesrige kræfter, ikke have store muligheder for at blive til lov³⁷. Derfor skulle landstinget danne en konservativ modvægt mod de i folketinget herskende liberale synspunkter og gøres stærk nok til at kunne gøre modstand, sige nej, når folkeviljen i folketinget gik for vidt eller fór vild. Landstingets opgave var med andre ord at udøve en dæmpende og modererende indflydelse på folketinget, hindre forhastede og ensidige beslutninger fra dette tings side og dermed sikre den rolige udvikling³⁸. Denne forudsatte, at de to ting evnede at

35. 9–13 s. 26 ff.

36. 9–13 s. 12 f; jvf. desuden bl. mange steder 5–7 s. 26; 8 s. 12; 19 s. 38 ff.

37. Rr. F. 1864/65 sp. 697 og 1639; I s. 12 f; II s. 433 f; I s. 183; 19 s. 4 f; jvf. Bagge s. 140 ff.

38. Rr. 1863 sp. 787 f; I s. 11 ff; 9–13 s. 41 ff og 46; 14–18 s. 88 f (Ved »Tokammer-Systemet . . . søges (netop) et Korrektiv mod mulige Misbrug af den al-

samvirke og slutte kompromis om reformerne, hvis livsduelighed den stille magt i modsat fald ellers nok skulle sørge for at tilintetgøre.

Det var både før og efter 1877 hans opfattelse, at landstinget var et »Kunstprodukt«, selvom han først fra 1882 direkte anvendte dette ord, »indrettet for at sikre, ikke for at lamme den rolige Udvikling«³⁹, et kunstprodukt, som i modsætning til det engelske førstekammer savnede »det historiske Grundlag«, og som det derfor var vanskeligt at gøre livskraftigt, at give den fornødne vægt, anseelse og evne til at samvirke med andetkammeret, folketinget. Dette var derimod et »Naturprodukt«, baseret på folkets almindelige valgret, udgået af en bevægelse i folket, der lignede de mægtige naturkræfter⁴⁰.

Brød samvirket derfor sammen, var det ikke folketinget, men landstinget, der om nødvendigt måtte kunne knægtet, et synspunkt, Monrad havde fastholdt siden ungdomstiden⁴¹. Når han derfor i årene omkring 1882 i modsætning til tidligere⁴² ytrede tvivl om, hvorvidt landstingets sammensætning burde opretholdes eller kunne det, hvis parlamentarismen indførtes⁴³, skyldtes det, at juligrundlovens landsting i de mellemliggende år havde tilrevet sig magten i stedet for at indskrænke sig til at være dæmpende og regulerende. Det skyldtes derimod ikke, at han havde ændret opfattelse af, hvordan forholdet mellem tingene burde være⁴⁴.

At formidle samarbejdet, at mægle mellem de to statsmagter, landsting og folketing, var den tredje statsmagt, regeringens store opgave og pligt⁴⁵. Følgelig skulle den føre en udpræget kompromispolitik, der bedst iværksattes, *hvis* den ikke havde et fastere tilhørsforhold i noget af tingene, *hvis* den stod højt hævet over partikævet og ene havde landets vel for øje, *hvis* den betonedes sin upartiskhed og ophøjede stilling ved at søge støtte fra sag til sag hos vekslende flertal i begge ting, og *hvis* den sørgede for at føre en politik, der kunne godkendes af den offentlige mening.

mindelige Stemmeret«); Red. s. 240; 19 s. 16 f og 44; F. 1882/83 sp. 131 og 3771; Morgenbladet 23/3 og 9/12 1884 (»det første Kammer... skal efter sin Natur virke regulerende, dæmpende, jævnnende«).

39. 19 s. 44.

40. I s. 11; 9–13 s. 41 ff; 19 s. 17; Morgenbladet 23/3 og 18/5 1884.

41. 19 s. 41 ff; Bagge s. 152.

42. I s. 17; Roeskilde Avis 31/8 1872.

43. 19 s. 44; Red. s. 240 (med »et Omslag i hele den politiske Situation«, tænkte M. uden tvivl på venstres magtovertagelse og dermed på parlamentarismens indførelse); F. 1884/85 sp. 146.

44. – Som Bagge (s. 154) synes at hævde. Bagges påstand hænger sammen med hans skæve opfattelse af udviklingen i M.s syn på parlamentarismen, jvf. Bagge s. 154 note 26.

45. Jvf. Bagge s. 152 og s. 91 ff, hvor han behandler samarbejdet mellem regering og rigsdag.

Den konstitutionelle tanke var imidlertid, som alle historiske sandheder, i stadig udvikling. Denne udvikling gik fra det konstitutionelle monarki henimod den parlamentariske styreform, og begge disse styreformer var sandheder. Udviklingen skete ved store verdenssamtaler. Sandheden var med andre ord ikke absolut, blev aldrig et færdigt resultat, som et menneske eller et parti kunne gøre til sin åndelige ejendom. Sandheden var relativ, hvad der gjaldt som sandhed for én tid, gjaldt ikke for den næste. Derfor måtte man ikke krystallisere sig i sine anskuelser, for så løb historien fra én.

Også sandheden selv, den sande ide, opstod som en frugt af den dialektiske bevægelse. For »vi er nogle svage, begrænsede Væsener, derfor sondrer den milde, høje og barmhjertige Sandhed sine Bestanddele, og giver nogle af dem til en, andre til en anden, for at hver enkelt af dem kan bevare sin fulde Kraft og Betydning. Saa kommer Historien . . . og fælder Dommen«⁴. Dette syn passede som hånd i handske med Monrads hang til kompromiset som det grundlag, der skulle sikre den rolige harmoniske udvikling.

Under forudsætning af, at repræsentanterne for de forskellige anskuelser dreves af kærligheden til hele fædrelandet og så bort fra egoistiske særinteresser af personlig eller standsmæssig karakter, var sandheden i virkeligheden for Monrad identisk med kompromiset. Ved offentlig diskussion og forhandling af alle vigtige spørgsmål mellem de forskellige anskuelser ville sandheden sejre. Derfor skulle man ikke være så forskrækket over den herskende kamp mellem venstre og højre om modsatte anskuelser, om folketingsparlamentarisme contra landstingsparlamentarisme. For det var altid ved en sådan kamp, ved en gensidig indbyrdes undervisning, at udviklingen gik fremad. Forudsætningen var blot, at ingen af parterne stivnede i deres anskuelser, dermed forglemmende, at disse ikke indeholdt hele sandheden, dermed forglemmende, at sandheden fordelte sine momenter eller bestanddele på såvel det ene som det andet parti, hos såvel den kraft, der vil reformere, som hos den kraft, der vil bevare det bestående.

Det kan følgelig ikke undre, om Monrad med denne opfattelse af sandhedsbegrebet måtte søge et kompromis mellem folketings- og landstingsparlamentarismen og skabe en rigsdagsparlamentarisme, som han dog af hensyn til folkeviljens og frihedens selvudfoldelsesproces ønskede at lade ligge lidt nærmere folketings- end landstingsparlamentarismen. Det kan heller ikke undre, om Monrad af hensyn til den langsomme og rolige udvikling fra konstitutionalisme til parlamentarisme, for at hindre farlige

4. Morgenbladet 24/2 1884.

der alvorlige tilbageslag med 2 og 3. Da det folketinget ret nært stående ministerium Frijs, som en konsekvens af oktoberforeningens forlis, i maj 1870 afløstes af ministeriet Holstein, blev den forskellige stand atter grundlaget for grupperingerne i rigsdagen⁹, idet 44 venstrefolketingsmænd i reaktion mod sammenslutningen mellem borgerskab og godsejere i det nye ministerium dannede Det forenede Venstre. Da dette parti tilmed udstedte det manifest i juni 1870, hvori det satte sig som mål »*efterhaanden* (udh. her) at indføre som Regel, at Regjeringen til enhver given Tid repræsenterer de Anskuelser, som deles af Folkethingets Fleertal«, måtte Monrad følgelig reagere imod. Selv om folketinget havde hovedindflydelsen på finansloven, kunne landstinget »ligesaa fuldt som Folkethinget umuliggjøre enhver Regjering«, og hvis de to ting havde forskellig smag vedrørende ministerium, »hvad saa? Saa kommer Chaos, saa er der Fare for, at Folkets grundlovsmæssige Frihed kan gaae til Grunde«¹⁰. Det var derfor »bedst at blive i det gamle Spor«, hvorefter rigsdagen med tillid modtog og efter bedste evne søgte at arbejde sammen med det af kongen udnævnte ministerium.

Monrad kunne dog endnu godt med forbehold¹¹ godtage, ikke den af de 44 ønskede folketingsparlamentarisme, men en art rigsdagsparlamentarisme. Og han bebrejdede i overensstemmelse med sit dialektiske syn på udviklingens gang i den forbindelse de 44, at de ved ensidigt at fremhæve folketingets betydning havde fjernet sig fra målet, parlamentarismens indførelse, et mål, der i høj grad ville lettes, hvis landstinget sammensmeltede med folketinget til een forsamling¹².

I de følgende år skærpede Monrad sin modstand mod folketingsparlamentarismen. Ved et vælgermøde i Roskilde i august 1872 udtalte han sig som en »bestemt Modstander« heraf: »Det er en Forrykkelse af Grændserne mellem Statsmagterne, saaledes som disse ere trukne ved vor Forfatning. Kongens Frihed til at vælge sine Ministre hæves, og Landstingets Betydning tilintetgjøres for at gjøre Folkethingets Fleertal eneraadigt i Landet«¹³.

På den tid blev Monrads modstand mod bevægelsen den stærkest tænkelige. Årsagen var, at Det forenede Venstre yderligere havde miskendt bevægelsens kræfter. Det »efterhånden«, der i 1870 havde kunnet formilde Monrad, erstattedes fra 1872, især da partiet erobrede flertallet i folketinget.

9. – hvad M. havde frygtet året forinden, jvf. I s. 26.

10. II s. 262 ff.

11. Jvf. herunder s. 62.

12. II s. 265 f; noget sådant var dog ifølge M. forbundet med »store Betænkeligheder«.

13. Roeskilde Avis 31/8 1872; jvf. Dagbladet 30/8 1872.

punkter, ikke mindst nej-teorien, havde til hensigt at lægge en kraftig bremse eller dæmper på den udvikling fra konstitutionalismen til parlamentarismen, som Monrad fandt uundgåelig. De lanceredes på én gang for at styrke højres muligheder for på legal vis at hindre gennemførelsen af et rent folketingsparlamentarisk styre og for at styrke venstres muligheder for at hindre absolutismens genindførelse. De var set på den måde konsekvente udtryk for Monrads dybe frygt for såvel folkeviljens som kongemagtens enevælde og svarede godt til den konservative og mådeholdne liberalisme, med vægt på traditionens og legalitetens betydning, som han hyldede.

Monrads syn på forfatnings- og regeringsformsproblematikken bliver dog først helt forståelig, hvis det ses på baggrund af hans af Hegel stærkt prægede historiesyn.

III. HISTORIESYN ¹⁾

Klarest har Monrad udtrykt sin opfattelse af den historiske udviklings forløb i det betydelige arbejde fra 1875 om *Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse*:

»Ligesom Harmonien i Verdenslegemernes Bevægelse beroer paa Samvirkningen mellem to store Kræfter, den centrumsøgende og centrumflyende, saaledes beroer ogsaa Udviklingen i det menneskelige Samfund paa *Ligevægten* (udh. her) mellem to hinanden tilsyneladende modsatte Magter, Myndigheden og Friheden. Hvis Myndigheden misbruges, hvis den i Stedet for at være Samfundets Centrum, forfølger sine egne Interesser, saa komme Frihedens Kræfter i Bevægelse, og søge at vinde Samvirken og Indflydelse gennem Forsamlinger, valgte af Samfundet. Hele Menneskeslægtens Historie er gennemvævet af denne Kamp mellem Myndigheden og Friheden, og skjønt Kampen fremtræder i en Mangfoldighed af forskellige brogede Skikkelser, saa ere dog de store bevægende Kræfter uforandret de samme. I indvortes Henseende ere de Tider lykkelige for et Folk og et Land, i hvilke der er en *harmonisk Samvirken* (udh. her) mellem disse to mægtige Samfundskræfter. De politiske Storme betegne kun en Stræben efter Ligevægt« ².

1. Ud over på M.s egne skrifter bygger denne oversigt på Bagge (s. 21 ff) og Nyholm (fl. st., især s. 469 ff). Nyholm fremhæver (s. 471) med rette, at der i M.s historiesyn i hovedsagen kun skete en forskydning fra hegelsk terminologi imod en kirkelig sprogbrug, at det altså så godt som ikke ændrede sig strukturelt gennem årene. Der er derfor metodisk ingen betænkelighed ved at foretage en analyse af hans historiesyn, baseret på såvel de yngre som de ældre års udtalelser.
2. Valla s. 61.

De to mægtige samfundskræfter, der repræsenterede myndigheden og friheden, var for Monrad i hans egen tid kongemagten og folkeviljen. At de to magter i den harmoniske samvirkens interesse burde bevare ligevægten i deres magtkamp, betød ikke, at de hver for sig skulle stræbe efter at bevare status quo i det indbyrdes forhold, for ligevægtspunktet forskød sig nemlig. Det hang sammen med, at historien var i stadig fremadskridende udvikling, ledet af det guddommelige forsyn. Dette ledte verden i en retning, som var fornuftig. Det var med andre ord ikke tilfældet, men fornuften, der beherskede verdenshistorien. Menneskene var redskaber for den guddommelige styrelse og havde ingen muligheder for at hindre de store strømninger og tanker, som denne styrelse lancerede, i at sejre. Derimod kunne menneskene nok såvel fremskynde som forsinke deres gennemførelse.

Folkeviljen var en sådan strømning, der med en nødvendighed som en naturlov udfoldede sig og stillede større og større krav, krævede stadig større del i myndigheden. Som det ikke kunne nytte noget at sætte sig op imod naturlovene, således heller ikke mod den folkevilje, som historien åbenbarede sig i. Det var derfor ikke politikerens opgave at lede historien efter sine egne ideer, men at tilpasse sine ideer efter, hvad historien viste var *sandhed*.

Ville man tjene sandheden, gjaldt det om at stille sig i den ides tjeneste, der var ved at bemægtige sig folkeviljen. Den ide var den konstitutionelle tanke, »denne store mægtige Urtanke, der bryder og gjærer, der forbereder og baner sig Vei i Verdenshistorien«, som Monrad udtrykte sig allerede i 1843–44 ³.

Det konstitutionelle monarki var udtryk for en bestemt fase i den store tanke, »Europas Grundtanke«, frihedens selvudfoldelse gennem historien. Denne fase var opstået som en frugt af den for hele verdensudviklingen gældende dialektiske bevægelse, der bestod i en sætten og ophævelse af modsigelser.

Friheden var i sin tid udartet til en vidtdreven partikularisme, hvilket med nødvendighed avlede dens modsætning, den alt nivellerende uindskrænkede absolutisme. Under den konsekvente gennemførelse af det absolutte monarkis principper, lovbundetheden og statsenheden, som Monrad i lighed med Hegel værdsatte særdeles, ophævedes efterhånden modsætningen mellem statens to grundelementer, friheden og enheden. Derved opstod det konstitutionelle monarki, hvor enheden og friheden, repræsenteret af kongemagt og folkevilje, trivedes i forædlet form og i harmonisk samklang.

3. Bagge s. 24.

spring i denne udvikling, lod sin rigsdagsparlamentarisme ligge så nær op ad den gamle konstitutionelle praksis som muligt. Som det siden i enkeltheder skal vises, blev begge dele da også tilfældet ⁵.

Endelig kan det med denne opfattelse af sandhedens dialektiske udfoldelse i historien ikke undre, at »hele den politiske Kunst«, politikerens opgave, for Monrad nødvendigvis måtte bestå i at forstå »Bevægelsen (frem mod parlamentarismen) og dens Kræfter, saa at man forstaar i rette Tid at holde igjen og give efter:

Holder man for længe igjen, kommer man til at arbejde for det, som man vil bekæmpe, og man kommer senere til at gjøre langt større Indrømmelser, end man havde behøvet, om man havde givet efter i det rette Øjeblik. Fremskynder man Bevægelsen for stærkt, fremkalder man en Bevægelse i modsat Retning, der lægger Hindringer i Vejen for, hvad man ønsker ... Man kan være forvisset om, at enhver Overdrivelse af Bevægelsen, hvad enten den gaar til Højre eller Venstre, skader den Sag, Bevægelsen ønsker at fremme. Herved udfører den evige Retfærdighed sin Gjerning paa Jorden« ⁶.

At meddele sin samtid, såvel højre som venstre, den rette forståelse af den parlamentariske bevægelse og dens muligheder for at gøre sig gældende, med andre ord at være organ for »den evige Retfærdighed«s virke i Danmark, følte Monrad som sin store opgave i 70-erne og 80-erne. Midlet hertil var en anvendelse af hans dialektiske historiesyn på de konkrete vanskelige politiske situationer, som opstod for de ledende politikere og for kongen, og som altid affødte et politisk brev eller en politisk kommentar fra Monrad. Den stilling, han tog til de enkelte situationer, bestemtes følgelig af hans ønske om at bevare den politiske og forfatningsmæssige ligevægt. Gik venstre for vidt, måtte han nærme sig højre, gik højre over gevind, måtte han gå imod venstre.

Ved siden af det vigtige problem at bevare ligevægten og dermed forfatningen, måtte spørgsmålet om selve regeringsformen blive af underordnet betydning. Når man derfor taler om Monrads »Overbeviisning« med hensyn hertil, må man anvende begrebet på samme opportunistiske måde, som Monrad selv anvendte det om en anden »praktisk« politiker, nemlig Laurentius Valla:

»Udtalte Valla i (et bestemt) ... Skrift sin Overbeviisning? Ja, naturligviis, men vel at mærke, saaledes som hans Overbeviisning var under de daværende Forhold og Omstændigheder. Han spillede med de Kort, han dengang havde paa Haanden; siden fik han andre Kort, saa spillede han anderledes, saa for-

5. Se kap. IV og V.

6. Morgenbladet 24/2 1884.

andredes hans Overbeviisning. Saaledes gjør altid en reent praktisk Politiker. Thiers var en oprigtig Ven af det konstitutionelle Monarki, men da han saae, at dets Gjenoprettelse var en Umulighed, saa arbejdede han for den konservative Republik. For en reent praktisk Politiker staaer det som den største Daarlighed ikke at rette sig efter de forandrede Forhold. Gjorde han det ikke, vilde han staae i sine egne Øine som en ligesaa stor Daare, som Manden, der kører sit Korn hjem, fordi han har bestemt det, uagtet det er blevet Regnveir, efterat han har bestemt det«⁷.

Sagt med en lille omskrivning: Monrad »var en oprigtig Ven af det konstitutionelle Monarki, men da han saae, at dets Gjenoprettelse var en Umulighed, saa arbejdede han for« det konservative parlamentariske monarki. For han skulle ikke nyde noget af at køre sit korn hjem i regnvejr, så hans kære forfatning risikerede at rådne op. Og som det siden skal vises, appellerede han da også ideligt til monarken om at se til, at den forpagter, som denne havde sat i spidsen for sin bedrift, ikke benyttede sig af den trafik⁸.

Følgende kapitel skal søge at godtgøre rigtigheden af denne opfattelse af Monrads holdning til regeringsformen gennem en analyse af hans syn på parlamentarismen set i lyset af den politiske udvikling 1869–86.

IV. DIALEKTIKKEN I DEN POLITISKE UDVIKLING OG MONRADS HOLDNING TIL PARLAMENTARISMEN

For at forstå, hvorledes Monrad bedømte den parlamentariske bevægelses kræfter og muligheder for at gøre sig gældende i datidens danske politik, må man kende de forudsætninger, som han fandt væsentlige for dens gennemførelse. Jo mindre disse forudsætninger kunne siges at være opfyldt, jo mere forsigtige, jo mindre fordringsfulde måtte parlamentarismens tilhængere være i deres krav. Tre, nok fire forudsætninger prægede eller lå bag Monrads argumentation:

1. Der måtte være et nogenlunde fast partisystem¹.
2. Partierne heri skulle bæres oppe af hensynet til fædrelandets vel, ikke til egne egoistiske standsinteresser; de skulle være ide-, ikke interessepartier².
3. Der skulle herske et gensidigt tillidsforhold mellem bondestanden og de øvrige stænder, d. v. s. at folket måtte have gennemgået en betydelig politisk

7. Valla s. 45 f.

8. Jvf. M.s lignelse om svogeren og forvalteren, d. v. s. Christian IX og Estrup, i 9–13 s. 15 f.

1. Jvf. herunder s. 57 og 78.

2. Jvf. herunder s. 42, 44 f, 48 og 78.

get, i virkeligheden med et »straks«, idet venstre nu i stigende grad gav sig til at føre systematisk opposition mod regeringen for at få magten overdraget. Følgelig blev Monrad i ligevægtens interesse tvunget til at gå imod bevægelsen som sådan.

Dette fremgår af Politiske Breve Nr. 1–4, hvori han i interregnet efter ministeriet Holsteins afgang i sommeren 1874 gjorde de seneste års politiske udvikling op. Over for Det forenede Venstres forsøg på at tvinge folketingsparlamentarismen igennem ved »vildkat«-adressen til kongen af 31. marts 1873¹⁴ og ved truslen om at nægte finansloven var ministeriet Holstein ikke veget. Dette billigede Monrad fuldt ud, da en tilfredsstillelse af partiets »opskruede« fordringer, der »toge saa lidet Hensyn til Kongens og Landstingets Rettigheder«, sandsynligvis ville have udsat »vor Frihed ... for store Farer«. Derimod var Monrad i tvivl om, hvorvidt ministeriet ikke burde være veget for den indsmigrende og milde schjønningsske adresse, der blot udtalte ønske om et med rigsdagen samvirkende ministerium. Et sådant nyt ministerium ville »ganske anderledes have lettet det forenede Venstre Opgivelsen af de parlamentariske Tanker og Tilbagevendelsen til den gamle danske konstitutionelle Praxis¹⁵.

Om man i den øjeblikkelige situation skulle danne et stærkt modstandsministerium eller et koalitionsministerium med venstredeltagelse lod Monrad stå åbent¹⁶, ville han så nødtigt tage stilling til, at han måske især af den grund ikke ønskede at tage imod et tilbud om at deltage i et rekonstrueret ministerium Holstein¹⁷. Hvis venstre ikke ville opgive sin systematiske opposition, hvis partiet ikke ville opgive at lade »sine vilde Ønsker oppuste« betydningen af § 48, havde et ministerium stærke kræfter til sin rådighed i en krigssituation. Det kunne søge støtte i landstingets indflydelse på finansloven, indskrænke rigsdagens varighed til 2 måneder, afskedige oppositionelle embedsmænd¹⁸.

»Hvis der«, hvad Monrad ikke mente, »overhovedet skulde være Tale om en parlamentarisk Regjering«, skulle den være rigsdagsparlamentarisk, om end med størst hensyntagen til folketinget¹⁹. I stedet for agiterede Monrad for at fortsætte den hidtidige praksis, ifølge hvilken der, hævdede han vendt imod venstre og mod sine egne tidligere udtalelser, ikke »kan

14. Ved denne fordrede Folkethinget: »Opfyldelsen af det konstitutionelle Monarkis nødvendige Krav, at Regjeringen er i Overensstemmelse med det af den almindelige Valgret udgaaede Thing«.

15. 1–4 s. 24 ff.

16. 1–4 s. 29 f; jvf. brev af 17/11 1873 til Viggo Monrad, Nyholm s. 360 og brev af 27/12 1873, Krieger s. 288 f.

17. Jvf. Nyholm s. 370 f.

18. 1–4 s. 38 ff; jvf. Krieger s. 289.

19. 1–4 s. 20; jvf. herunder s. 58.

... *være Tale om* (udh. her) at have Tillid eller Mistillid til Ministeriet»²⁰. Den fundamentale baggrund for denne agitation var, at Monrad satte et stort spørgsmålstejn ved, om venstres ledere var modne til magten, d. v. s. om de besad kundskaber og dannelse nok, og om de virkelig var »besjælede af den reneste, mest ophøiede Fædrenelandskærlighed« og ikke blot søgte magten for deres egen standsegoistiske interessepolitik skyld²¹. Dertil burde Det forenede Venstre ikke glemme den ud over alle love stående og indflydelsesrige offentlige mening, der fordrede mådehold i form af saglig kamp for vigtige samfundsspørgsmål, ikke umådeholden systematisk opposition som forudsætning for, at den ville lade sig vinde af partiet²². Tydeligt nok fandt Monrad ikke, at forudsætning 2 og 3 for parlamentarismens indførelse var opfyldt.

Det fandt han heller ikke, da det næste sæt Politiske Breve, Nr. 5–7, udkom den 20. april 1876, kort efter at ministeriet Estrup igen havde opløst folketinget på forsvarssagen. Alligevel var han ikke mere så fjendtlig stemt over for parlamentarismen; der burde, som han skrev, være grader i ens uvilje. Baggrunden for den modererede holdning var en opstået tvivl om det mulige i at fastholde ligevægten mellem folketing og landsting på den gamle konstitutionalismes grund. Dels fortsatte venstre kampen for regeringsmagten med sin systematiske opposition og deraf følgende forfatningen skæbnesvangre: »Det ene Spørgsmaal reises efter det andet, Aar ud og Aar ind, men det kommer aldrig til nogen Afgjørelse«²³. Dels var Monrad bekymret over den fra landstinget og især fra regeringen førte politik. For det første var der sket »et højst mærkeligt Indbrud af Parlamentarismen«, idet Det forenede Venstre havde krævet ministeriet Fønnebechs afgang for at vedtage finansloven, hvad landstingsflertallet var gået ind på. Monrad fandt, at historien ville bekræfte hans anskuelse om det beklagelige i, at »det er kommet saa vidt, at der paa Rigsdagen drives slig Handel om Hans Majestæts Ministeriums Afgang«. Hvad ministeriet angik, opgav det »dog maaske altfor meget af Regjerings-Myndigheden ved saa at sige at underkaste sig Landstingets Dom og erklære, at den vilde indstille det, hvorom Landstinget blev enigt med Folkethinget«²⁴. Dertil kom, at det af Monrad tidligere overvejede modstandsministerium

20. Jvf. herunder s. 84 f.

21. 1–4 s. 11, sml. 1–4 s. 17 f; jvf. referatet i Roeskilde Avis 3/9 1872 af hans skarpe udtalelse ved vælgermødet i Tåstrup: »Det kunde paa ingen Maade være rigtigt, at Folkethingets Fleertal, der maaskee kunde være en sammensluttet Masse, der hensynsløst stormede igjennem Tykt og Tyndt, skulde besætte Ministerposterne alene efter sit Ønske«.

22. 1–4 s. 12 f.

23. 5–7 s. 11 og 25.

24. 5–7 s. 3 ff og 10.

over for venstres fortsatte systematiske opposition ganske vist var blevet dannet og var begyndt at bruge det af Monrad anviste råd om begrænsning af rigsdagens varighed. Men ministeriet Estrups ensartede sammensætning, udgået som det var af det konservative landsting, fik allerede nu, det skinner klart igennem, Monrad til at frygte, at det ikke ville løse sin konstitutionelle mægleropgave mellem tingene, men i stedet basere sin tilværelse alene på landstingets støtte²⁵. Endelig bekymrede det Monrad, at det ikke blot var venstre, men også den ansvarlige regering, der satte sig op mod det beståendes ret, nemlig ved at bruge opløsningsretten som angrebsvåben for at tiltvinge sig folketingets samtykke til sine forsvarsplaner, og han påpegede, at det i stedet for var i den offentlige mening, regeringen måtte danne »en mægtig Strømning for Kjøbenhavns Befæstning«²⁶.

Disse omstændigheder fik Monrad til at føle, at parlamentarismen var ved at vinde indpas i den politiske atmosfære i Danmark, men i »en aldeles eiendommelig Skikkelse«. Den havde tidligere væsentlig ene været ministerfortærende, idet det ene ministerium efter det andet var blevet ked af det og var gået sin vej. Dette var den farligste form for parlamentarisme. Nu begyndte den også at få »et vist ministerskabende Præg, men saaledes, at Thingene dele broderlig mellem sig Parlamentarismens to Sider: Folkethinget er ministerfortærende; Landstinget er ministerskabende«²⁷.

Det var utvivlsomt angsten for, at hverken venstre eller højre ville give sig i den politiske hårdknude under det herskende konstitutionelle system, at statsmagterne fortsat ville sætte sig ud over nej-teorien og dermed over grundloven, der allerede nu fik Monrad til forsigtigt at berede jordbunden for en art rigsdagsparlamentarisme via en koalitionsregering mellem bønder og godsejere.

Det skete, da han på selve valgdagen, 25. april 1876, udsendte et nyt, ottende brev, hvori han klart lod skinne igennem, at han i tilfælde af et regeringsnederlag foretrak en overenskomst med Det forenede Venstre i form af »et Ministerium, der søgte i selve sin Dannelse en Overenskomst med« dette parti. Hertil foreslog Monrad kongen grev Frijs og I. A. Hansen, mændene bag 66-forfatningen: »Det er ikke mere end billigt, om de hjælpe os ud af den Forlegenhed, hvori Forfatningen befinder sig, og

25. 5-7 s. 15 ff. M. bebrejdede således Estrup, at han ikke var trængt ind i kløften mellem de 30 og de 22 i Det forenede Venstre og havde »sprængt den gamle og dannet en ny Majoritet i Folkethinget. For at udføre denne Bevægelse, vilde det vel ogsaa have været nødvendigt, at han havde sammensat sit Ministerium paa en noget anden Maade« (5-7 s. 17).

26. 5-7 s. 26; jvf. 8 s. 11 f.

27. 5-7 s. 11 f.

De eksisterende partier lod hensynet til personer gå forud for hensynet til sagen, hvorfor en partiregering på befolkningens og partilivets daværende udviklingstrin ikke havde Monrads sympati. Det samme gjaldt en udpræget og i længere tid siddende kampregering, baseret alene på det ene tings støtte, en kampregering, der kun var berettiget over for et ting, der søgte at gøre sig enevældig på de andre statsmagters bekostning. Selv om en regering ikke skulle lade sig blæse omkuld af ethvert landstings- eller folketingspust, især da ikke, hvis hensynet til fædreland og konge krævede, at den blev på sin post, fordrede hensynet til regeringsmagts myndighed og omdømme dog i reglen, at en regering gik af, hvis den ikke evnede at udføre sin mæglerrolle mellem tingene, så lovgivningsarbejdet gik i stå⁴⁶. Hovedinitiativet i dette arbejde burde ligge hos regeringen.

Denne korte gennemgang af teorien om det beståendes ret og af Monrads syn på forholdet mellem tingene og mellem regeringen, partierne og tingene, illustrerer, hvor stærkt han betonedede magtdelingsprincippet mellem de tre »Stormagter« i forfatningen. Denne magtdeling skulle dog ikke som i de præsidentielle forfatninger være så gennemført, at »Administration og Lovgivningsmagt (kom til at) staa i stolt Uafhængighed ligeoverfor hinanden, uden gjensidig Paavirkning«. I forfatninger, der som den danske var anlagt på at være eller på at blive parlamentariske, udgik bestemmelserne om rigsdagens ret til at nægte statsbudgettet og om kongens absolutte veto og opløsningsret således ikke fra en mistænksomhedens ånd mellem konge og repræsentation. De havde derimod som formål at »bevare en Samvirken og at gjenoprette Tillidsforholdet, hvis det er forstyrret«⁴⁷. De tjente med andre ord mere som balance- og kontrolforanstaltninger til at udelukke mangel på mådehold i de enkelte statsmagters væld og til at hindre vilkårlighed i magts udøvelse, end de tjente til at opdele statsmagterne i selvstændige magtsfærer. Monrad betonedede da også, at det for hver enkelt af disse statsmagter gjaldt om »at undlade at bruge sin Ret (til at sige nej, til frit at samtykke) saa fuldt og heelt ud til det Yderste, at man derved gjør Uret, som tidt kan skee. Saa faaer man nemlig Partikampe i stedet for en rolig Udvikling«⁴⁸.

Den vægt, som Monrad lagde på det beståendes ret og på magtdelingen i forfatningen, ville næppe kunne forenes med moderne parlamentarisme, men passede godt til det af Monrad foretrukne konstitutionelle udviklingstrin. Der er da heller næppe tvivl om, at de her omtalte forfatningssyns-

46. Jvf. kap. V.

47. 14–18 s. 84 f.

48. Fædrelandet 21/9 1872; sml. Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 1467. Jvf. Bagge s. 155.

udvikling, så den offentlige mening ikke stod sønderdelt mellem folkeviljens mening og den mere konservative offentlige mening ³.

4. Udviklingen i Preussen måtte tillade bevægelsens indførelse.

Forudsætning 1 var mere teknisk betonet. 2 og 3 var for Monrad de to hovedforudsætninger, der havde deres udgangspunkt i den overbevisning, han stedse havde haft, at den parlamentariske sandhed måtte gøre sig gældende af sig selv, have gennemtrængt alle samfundslag, før den kunne indføres ⁴. De to forudsætninger hang snævert sammen. For at den borger- og godsejerstand, der sammen med kongemagten bar regeringsmagten i det konstitutionelle monarki, kunne få tillid til bondestanden, måtte man føle sig sikker på, at denne stands ledere satte hensynet til hele fædrelandet i højsædet. For at den offentlige mening kunne gå ind for den parlamentarisme, der muliggjorde bondestandens magtovertagelse eller del i regeringsmagten, måtte den nære tillid til folkeviljens manglende klasseegoisme, d. v. s. til folkets politiske modenhed. Hvad angår forudsætning 4, nævnes den ganske vist kun af Monrad én gang, i Den stille Magt, men der er dog næppe megen tvivl om, at han i hele perioden og ikke mindst efter Tysklands sejr over Frankrig, som tidens nationalliberaler og konservative kredse, har været ængstelig for at lade venstre få del i regeringsmagten af angst for det bismarckske Tysklands reaktion ⁵.

I 1869 var 1 ikke til stede. Partierne måtte karakteriseres som grupper, der tilmed var løse ⁶. 2 og 3 var derimod i ret vid udstrækning tilstede i kraft af oktoberforeningen og det på nært samarbejde med bønderne indstillede ministerium Frijs ⁷. Hvad 4 angår, kunne Monrad øjne spor i retning af parlamentarismen i Preussen trods det eksisterende kanslerstyre ⁸. I den situation kunne Monrad vise en forsigtig optimisme med hensyn til bevægelsens muligheder.

Den optimisme blev snart slået sønder. Ganske vist gik 1 fra og med begyndelsen af 70-erne stadig mere i opfyldelse, men til gengæld skete

3. Om den offentlige mening og parlamentarismen, jvf. herunder s. 91.

4. F. 1883/84 sp. 355; F. 1885/86 sp. 562; F. 1885/86 sp. 756; jvf. F. 1853/54 sp. 5286.

5. 19 s. 34. Da vor nationale forfængelighed og stolthed dårligt tålte, at der åbent taltes om vor afhængighed også indadtil af Tyskland, kan det næppe have været af taktiske grunde, M. nævnte hensynet til Preussen vedr. parlamentarismen i 1882. Langt de fleste aviser, selv de estrupsk-orienterede, undlod da også at anføre dette argument imod parlamentarismen i deres referater af Den stille Magt, selv om det måtte kunne tjene til at styrke Estrups stilling. Blandt mange eksempler på den afgørende politiske indflydelse over Danmark, som M. i øvrigt tillagde Preussen, kan anføres 9–13 s. 31; Red. s. 23; F. 1882/83 sp. 888.

6. Jvf. herunder s. 78.

7. I s. 25 f.

8. I s. 206 f.

drage Omsorg for, at der ikke indtræder en sørgelig Stillestaaen i vor Udvikling²⁸.

Udstedelsen af den provisoriske finanslov den 12. april 1877 blev et vendepunkt i Monrads syn på parlamentarismen. Ved tanken om denne lov kom der »Vrede« i hans pen. Den var en alvorlig trussel mod den rolige forfatningsudvikling, da de forfatningsmæssige forudsætninger for loven ifølge Monrad ikke var tilstede²⁹. At ministeriet udstedte den uden nødvendighed bidrog sammen med et andet misgreb, opløsningen af folketinget på Københavns befæstning, stærkt til at give Monrad den overbevisning, at Estrup ikke hylde »monarkiske Grundsætninger, men en haltende Parlamentarisme. Han siger ikke: »Jeg bliver, saa længe jeg har Kongens Tillid og kan udrette noget Godt for mit Land« (Monrads fordring til den konstitutionelle regeringsleder), men: »Jeg bliver, saa længe jeg har Kongens og *Landstingets* Tillid«. Han hopper paa eet Ben«³⁰.

Med folkeviljens uundgåelige fremtrængen, manifesteret ved den store valgsejr for venstre i 1876, og med dens krav om større og større myndighed måtte Monrad opfatte landstingsparlamentarismen som et tilbageslag i udvikling også set i forhold til det konstitutionelle monarki. Estrup havde, fandt Monrad, søgt »at føre vort konstitutionelle Liv ind paa et Spor, der er i Strid med den europæiske Udvikling«, hvilket »efter mit Skjøn vil standse vort Statslivs Væxt«³¹.

Der var da nu for Monrad i dansk forfatningsudvikling opstået en klar dialektisk situation: »Det nærværende Ministerium er en Eensidighed, opstaaet som Modsætning til Folkethingets Eensidighed. Kampen staar mellem to Eensidigheder«. »Begge hylde Hoved-Grundsætningen for den haltende Parlamentarisme, at eet Things Understøttelse er tilstrækkelig«³².

Monrads opgave var i den situation at genoprette ligevægten. Udgangspunktet for hans forslag til løsning må søges i et brev til Fischer: »Den provisoriske Finantslov er blevet et Vendepunkt for min Opfattelse af Partiernes Stilling«, skrev han³¹. Forklaringen på denne løsrevne sætning må vist nok søges i de Politiske Breve Nr. 9–13, som udkom i nov. 1877. Også fra ministeriets side, hed det her, var kampen blevet en kamp, ikke om sager, ikke om reformer, men om personer. »Venstre kæmper for

28. 8 s. 13 f; jvf. 5–7 s. 17, hvor M. peger på grev Frijs som den nok »eneste Mand i Landet, der vilde have været istand til at tumle de stridige Elementer«. Som i 1874 opstillede M. i Politiske Breve Nr. 8 karakteristisk nok alternative muligheder, men endte med den her omtalte løsning, som han af hensyn til forfatningens trivsel måtte foretrække.

29. 9–13 s. 15 og 23 f; brev af 15/5 1877, Fischer s. 333.

30. Brev af 15/5 1877, Fischer s. 334; jvf. 9–13 s. 46 f.

31. Brev af 27/11 1878, Fischer s. 372; jvf. F. 1883/84 sp. 2092.

32. Brev af 15/5 1877, Fischer s. 334; 9–13 s. 47.

Magten . . . Ministeriet kæmper . . . for at forhindre Venstre fra at komme til Magten«. Ved siden af denne kamp om personer var sagerne, d. v. s. fædrelandets vel blevet noget underordnet³³. Dermed, syntes Monrad at mene, havde partilidenskaben, den nøgne og ublufærdige kamp om magten, grebet begge parter, og en tilbagevenden til den gamle monarkiske praksis, med en upartisk regering hævet over partistriden, stærkt vanskeliggjort, om ikke umuliggjort³⁴.

Da partiledernes kamp om magten, d. v. s. parlamentarismens opdukken, nu engang var en realitet, da venstre og højre begge var gået fra konstitutionalismen over til parlamentarismen, gjaldt det for Monrad om at gøre en dyd af nødvendigheden, d. v. s. at gøre parlamentarismen levende i en form, som lå imellem de stridende parter for forfatningen ødelæggende ensidige opfattelser, altså som en rigsdagsparlamentarisme. Ganske vist mente Monrad da som siden trods forudsætning 1s opfyldelse, at udviklingen ikke var nået langt nok: »Jeg havde tænkt mig, at Storbønderne (sic!), at de tidligere Godseiere vilde blive Landbostandens politiske Ledere . . . Dette er endnu ikke sket. Det Estrupske Ministerium er en Anticipation, der mangler den fornødne Forudsætning, den i Samfundet erhvervede Tillid«³⁵; akkurat som et ministerium baseret alene på folketinget ville være det af samme grund³⁶. Når Monrad alligevel nu talte for parlamentarismens indførelse, skyldtes det, at han måtte arbejde i pagt med »den evige Retfærdighed«. Først havde venstre skadet bevægelsen ved at overdrive den, ved at lancere den for tidligt og betone folketingets myndighed for stærkt. Derved var der fremkaldt en bevægelse i modsat retning, Estrups landstingsparlamentarisme, der lagde hindringer i vejen for bevægelsen. Hvor imidlertid venstre var blevet hindret i at begå misgreb mod forfatningen, især i kraft af de hidtidige regerings modstand, der havde ministeriet Estrup overdrevet reaktionen mod folketingsparlamentarismen ved at begå de nævnte misgreb og ende i en i forfatningen uhjemlet haltende landstingsparlamentarisme. Derved havde Estrup ifølge udviklingens dialektik fremmet og forberedt den haltende folketingsparlamentarisme og grundlagt »ved sit Exempel *Berettigelsen* (udh. her) for . . . (denne) til at herske trods Landstingets Modstand ved Opløsninger og provisoriske Finantslove. Tiderne skifte«³⁷.

33. 9–13 s. 43 f.

34. Dette siges ikke direkte, men må læses mellem linierne, da M. ingen interesse kunne have i ved at udtale dette at bidrage til at vanskeliggøre en tilbagevenden til den af ham foretrukne regeringsform.

35. 9–13 s. 53, jvf. det flg.

36. Jvf. 9–13 s. 50 ff.

37. 9–13 s. 47; jvf. hans historiske betragtninger over disse årsager til hans ændrede holdning til parlamentarismen i de note 4 anførte steder.

Dermed havde Monrads balancepunkt forskubbet sig mod venstre, og det var nu for at hindre revolution nødvendigt at give Det forenede Venstre større forfatningsmæssige indrømmelser, end hvis disse misgreb ikke var begået. Derfor lod Monrad det i sin pjece skinne klart igennem, at parlamentarismen, selv om der ikke burde være tale om hverken en ren, haltende folketings- eller landstingsparlamentarisme, skulle funderes på folketinget³⁸. Og han så for første gang løsningen på den praktiske politisk øjeblikkelige hårdknude, det svigtende samarbejde mellem folketinget og ministeriet Estrup, i et venstreministerium, mens hans fandt, at der kun »maaske« kunne være tale om hans favoritoløsning: »et Ministerium, der holder sig i upartisk lige Afstand fra Høire og Venstre«³⁹.

I disse år hvæssede de reaktionære elementer knivene, og jo mere de fylkedes om Estrup, jo mere følte Monrad sig forpligtet til at tale parlamentarismens sag. Over for Sjællands biskop Martensen, der i pagt med tidens »meget strid«e »Reactionens Strøm« »paa en saa smuk Maade« havde »kastet Jord paa det af *Estrup* knuste konstitutionelle Vrøvl og parlamentariske Drømmeri⁴⁰ og endog agiterede for genindførelse af en stænderforfatning, fandt Monrad det derfor nødvendigt at reagere stærkt. En stænderforfatning, et skridt i absolutistisk retning, med ophævelse af den almindelige stemmeret, ville føre til revolution og republik⁴¹, hed det i Politiske Breve, Nr. 14–18, der udkom i 1878 med undertitlen Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik. Monrad var godt tilfreds med forfatningen, en frugt af liberalismen, som den var⁴², og fandt, at den nu ikke blot som i 1877 »hjemlede« parlamentarismen, men denne var blevet til selve »Grundtanken« heri. Det var derfor »eventyrlig Politik« af Estrup-ministeriet at modstå den: »man tror at værne om Kongemagten og gjør med begge Hænder en republikansk Udsæd«⁴³. Monrad fandt som i 1877, at Estrup-godsejerministeriet burde gå af: »Den i Sandhed aristokratiske Minister(s) . . . Selvfølelse vil være for stor, til at han kan finde sig i at være en magtesløs Magthaver« . . . »Hvor meget han end fralægger sig parlamentariske Anskuelser, vil han (derfor) dog nødes af sit eget Indre til at hylde dem i Virkeligheden«⁴³.

I de følgende år var det imidlertid ikke mere nødvendigt for ministeriet at agere magtesløs magthaver. Det forenede Venstre sprængtes, og

38. Jvf. herunder s. 59.

39. 9–13 s. 40; jvf. brev af 27/7 1877, Fischer s. 346 f.

40. 14–18 s. 58 og 1.

41. 14–18 s. 78 ff; sml. 14–18 s. 81 ff.

42. 14–18 s. 85; 9–13 s. 37 ff.

43. 14–18 s. 101, sml. 14–18 s. 85.

dermed blev det muligt for Estrup, især i perioden 1879–81, at gennemføre en række reformer ved at manøvrere mellem venstregrupperne. Det politiske ligevægtspunkt forskød sig dermed til højre, og en tilsvarende drejning fandt sted i Monrads holdning til parlamentarismen. Dette fremgår af det næste sæt politiske breve, beregnet på offentliggørelse ⁴⁴, skrevet omkring slutningen af 1880.

Heri bebrejdede Monrad ud fra sit »ophøiede, *centrale* (udh. her) Standpunkt« ⁴⁵ højre, at det imod grundlovens bogstav havde afholdt udgifter, der ikke havde hjemmel i finansloven, og imod grundlovens ånd havde regeret et helt halvt år med den provisoriske finanslov uden at søge rigsdagens samtykke: »Holder man sig paa denne Maade til Bogstavet (§ 25) uden at bekymre sig om Grundlovens Aand (den indskrænkning af § 25, der ligger i § 2 (»Den lovgivende Magt er hos Kongen og Rigsdagen i Forening«)), da forsvinder Rigsdagens Betydning. Vil et Ministerium betjene sig af Opløsningsretten, og blive ved at opløse og opløse og give provisoriske Love og Finantslove, saa kan det holde sig ved Roret, saa længe det skal være« ⁴⁶. Monrad appellerede til kongen om ikke at tillade denne fremgangsmåde ⁴⁷. Over for disse misbrug af grundloven ærgrede det åbenbart Monrad, at venstre ikke i reaktion herimod havde holdt sammen, havde fastholdt den systematiske opposition og havde anklaget ministeriet for grundlovsbrud, fordi det havde anvendt en provisorisk finanslov ⁴⁸. »Efter mit Skjøn havde Hr. Berg Ret, da han vilde fortsætte Kampen . . . At Venstre splittedes inden Seiren, var Venstres Undergang. Hvorfor havde man et saadant Hastværk, hvorfor kunde man ei udsætte Splittelsen, indtil Seiren var vundet? . . . Lader os tale rent ud! Slaget er tabt. Høire har seiret«.

Venstre havde ved at opgive kampen og ved at undlade at anklage regeringen for rigsretten i realiteten anerkendt højres misgreb mod §§ 25 og 49, d. v. s. anerkendt den forandring, grundloven derved var undergået, og »hvorefter den stærkt har nærmet sig Absolutismen« ⁴⁹. Monrad mente med andre ord, at »den evige Retfærdighed« eller »Tidsaanden«, det begreb Monrad her anvendte, havde straffet venstre for dets svaghed og æn-

44. Jvf. Red. s. XXVI f og Nyholm s. 409.

45. Red. s. 246 og 254.

46. Red. s. 251 f.

47. Red. s. 252. Appellen var under hensyntagen til kongens uansvarlighed, som M.s appeller altid var det trods hans gentagne utilfredshed med kongens stillingtagen (jvf. Vedel V s. 398 og VI s. 559), i indpakket form og uden bebrejdelse.

48. Red. s. 256 f.

49. Red. s. 252.

dret Danmarks grundlov. Og tidsånden »bøje vi os for, efterat have gjort Modstand, saa meget vi formaaede«. Det måtte man gøre, så svært det end var ⁵⁰.

Følgelig ville det fra nu af være håbløst for venstre at genoptage den systematiske opposition og kampen for parlamentarismen. Partiet måtte opgive det indbyrdes væmmelige kævl, det skulle, samme råd som han gav det i 1. halvdel af 70-erne ⁵¹, enes om at føre så ét, dernæst endnu ét stort politisk spørgsmål igennem og blive således ved: »Tragter ikke efter Magten! Følg I mit Raad, da vil Magten falde af sig selv i Eders Skjød som en moden Frugt« ⁵².

Denne meget realistiske erkendelse af højres sejr bestemte Monrads forfatningspolitik resten af hans dage. Da Berg derfor i det hele fik samlet venstregrupperne på ny om den systematiske opposition eller visnepolitik mod regeringen fra efteråret 1881, måtte Monrad nødvendigvis bekæmpe denne. Den kom for sent. Tidsånden eller den stille magt var imod den. I Politiske Breve, Nr. 19, Den stille Magt, der udkom den 21. marts 1882, uddyber og anskueliggør Monrad da også i det væsentlige kun synspunkterne fra 1880-brevene. Således satte han lighedstegn mellem »den stille magts« og regeringens tolkning af § 49 og § 25 ⁵³.

Monrad fandt da fortsat heller ikke forudsætningerne for parlamentarismens indførelse opfyldt. Ganske vist havde han ikke siden begyndelsen af den her behandlede periode nævnt forudsætning 1, hvilket indicerer, at han længe havde fundet denne forudsætning til stede. Hvad 2 angår, syntes han meget lidt tilfreds. Mens han endnu før 1877 kun havde betvivlet venstres samfundssind, var han siden blevet skeptisk også over for højre, der i den grad havde sat hensynet til personer og til magten over hensynet til forfatningen og fædrelandets vel ⁵⁴. Hvad 3 angår, er der »en Kløft i vort Samfund; det kan ikke nytte at nægte det«. Borger-skabet og det nationale parti havde »slettet sig selv ud og stillet sig under Godsejernes Fane« under kampråbet: »Intet Bonderegimente?«, ingen parlamentarisme. Kløften bundede i fortiden, i stavnsbåndet og den tidligere ulighed i værnepligt. Den måtte først udjævnes og erstattes af gensidig tillid. Dette kunne, da traditionens magt hvad angår opfattelse og stemning var stærk, vare længe, selv om der ikke var et fjendtligt interesse-modsætningsforhold mellem godsejer og fæstebonde, da fæsteforholdet i

50. Red. s. 254, sml. Red. s. 252 f.

51. Således i 1-4 s. 11 f; sml. 5-7 s. 87 ff.

52. Red. s. 254; jvf. den foregående advarsel til højre om ikke at stramme buen for hårdt.

53. 19 s. 13 ff.

54. 19 s. 22 f og 13 ff; jvf. 9-13 s. 44; 14-18 s. 101; Red. s. 249 ff.

det væsentlige var jævnet, og selv om der, bortset fra parlamentarismen, heller ikke var tale om en grundforskellig opfattelse af andre politiske spørgsmål⁵⁵. Endelig var 4 ikke til stede: Så længe parlamentarismen ikke havde sejret i Preussen, kunne der næppe være tale om dens indtrængen i Danmark⁵⁶.

Uden tvivl søgte Monrad med sit brev at støtte de gamle nationalliberale kræfter i landstinget, der med Krieger i spidsen netop var i gang med et forsøg på at skabe den afstand mellem landsting og regering og genoprette det samarbejde mellem folketing og landsting, som var en forudsætning for, at den gamle konstitutionalisme kunne genoplives⁵⁷. Selv om Monrad dermed ikke kunne undgå at vanskeliggøre ministeriet Estrups på landstingets støtte ensidigt baserede stilling, nærrede han dog næppe større forhåbninger om, at Estrup ville afgive magten. Tydeligvis fandt han, at Estrup passede godt til at give regeringen det visse »Kantsler-Præg«, som det var »ret naturligt«, den fik af hensyn til det bismarckske Preussen. Estrup var blevet udvalgt til at modstå en utidig stræben efter indførelsen af parlamentarismen. Det var også hans store betydning, at han havde fremdraget de store konservative kræfter i grundloven, ligesom hans navn, også efter hans afgang, ville nedmane »de Uroliges og Utaalmodiges Higen, der ei vil lade sig tilfredsstille med smaa Fremskridt«. Således ville han komme til at fremme parlamentarismen, »idet han vil gjøre Bestræbelserne for dens Indførelse mere forsigtige, betænksomme og hensynsfulde«. Sørgede han på den anden side ikke for at opfylde den konstitutionelle regeringschefs mæglerrolle mellem tingene, ville han, støttet ene på landstinget, bruge den midlertidige finanslov som et angrebsvåben imod folkettinget, ville han fortsat regere med sådanne love, ovenikøbet gældende hele året, så ville den stille magt ud fra nej-teorien utvivlsomt bevirke, at modstanden mod parlamentarismen »vil tilintetgjøre sig selv«⁵⁸.

I overensstemmelse med det mod absolutismen forskubbede balancepunkt og de stadigt svigtende forudsætninger for parlamentarismen i Danmark, måtte den parlamentarisme, som Monrad beskrev i sit 19. og sidste brev, og med tiden ønskede indført, følgelig komme til at minde så meget som muligt om det konstitutionelle styre, og han måtte i forhold til 1877 svække folketingets indflydelse. Det skete ved den definition, han gav af parlamentarismen i forbindelse med en fremhævelse af kronens indflydelse i langt højere grad, end det tidligere var sket⁵⁹.

55. 19 s. 31 ff; jvf. 9–13 s. 52 ff.

56. 19 s. 34; jvf. herover s. 19 f.

57. Om den politiske situation, jvf. P. Munch, Schultz' Danmarkshistorie V, s. 308 f.

58. 19 s. 34–39.

59. Jvf. herunder s. 60 og 63.

Efter at være valgt til folketinget fortsatte Monrad her fra efteråret 1882 sine bestræbelser på at få Estrup til at forlade landstingsparlamentarismen, og på at få venstre til at opgive den systematiske opposition, så man via et sundt fungerende konstitutionelt styre kunne bane vej for den monradske parlamentarisme. Således appellerede han straks i en aldersformandstale til statsmagterne om at indgå en »Fædrelandets Vaabenhvile« og gå igang med reformarbejdet⁶⁰, og selv indbragte han en række sociale reformlovforslag.

Det gik imidlertid næsten straks op for Monrad, at statsmagterne, trods hans tilstedeværelse, stod urokkeligt uforsonlige over for hinanden, og at regeringen agtede at lade de private lovforslag visne som modtræk mod den visnepolitik, som venstre, trods Monrads appeller, fastholdt. Dette influerede på hans syn på regeringsformen.

Hvor han endnu i marts 1882 i Den stille Magt som følge af den dengang vaklende front i højre, hvor mange var betænkelige ved Estrups politik og de konstitutionelle konsekvenser af denne, havde kunnet agitere for og håbe på en stærk, over tingene hævet regering. Der brast nu håbet om, at regeringen ville fravige sin landstingsparlamentarisme, hvilket drev Monrad til for første gang at erklære sig som »Tilhænger af Parlamentarismen«. Dette skete helt tydeligt ikke for parlamentarismens egen skyld, men fordi denne regeringsform nu stod for ham som »det eneste Middel« til at få den stærke regering, som han i reformarbejdets interesse var »en Ynder af«⁶¹.

Selv om han ikke fandt forudsætningerne for parlamentarismen til stede, nødtes han over for, hvad der nu stod for ham som alternativet: parlamentarisme med bevarelse af den frie forfatning kontra visnepolitik fra begge parter med den frie forfatnings ødelæggelse og absolutisme eller republik som resultat, til at vælge parlamentarismen. Derfor bagatelliserede og latterliggjorde han kløften for at få genoprettet det tillidsforhold mellem bondestanden og de øvrige stænder, der lå bag striden og hindrede begge parter i at føre idebetonet samfundspolitik i stedet for interessebetonet stænderpolitik⁶². Og hvad forudsætning 4 angår, begyndte han, da det gik op for ham, at Estrup ikke ville forlade sin »østeuropæiske Storvezir- og Kantslerpolitik«⁶³, at bagatellisere hensynet til Preussen, for i stedet at betone det betydningsfulde og nødvendige i at følge den alminde-

60. F. 1882/83 sp. 13 f. M.s ønske om en fortsættelse eller snarere genoptagelse af det konstitutionelle styre indiceres bl. a. af aldersformandstalens appel om våbenhvile i rigsdagens anden samling. »Naar saa den tredie Samling« etc.

61. F. 1882/83 sp. 131.

62. F. 1882/83 sp. 3293 f. M. omtaler desuden i folketinget kløften, svælget eller spaltningen: F. 1882/83 sp. 1015 og 1105 f; F. 1883/84 sp. 1855 f.

63. M.s udtryk 23/11 1882, F. 1882/83 sp. 732.

lige europæiske folkeviljepolitiske udvikling⁶⁴. Modsat hvad der var tilfældet i Den stille Magt, tålte Estrup nu ikke længere sammenligning med Bismarck. Som han skrev i dec. 1884: »Det bliver pudsigt, naar en saadan Herre vil følge Bismarcks Exempel i Trods mod Folkeviljen, men aldeles glemmer at udføre de store Bedrifter for Fædrelandet, der har givet Bismarck Berettigelse til at tage en særlig Stilling«⁶⁵.

For at få skabt en stemning for parlamentarismen gjaldt det for Monrad om at agitere for de aspekter af denne, der kunne appellere mest til de moderate kredse i højre. Derfor ville Monrad nu i modsætning til tidligere nødtigt ind på det kildne problem om grundlaget for regeringsdannelsen, om det for højre i agitationen mod parlamentarismen så vigtige angrebepunkt, at den fratog kongen hans, som man hævdede, grundlovfæstede ret til frit at vælge sit ministerium. Provokeret dertil af Barentzen og Estrup⁶⁶ gjorde han sit svar så tvetydigt som muligt⁶⁷ og lod i stedet for det helt afgørende i sin parlamentarisme ligge i reglerne om regeringens parlamentariske ansvar, dens eneansvar for, at den førte sit program igennem, og i rigsdagens tillid til regeringen.

Ønsket om at unddrage Estrup støtte fra de elementer i højre, der var mere eller mindre imod regeringens stadigt hårdere linie over for folkettinget af bekymring over lovgivningsarbejdets henvisnen, ikke mindst i forsværsspørgsmålet, lå utvivlsomt bag den drejning i Monrads syn på parlamentarismen, der fandt sted i løbet af hans første års tid som folketingsmand. Mens han i de første måneder i rigsdagen endnu foretrak en rigsdagsparlamentarisme, der tog større hensyn til folkettinget end til landstinget⁶⁸, gik han fra og med feb. 1883 ind for en balanceret rigsdagsparlamentarisme, en »ren« parlamentarisme, i hvilken regeringen skulle stå i samme tillidsforhold til begge ting. Ingen i folkettinget forfægtede mere nogen anden opfattelse, mente Monrad⁶⁹ og blev ikke imødegået. Med god grund kunne han finde, at den folketingsadresse til kongen, der afsluttede samlingen 1882–83, svarede til hans »Hjertes inderste Følelse«. Tinget udtalte nemlig heri, i modsætning til adressen fra 1873, intet folketingsparlamentarisk krav, men blot et konstitutionelt ønske om, at kongen ville »tilveiebringe Betingelserne for en frugtbar Samvirken mellem Lovgivningsmagts forskellige Led«⁷⁰.

64. Jvf. herunder s. 91.

65. Morgenbladet 9/12 1884; jvf. F. 1882/83 sp. 241 f.

66. F. 1882/83 sp. 209 f og 231 f.

67. Se herunder s. 60.

68. Se herunder s. 86.

69. F. 1882/83 sp. 2563.

70. F. 1882/83 sp. 3772. F. 1882/83 Tillæg A sp. 2415 f. Selv Rimestad måtte indrømme, at er der »en Folkethingsparlamentarisme tilstede i denne Adresse, er det

Monrad lagde i virkeligheden fra nu af og resten af sit politiske liv sin »rene« parlamentarisme meget nær op ad sit konstitutionelle system. Vist udelukkende taktiske grunde fik ham til at betegne de omtalte tillids- og ansvarsaspekter snart som gældende i den gamle konstitutionelle praksis, snart i den parlamentariske praksis. Dette gjaldt også det med disse aspekter snævert forbundne spørgsmål om ministeriets afgang.

For at vanskeliggøre Estrups stilling fremhævede han fra efteråret 1883 mere end før, at det ikke blot var venstre, der gik ind for parlamentarismen. Estrup hyldede ikke det rene, ophøjede kanslersystem, der hverken brød sig om, hvorvidt der var ét eller to ting imod, men et delvist parlamentarisk system. Forskellen mellem Estrups parlamentarisme og den sande parlamentarisme var, at Estrup forlangte samstemmen mellem tingene for at gå af, den sande parlamentarist forlangte samstemmen for at blive⁷¹. Over for denne »sande« parlamentariske fordring, der gav landstinget samme indflydelse på ministeriets forbliven som folketinget – og dermed i realiteten også på dets sammensætning – kunne Estrup med vægt indvende, at han ikke kunne se, »hvorledes det skulde være muligt for nogen Krone at være vis paa at kunne skaffe et Ministerium, naar Betingelsen for Ministeriets Tiltræden og Betingelsen for Ministeriets Bli-ven var den, at det altid var i Overensstemmelse med begge de ligeberet-tigede Afdelinger af Repræsentationen«⁷².

Da Monrad ikke ad den vej kunne overliste Estrup, og da der i lands-tinget i foråret 1884 var tegn til frafald fra Estrups hårde linie, fandt Monrad det måske taktisk klogest ikke at forskrække de frafaldstilbøjelige med ordet parlamentarisme. I hvert fald betegnede han nu i tinget sit krav om samstemmen mellem tingene som en betingelse for regeringens forbliven som en fordring, der gjaldt i det gamle konstitutionelle system, og det samme gjaldt regeringens pligt til at føre sit program igennem og ellers gå af⁷³. Estrup hyldede et moderne konstitutionelt system, forsat med kanslerelementer, hed det nu, et system, der fandt det uvæsentligt, om re-geringen kunne sætte sin vilje igennem, og som fandt det uforsvarligt at

ialtfald tilbagetrukket, dæmpet, paa Hosesokker, den fremtræder ikke harnisk-klædt og kampberedt som i hin Adresse« (F. 1882/83 sp. 3760).

71. F. 1883/84 sp. 725, 780 og 2092; F. 1884/85 sp. 152 og 1474. Jvf. Estrups op-fattelse, at det at forlange samstemmen for at træde tilbage ikke var delvis parla-mentarisme, men »Parlamentarisme fuldt ud« = »Rigsdagsparlamentarisme« (Det citerede er udh. i F.); »Hvis jeg overhovedet skulle kaldes Parlamentarist, tror jeg netop, . . . jeg var Rigsdagsparlamentarist« (F. 1883/84 sp. 778 f).

72. F. 1883/84 sp. 780 f. M. svarede med tildels højst tvivlsom ret, at denne grund-sætning gjorde sig gældende både i England, Holland, Belgien, Spanien, Portu-gal, Italien og Grækenland (F. 1883/84 sp. 781).

73. F. 1883/84 sp. 2092; sml. F. 1883/84 sp. 724 f og 780.

træde tilbage, før oppositionen kom med et program, som regeringen kunne billige ⁷⁴.

I bestræbelsen på at få gennemført sin parlamentarisme via Estrups fald agiterede partihaderen Monrad endog dette forår for oprettelsen af et nyt parti, det moderate højre, der kun i en eneste henseende skulle slutte sig til venstre, »nemlig i den europæiske Grundtanke, at en magtesløs Magthaver ei bør fastholde Magten« ⁷⁵. Det blev imidlertid ikke til noget med dette parti, som Monrad havde tænkt sig baseret på den kraftige, oplyste, velhavende borgerstand i København, på de gamle liberale, der til hans fortrydelse havde iført sig godsejernes liberi.

For det blev snart klart, at man stævnede lige mod bruddet. Landstinget sluttede atter tættere op om Estrup. Så stærkt som nogensinde bebrejdede Monrad dette ting, at det havde hengivet sig til den politiske lidenskab, at det ikke havde bevaret sin ophøjede dommerstilling, men havde taget parti i kampen, sluttet sig til ministeriet og stillet sig fjendtligt over for folketinget ved at tilegne sig visnepolitikken over for de af folketingets initiativ udgåede lovforslag, at det med andre ord ikke hovedsagelig, som et førstekammer burde, havde set på sagerne frem for personerne. Tydeligt nok fandt han, at landstinget burde have unddraget Estrup sin politiske støtte, fordi denne ikke havde evnet at skabe et tillidsforhold også til folketinget, et tillidsforhold, som var så betydningsfuldt, ikke mindst mellem ministeriet og repræsentanterne for den bevægelse i folket, der var mægtig som naturkræfterne ⁷⁶. Hvor mægtig den var, viste folketingsvalget i juni 1884. Efter sin dundrende valgsejr her kunne venstre ikke ventes at ville give køb, og også Estrup manifesterede, bl. a. ved sin udnævnelse af Bahnson til krigsminister, sin vilje til kamp ud fra den opfattelse, at et større eller mindre oppositionelt flertal i folketinget ikke kunne være afgørende for kongens *frie* valg af ministre ⁷⁷. Dertil kom, at kongen, som Monrad erkendte, var »trofast; Trofasthed hører nu en Gang med til hans Natur, mod din Vilje vil han ikke lade dig gaa, thi han anerkjender og det med rette baade din Dygtighed og gode, redelige Vilje« ⁷⁸.

Nu som altid lå ønsket om at skabe forfatningsmæssig og politisk balance bag Monrads overvejelser. Som venstre før i tiden havde overdrevet bevægelsen mod venstre, således overdrev ministeriet den nu mod højre

74. Jvf. herunder s. 83.

75. Morgenbladet 23/3 1884, Middelfart Avis 26/6 1884; jvf. Nyholm s. 447 ff.

76. Morgenbladet 18/5 1884; jvf. Morgenbladet 23/3 1884.

77. Jvf. P. Munch, Schultz' Danmarkshistorie V, s. 317 ff; V. Dybdahl, Politikens Danmarkshistorie 12, s. 161 ff og 166 ff.

78. Morgenbladet 23/3 1884.

ved at blive siddende, selv om det ikke kunne sætte sin vilje igennem ⁷⁹. Striden stod om kravet til ministeriet herom, ikke som hævdet af Estrup og højre om kongens ret til at vælge sine ministre, hævdede Monrad atter i november 1884. Uden dette krav til et konstitutionelt monarki følger en jævn undergraven af det bestående, ikke blot af landstinget, hvis moralske indflydelse ikke er nær så stor som tidligere, men også »af selve Regjeringens Myndighed« og vi drives og er blot i disse par år drevet uhyre og i en foruroligende grad over til venstre ⁸⁰.

Da Monrad fra februar 1885 for alvor blev betænkelig ved, om Estrup ville gå yderligere til højre og endog indlade sig med »en provisorisk Tøjte«, strammede han i ligevægtens interesse sit krav om indførelsen af parlamentarismen og karakteriserede atter det estrupske regeringssystem, ikke som et konstitutionelt system, men som et ikke fuldt udviklet parlamentarisk system ⁸¹.

Samtidig indskærpede han så stærkt som nogensinde betydningen af sin nej-teori. Det af regeringen forelagte forslag af 20. feb. 1885 om en midlertidig finanslov erklærede Monrad ud fra denne for åbenbart grundlovsstridigt. Den nye praksis, som ministeriet hermed ville ind på, var konstitutionelt noget aldeles nyt: regeringsforslag, der ikke er afslået af begge ting, har gyldighed ⁸². Dette svarede, fandt Monrad rammende, helt til regeringens anden nye praksis: krav om samstemmen mellem tingene for at regeringen skal gå af, ikke for at den skal blive ⁸³.

Under den livlige konstitutionelle debat i samlingen 1885–86 oven på udstedelsen af den provisoriske finanslov af 1. april 1885 rasede Monrad mod provisoriet, hvorved man havde fået »en ny Forfatning«. Efter denne »kan Regjeringen tage ogsaa de Penge, som ere nægtede af et af Thingene . . . i alt Fald med en Henviisning til Rigsretten«. Man var nået dertil, at hvad ministeriets tilhængere anså for at være statens vel, det var øverste lov ⁸⁴.

Men det skulle blive værre endnu. Oven på den kongelige resolution af

79. Morgenbladet 24/2 1884. Ganske vist havde venstre ved overdrivelsen forhalet parlamentarismens udvikling, men »paa den anden Side bliver Ministeriet siddende for længe; man kan slide et Par Støvler saa nær, at de ej kan forsaaes . . . Hvis Ministeriet var gaaet af samtidig med det store Brud i det forenede Venstre, sad det maaske nu atter ved Roret«.

80. F. 1884/85 sp. 146 og 152.

81. F. 1884/85 sp. 1166; jvf. sp. 1004 f, 592, 770, 782 (om regeringens pligt til at sætte sin vilje igennem som parlamentarisk fordring); jvf. sp. 1212, sml. sp. 1471 (om det mellem rigsdag og ministerium nødvendige tillidsforhold, der »er en af de Grunde, hvorpaa de parlamentariske Ideer udvikle sig«).

82. F. 1884/85 sp. 942 f, 1084 f, 1337 f, 1474 f. 1722 ff; jvf. F. 1885/86 sp. 65ff.

83. F. 1884/85 sp. 1474 og 1725.

84. F. 1885/86 sp. 136 ff, 117 ff; jvf. sp. 1087 f.

26. jan. 1886, der midt under rigsdagens samling, efter forkastelsen af den provisoriske finanslov, bemyndigede regeringen til foreløbig at afholde de løbende udgifter, kunne der for Monrad »ikke længere være nogen Tvivl om, at Grundloven ligger knust, og at en ny Absolutisme er indført«⁸⁵. Den eneste vej frem var nu kompromiset. Visnepolitikken, som Monrad aldrig selv havde kunnet følge, duede ikke, selv om man måtte kunne indse dens anledning: regeringens fornægtelse af den »i hele Verden« antagne grundsætning, at regeringen skal samvirke med rigsdagen og bevirke samvirken mellem lovgivningsmagtens forskellige faktorer⁸⁶. At virke for at landet fik en sådan regering blev Monrads ene store bestræbelse i hans sidste tid som folketingsmand. Det blev for ham i den situation »den usynlige livskraft« i grundloven, dennes store grundsætning. For ligevægtpunktet havde forskubbet sig så stærkt mod højre som nogensinde, hvorfor det var så omsonst som nogensinde at kræve folketingets overvejende indflydelse på regeringsdannelsen. Man måtte, syntes Monrad at mene, nøjes med i første omgang at sikre en tilbagevenden til det konstitutionelle monarki og passe på, at det kongelige prerogativ i § 13 ikke led nogen »utilbørlig Indskrænkning«, hvad han ikke fandt kunne siges at være tilfældet ved, at kongen fulgte omtalte »store Grundsætning«⁸⁷.

Den parlamentarisme, som Monrad endte med at agitere for i størstedelen af sin folketingsperiode, lå da som vist nær op ad hans ideal af et konstitutionelt styre. Også i dette havde ministeriet pligt til at sætte sin vilje igennem. Også i dette var det kongens opgave at skaffe et ministerium, der kunne samarbejde med begge ting, og også i dette krævede det et tillidsforhold, hvorfor begge ting kunne nægte at samarbejde og derved fremkalde ministerskifte.

Følgelig var det ikke svært for Monrad i denne periode at tilslutte sig parlamentarismen – og ikke nær så svært, som Monrads herunder citerede forklaring og ordene »Ministeriet drev mig« i den dialektiske formulering kunne give indtryk af⁸⁸. Indirekte indrømmede han selv i de redegørelser, han gav tinget for sin ændrede holdning til parlamentarismen, at han ikke anså hovedforudsætningerne for dens indførelse for opfyldt:

85. F. 1885/86 sp. 1040 f.

86. F. 1885/86 sp. 307; jvf. sp. 562.

87. F. 1885/86 sp. 562, 699; jvf. sp. 307.

88. Det er utvivlsomt M.s egne redegørelser (jvf. note 89) fra 1883 og 1886, der, som analysen i dette kapitel gerne skulle have vist, tillige er set i historisk forkortning og forenkling, som Bagge (s. 115–19) har tolket udviklingsgangen i M.s holdning til parlamentarismen i lyset af. Dette har bidraget til hans forenkledede billede og således fået ham til at overse den svingning tilbage til konstitutionalismen, der ses af såvel Red. som af Den stille Magt.

»Jeg anser Parlamentarismen for at ligge saavel i Grundloven af 1849 som i den af 1866. Jeg har altid troet, at den med Nødvendighed maatte udvikle sig af den konstitutionelle Forfatning, men jeg troede tillige, at man maatte give Tid, at Folket maatte modtage en betydelig politisk Udvikling, inden den kunde gjøre sig gjældende og at den maatte gjøre sig gjældende af sig selv. Derfor kunde jeg ikke Andet end misbillige det, da man reiste det parlamentariske Banner, og jeg bekjæmpede det efter Evne, men Ministeriet drev mig over til den anden Side ved at komme ind paa absolutistiske Afveje«⁸⁹.

For her som i alle disse redegørelser var det kun ministeriets misgreb mod forfatningen, ikke folkets og folkeviljens modning og udvikling, som Monrad anførte som årsag til sin tilslutning til parlamentarismen.

En nærmere vurdering af, hvilken indflydelse Monrad og hans syn på parlamentarismen har udøvet på de stridende partiers standpunkter, i hvor høj grad det var Monrads fortjeneste, at venstregrupperne opgav deres rent folketingsparlamentariske krav i bestræbelsen på at komme Estrup og landstingsparlamentarismen tillivs, er det umuligt at foretage på forskningens nuværende standpunkt.

V. ASPEKTER I MONRADS KONSTITUTIONALISME OG PARLAMENTARISME

Der er to grundelementer, der konstituerer den moderne parlamentarisme, for det første ministeriets emancipation fra den personlige kongemagt svarende til monarkiets frigørelse fra politisk standpunkttagen, for det andet etableringen af en ret god overensstemmelse, en temmelig nær forbindelse, en gensidig afhængighed mellem ministerium og rigsdag¹.

Udviklingen af disse elementer vil sædvanligvis, såvel i det enkelte land som i den enkelte politikers ideverden, gå hånd i hånd, så de modnes samtidigt, indbyrdes stærkt afhængige som de er. Udviklingens hovedstadier, den ældre konstitutionalisme, den yngre konstitutionalisme og den moderne parlamentarisme er naturligvis ikke skarpt adskilte, men går gradvist over i hinanden.

Vil man nå til klarhed over, hvor omtrentlig Monrad befandt sig i denne udviklingsproces, er det nødvendigt systematisk at analysere de enkelte aspekter i regeringsformens problematik, som han især beskæftigede sig med, og opridse udviklingsgangen heri, for så vidt den kan konstateres.

Udgangspunktet skal være en undersøgelse af hans syn på ministeriets sammensætning under parlamentarismen og dermed af hans definition af

89. F. 1885/86 sp. 756; vedr. de øvrige redegørelser, se dette kap.s note 4.

1. Jvf. Axel Brusewitz, Forum 1920, s. 303 og Rasmussen s. 251.

parlamentarismen. Denne undergik i den her behandlede periode en bemærkelsesværdig udvikling, som det er af betydning at have for øje ved analysen af de øvrige aspekter.

1. Definition af parlamentarismen; ministeriets sammensætning

I 1869 definerede Monrad i en polemik med »Fædrelandet« den parlamentariske regering således:

»Vi ansee det ingenlunde for tilstrækkeligt, at et Ministeriums ledende Medlemmer ere udgaaede fra Fleertallet (i den eller de lovgivende Forsamlinger), forat Ministeriet med Rette kan siges at være parlamentarisk. For at dette kan være Tilfældet, maae Ministeriets ledende Medlemmer tillige være Fleertallets virkelige Ledere«.

Dette var ifølge Monrad ikke tilfældet i Danmark, hvor således ingen af alle de grupper, hvoraf folketinget bestod, anerkendte en minister som sin leder¹. Tværtimod var det sådan, at det stadig forekom mange, at der var en modsætning mellem at være leder af regeringen og leder for et parti på rigsdagen². »Hs. Majestæts Regjering har intet *Parti*, men den har heller ikke nogen *Opposition*. Stemmer alt dette ikke nøiagtigt overeens med en Tilstand, under hvilken det parlamentariske System ikke er udviklet«³.

Ministeriet skulle danne en samlet enhed såvel over for kamrene som over for statsoverhovedet og regere i »Samklang med Flertallets Villie«⁴. Der er næppe nogen Tvivl om, at Monrad fandt, at flertalsregeringen skulle bestå af et og samme partis ledere⁵. At det eller de øvrige partier skulle udgøre et klart alternativ til den siddende regering, indiceres af hans oppositionsbegreb⁶. Regeringens flertal skulle være et rigsdagsflertal, ikke blot et folketingsflertal⁷. At rigsdagsflertallet skulle være fuldt balanceret, d. v. s. at landstinget skulle have lige så stor indflydelse på re-

1. I s. 92 f.

2. I s. 85.

3. I s. 93; jvf. hans udtalelse i 1871 om, at han, selv om han var tilhænger af ministeriet, dog ved valgmødet havde fremsat sin egen mening og ikke havde nøjedes med at erklære sin »fuldkomne Samstemmen med Ministeriet, hvorved i Lande med et parlamentarisk Ministerium Alt vilde være sagt« (Helsingørs Avis 20/7).

4. I s. 89; jvf. herunder s. 83 f.

5. Jvf. således I s. 93, hvor M. taler om, at regeringen i Danmark »har intet Parti« (– ikke: ingen partier); tilsvarende: der er »ikke nogen Gruppe, som er ministeriel« (I s. 93).

6. Jvf. I s. 93.

7. II s. 203, jvf. herunder s. 84.

geringens sammensætning som folketinget, ses af, at Monrad fandt, at en mand, der ønskede at stå i spidsen for en parlamentarisk regering, måtte skaffe sig flertal i ikke blot folketinget, men også i landstinget, der lige så fuldt som folketinget kunne umuliggøre enhver regering, der ikke behagede det ⁸.

Monrads opfattelse lå således nær op ad den klassiske engelske parlamentarisme, således som den almindeligvis opfattedes praktiseret i det 19. århundrede, – når bortses fra, at denne var en underhusparlamentarisme. Med en, som også Fædrelandet fandt, »saa snever Begrænsning« ⁹ af begrebet parlamentarisme var det ikke underligt, at Monrad måtte karakterisere den i Danmark herskende konstitutionalisme som »det modsatte System« ¹⁰.

Omkring midten af 70-erne begyndte dette syn på parlamentarismen for alvor at vakle. I 1874 fandt Monrad således, at demokratiet eller det forenede Venstre havde en stor overvægt i rigsdagen, om end den takket være grev Frijs' visdom, oprettelsen af 1866-forfatningens landsting, ikke var så afgørende, som man ofte indbildte sig. Derfor måtte Det forenede Venstre, hvis der overhovedet skulle være tale om en parlamentarisk regering, komme til en forståelse enten med godsejerne eller de national-liberale, der tilsammen havde størst indflydelse i landstinget¹¹. Dette synes at indicere¹², at Monrad nu ville lade en parlamentarisk regering udgå fra flertallet i folketinget.

I 1876 havde Monrad for alvor udvidet sin definition af parlamentarismen. Hvor den hidtil havde været knyttet til regeringsdannelsen, gjorde Monrad nu under indtryk af forfatningskampens forløb opmærksom på, at parlamentarismen kunne antage forskellig skikkelse, være af forskellig natur, være *enten* ministerfortærende *eller* ministerskabende og ministerfortærende. Især den førstnævnte kunne blive fordærvelig og fremkalde ideelig uro, nemlig hvis der f. eks. i en lovgivende forsamling var tre partier, hvoraf intet havde flertal, og de to partier altid forenede sig mod dét, af hvis midte ministeriet var udgået. Eller hvis der var to lovgivende forsamlinger, der ikke kunne enes. I Danmark havde parlamentarismen antaget den sidstnævnte skikkelse, med landstinget som ministerskabende, folketinget som ministerfortærende ¹³. Heraf tør man nok slutte, at Monrad nu i modsætning til tidligere kunne tænke sig at betegne en regering som par-

8. II s. 263 f og 265.

9. – citeret af M. i I s. 92.

10. I s. 86.

11. 1–4 s. 19 f.

12. Jvf. den kontekst, det her refererede står i.

13. 5–7 s. 11 f.

lamentarisk, selv om den ikke havde flertal i den lovgivende forsamling¹⁴.

Den uklarhed i Monrads syn på parlamentarismen, der vanskeliggør tolkningen, skyldtes naturligvis, at Monrad, der mere end nogen evnede at udtrykke sig stringent, havde sine synspunkter i støbeskeen, og at disse, da han jo i meget følte sig som organ for den offentlige mening, måtte rette sig efter »Stillingen i den politiske Atmosfære«¹⁵. Når Monrad udvidede sit parlamentariske begreb og nu helt havde forladt den snævre klassisk prægede definition fra 1869–70, hang det utvivlsomt sammen med, at han frygtede for at udsætte den konstitutionelle frihed for farer ved at fastholde denne. Allerede i 1869 udtalte han således, at han, hvis man derved kunne undgå denne fare, »langt hellere« ville bøje sig for Fædrelandets bredere definition¹⁶.

I reaktion mod regeringens misgreb mod grundloven i 1877 følte Monrad sig forpligtet til at gøre det helt klart, at den parlamentariske regering måtte have sin basis i folketinget:

»Der er overalt i Europa en mærkelig Forskjel mellem det folkevalgte og det første Kammer. Der er noget Frisk, noget Sprudlende, noget Oprindeligt i det folkevalgte Kammer, men *der* er ogsaa Tumlepladsen for Ærgjerrigheden, Lidenskaben, Taabeligheden . . . Kampen om Magten, den systematiske Opposition, vil tidlig eller sent bryde ind i alle folkevalgte Kamre . . . Men . . . i det af Dommerværdighedens Nimbus omstraalede Landsting, i Danmarks Senat, hos Fædrelandets høje Fædre . . . vilde (en Kamp om Magten) være en aabenbar Selvmodsigelse, . . . i Strid med . . . et første Kammers Begreb. Landstinget vil altid se paa *Sagerne*, og ikke paa *Personerne*; det vil altid have Fædrelandets Vel for Øie, og aldrig skele til Magten. Et Ministerium, der kan arbejde sammen med Folkethinget, vil altsaa vel kunne møde en Opposition hos Landstinget, – det var ei godt andet, – men aldrig en *systematisk* Opposition. Maskineriet vil kunne gaa«¹⁷.

Selv om denne opfattelse af parlamentarismen ikke lå langt fra den folketingsparlamentarisme, der skulle sejre i 1901, må det dog pointeres, at Monrad omhyggeligt undlod at komme nærmere ind på, hvorledes regeringen skulle sammensættes. Med højres politiske sejr over venstre i de

14. Givet er det i hvert fald, at han siden, i 1882, tænkte sig eksistensen af en parlamentarisk mindretalsregering, jvf. herunder s. 80 f.

15. 5–7 s. 12.

16. I s. 95.

17. 9–13 s. 41 ff. M. modsagde ikke sig selv ved få sider længere fremme (s. 47) at anke over den haltende folketingsparlamentarisme. For ved en sådan forstod han en parlamentarisme, der anså det for tilstrækkeligt, at alene folketinget støttede ministeriet, der således skulle kunne sætte sin vilje igennem på trods af landstingets modstand ved opløsninger og provisoriske finanslove.

følgende år ¹⁸ fjernede Monrad sig atter noget fra denne opfattelse, og i Den stille Magt definerede han 1882 parlamentarismen som:

»Parlamentets, Rigsdagens, og navnlig det folkevalgte Kammers, Folkethingets, Indflydelse paa Valget af Ministre« ¹⁹.

Tonen er tydeligvis neddæmpet i forhold til 1877, hvor han ikke definerede parlamentarismen. Forskellen mellem folketing og landsting pointeres stadigvæk, men ikke så kraftigt som da ²⁰. Landstinget levnes større indflydelse end i 1877. Hvor en parlamentarisk kamp om magten i landstinget da erklæres som en »aaabenbar Selvmodsigelse«, skal der i 1882 ved regeringsdannelsen blot tages større hensyn til folketinget end til landstinget ²¹, tages »særligt Hensyn til den Afdeling af Rigsdagen, hvoraf Administrationen stærkest paavirkes« ²².

Forskellen mellem 1869- og 1882-definitionen er også åbenbar. Hvor det i 1869 var en nødvendig forudsætning for det parlamentariske regime, at partiflertallets ledere blev ministeriets ledere, dér skulle rigsdagen nu kun have indflydelse på valget af ministre, altså ikke nødvendigvis på de ledende ministre, endsige da alle ministrene. 1882-definitionen åbnede mulighed for dannelsen af en parlamentarisk regering, der ikke nødvendigvis behøvede at være en partiregering, endsige en flertalspartiregering, hvilket 1869-definitionen ikke gjorde. Den magt, der profiterede særlig stærkt herved, var, som det siden skal vises, kongemagten.

Efter Monrads indtræden i folketinget blev regeringssammensætningens betydning i hans parlamentariske begreb stadig ringere og endnu mere flydende og ubestemt end i Den stille Magt. Kun en eneste gang i de fire år i folketinget udtalte han sig her om sit syn på landstingets og folketingets respektive betydning for regeringsdannelsen, og det skyldtes, at han nødtes dertil. Hans svar af 13. okt. 1882 viser, hvor langt han lå fra den moderne folketingsparlamentarisme, hvor elastisk han så på problemet. Selv om det var »ønskeligst«, at regeringen havde flertal i det folkevalgte kammer og kunne sætte sin vilje igennem i det andet ting, så ville vi »have en Regjering, der . . . fyldestgjorde Parlamentarismens Fordringer, hvis den havde et Flertal i Landstinget og kunde sætte sin Villie igennem her i dette Thing (folketinget)« ²³.

Siden da udtalte han i folketinget om regeringssammensætningen under

18. Jvf. herover s. 40.

19. 19 s. 15.

20. 19 s. 16 f, sml. 9–13 s. 40 ff.

21. 19 s. 15 f. Sml. citatet herover s. 59.

22. 19 s. 17.

23. F. 1882/83 sp. 239 f.

parlamentarismen kun den rent konstitutionelle fordring, at ministeriet skulle være sammensat således, at det kunne samarbejde med flertallet i begge ting ²⁴. Det må dog nævnes, at han som altid siden 1877, men aldrig så kraftigt som da, nogle gange gjorde opmærksom på, hvorledes kampen om magten måtte have sit tyngdepunkt i folketinget ²⁵, men at han undlod at omtale denne opfattelses eventuelle følger for regerings-sammensætningen. Det var følgelig ikke uden grund, at Rimestad i folketetinget kunne beklage sig over uklarheden i Monrads parlamentariske fordring ²⁶.

Det kan konkluderes, at Monrads syn på regeringssammensætningen under parlamentarismen fra 1869 til folketingsperioden bevægede sig fra et snævert, modsigelsesløst, klassisk engelsk præget syn til et bredt og favnende, fleksibelt syn, et syn, der ikke er til at skelne fra hans syn herpå under hans konstitutionelle system ²⁷.

2. Kongen og regeringsdannelsen

I sit konstitutionelle system fandt Monrad det i 1864 rigtigt, som det hidtil havde været reglen ved alle ministeriers dannelse, at kongen, selv hvor dannelsen overdroges til en enkelt mand, udøvede ikke liden indflydelse på kabinettets sammensætning ¹. Han indrømmede dog i 1869, at det ville være en stor og farlig vildfarelse, om man under det eksisterende konstitutionelle system »ansaa Kronen aldeles ubunden i Valget af sine Ministre, og dersom man ikke betragtede det som en kongelig Pligt efter bedste Evne at stræbe at finde Mænd til Ministre, der baade i administrativ Henseende ere deres Post voxne og som tillige formaae at samvirke med de lovgivende Forsamlinger« ². Kongen skulle imidlertid selv tage

24. Se især F. 1882/83 sp. 2725; iøvrigt en række st.

25. Jvf. F. 1882/83 sp. 3771; Morgenbladet 23/3, 18/5 og 9/12 1884.

26. F. 1883/84 sp. 781.

27. I fuld konsekvens heraf ændrede han syn på de hidtil under 1866-forfatningen eksisterende ministeriers parlamentariske stilling. Hvor han således ikke i 1869 anså ministeriet Frijs for parlamentarisk eller parlamentarisk født (I s. 93 ff), hævdede han det modsatte i 1883. Der var, sagde han da, nemlig »ved Valget af dette Ministerium taget Hensyn til at faae Mænd, som kunde samarbejde med Flertallet i Thingene«. Hvor han omvendt i 1876 anså ministeriet Estrup for parlamentarisk, nemlig landstings-parlamentarisk, født (5–7 s. 12; jvf. 5–7 s. 15 f), fandt han i 1883, at det ikke havde »haft nogen parlamentarisk Fødsel; thi der er ved dets Dannelse ikke taget Hensyn til en Samvirken med hele Rigsdagen, men kun med en enkelt Side af denne« (F. 1882/83 sp. 2725).

1. Friis s. 63.

2. I s. 96.

initiativet hertil: et udtalt ønske fra repræsentationen om at få en bestemt mand som konsejlspræsident, ville således være en afvej, et indgreb i det kongelige prerogativ, fandt han ³.

Omvendt tillod Monrads snævre definition af parlamentarismen fra 1869 ikke kongemagten meget spillerum ved regeringsdannelsen, hvad han selvfølgelig var klar over: »Det synes indlysende, at Kronen under nuværende Forhold maa faae en større Frihed i Valget af sine Ministre, end om det parlamentariske System var gennemført« ⁴. Uden betydning skulle den dog heller ikke være i hans daværende rigsdagsparlamentariske system, som han gjorde ret stærkt betinget: når en mand havde skaffet sig flertal i begge ting, kunne der »neppe være nogen Tvivl om, at Kongen ved indtrædende Ministerskifte (udh. her) vilde give ham det Hverv at danne et nyt Ministerium, forsaavidt (udh. her) Hs. Majestæt fandt det paa nogen Maade foreneligt med Landets Tarv« ⁵. Kongen var altså ingenlunde forpligtet til i en sådan situation at afskedige det siddende ministerium. Hensynet til landets tarv, som kongen vurderede dette, gik forud for et parlamentarisk styre og dermed forud for, hvorledes rigsdagen vurderede landets tarv.

I reaktionsperioden mod folketingets forsøg på misgreb mod forfatningen hører man fra Monrad intet om kongens pligt til under det konstitutionelle system at sammensætte regeringen, så den kunne samarbejde med begge ting. Vægten lægges derimod på rigsdagens forpligtelse til efter bedste evne at arbejde sammen med det af kongen »i Kraft af den ham ved Grundloven givne Myndighed« valgte ministerium, idet den »aldeles« skulle glemme at spørge, om det var Peer eller Poul, kongen havde valgt ⁶. Imod folketingsparlamentarismen og dermed til støtte for, at kongen »af egen fri Drift« valgte sin regering, anførte Monrad i 1872 grundlovens § 17: »Kongen besætter alle Embeder i samme Omfang som hidtil«, og dens § 59: »Ministrene have i Embeds Medfør Adgang til Rigsdagen«. »Hvis man havde ønsket, at Ingen uden Thingenes Ledere skulde være Ministre, da havde man ikke optaget denne Bestemmelse«, lød det kort og godt ⁷.

3. II s. 309; jvf. Rr. F. 2. Overord. Sml. 1864/65 sp. 1974, hvor M. er omhyggelig med ikke at udøve indgreb i det kgl. initiativ.

4. I s. 96; jvf. dog det flg., der imidlertid ikke synes at sigte til regeringsdannelsen.

5. II s. 265.

6. 1-4 s. 42; jvf. II s. 266.

7. Roeskilde Avis 31/8 1872. Som kommentar til bestemmelserne i § 17, hvori der kan ske forandringer ved lov, hed det: »Hvad vilde man vel sige, hvis Een fremkom med det Lovforslag: »Ministerposterne besættes fremtidig af Folkethinget«. Mon ikke selv det forenede Venstre vilde med forenet Latter modtage et saadant Lovforslag?«.

Da det derimod var regeringen, der begik misgreb i 1877, blev Monrad foranlediget til at betone indskrænkningen i kongens valgmuligheder i den grundlov, der hjemlede parlamentarismen. Nævnte passage i § 17 omtales ikke; § 13, der bestemte, at det er kongen, der udnævner og afskediger sine ministre, var på ingen måde ubegrænset, men nærmere bestemt ved grundlovens andre paragraffer, således ved § 59. Ministrene havde ganske vist kun stemmeret i rigsdagen, hvis de tillige var rigsdagsmænd. Derved var der givet kongen mulighed for at sammensætte et ministerium, hvis medlemmer ikke var rigsdagsmænd, lige som en mand kunne vedblive at være minister, selv om han var faldet ved rigsdagsvalgene. Men samme paragraf viste imidlertid, hed det nu, at rigsdagen skulle udøve nogen indflydelse på ministeriets sammensætning, for ellers ville man ikke have bragt ministeriet i berøring med rigsdagen, men ladet det forhandle med denne ved kongelige kommissærer. Hertil kom, »at man ved at gjøre hele Finantsloven, alle Statens Indtægter og Udgifter til Gjenstand for en aarlig Votering, har villet sikre sig altid at have et Ministerium, der var i Samstemmen med Rigsdagen«. De omtalte paragraffers begrænsning af § 13 fik Monrad til at drage den konklusion vedrørende kongens indflydelse på regeringsdannelsen, at kongen, selvom det kunne være rigtigt undertiden at finde sig i sammenstød og rivninger mellem regering og rigsdag, ikke vedblivende kunne fastholde en regering, som én af rigsdagens afdelinger misbilligede. Kun undtagelsesvis, kun hvis statens vel fordrede det, kunne han have en regering, der ikke var baseret på samvirke med rigsdagen⁸. Monrad syntes altså stadig at mene, at kongens vurdering af, hvilken regering der bedst varetog statens vel, i hvert fald i sidste instans, måtte sættes over rigsdagens vurdering heraf.

Næste og sidste gang Monrad mere udførligt udtalte sig om kongens indflydelse på regeringsdannelsen var i Den stille Magt. I forlængelse af den givne definition af parlamentarismen hed det: »Det er selvfølgelig Kongen, der vælger (ikke: udnævner) Ministrene, men naar Parlamentarismen har gjort sig gjældende, saa nødes han i sit Valg at tage Hensyn til Rigsdagen, navnlig til Folkethinget«⁹. Kongens stærkt øgede indflydelse i forhold til 1869-definitionen er så indlysende, at den ikke behøver kommentar. Omvendt lå Monrads opfattelse i Den stille Magt af kongens indflydelse under parlamentarismen nær op ad hans opfattelse, refereret i dette afsnits begyndelse, af kongens indflydelse under det konstitutionelle system. Blot skulle kongen under parlamentarismen tage større hensyn til folketinget end til landstinget.

8. 9–13 s. 38 ff.

9. 19 s. 15; jvf. 19 s. 17.

Derved havde Monrad ved sin definition i Den stille Magt bevidst imødegået den i højrekredse »hyppigt . . . (hørte) Indvending mod Parlamentarismen, at Kongemagten derved bliver for betydningsløs«:

»Villien paavirkes, skjønt fri, af Hensyn. Jeg skjønner ikke, at Kongemagten lider nogen utilbørlig Indskrænkning, fordi Kongen vælger de Mænd til Ministre, der muliggjøre en Samvirken med Rigsdagen, fordi han udsøger de Redskaber, hvorved Statsorganismens virksomhed fremmes. Paavirkes han ikke af dette Hensyn, saa paavirkes han af andre, der ere langt mindre vægtige og betydningsfulde«¹⁰.

Efter kort tids forløb som folketingsmand¹¹ gik Monrad bort fra, at kongen skulle tage større hensyn til folketinget end til landstinget. Han stillede herefter i folketinget helt i overensstemmelse med den konstitutionelle praksis blot det krav, at kongen valgte ministre, der forstod at tilvejebringe en samvirken mellem tingene. Herved ville de kongelige prerogativer ikke lide nogen utilbørlig indskrænkning. Dette var, ifølge Monrad, såvel højre som venstre enige om, idet begge parter erkendte parlamentarismen og vedrørende den kun var uenige om, hvornår et ministerium burde gå af, underforstået: ikke om, hvordan det skulle dannes¹².

Dermed var Monrad endt med også her at lægge sin parlamentarisme helt op ad det konstitutionelle system, som han foretrak. Og det kan konkluderes, at han inden for dette system fra begyndelsen til slutningen af den skildrede periode næppe, så vidt det kan ses, mindskede kongens betydning for regeringsdannelsen. Mindst indflydelse tildelte han øjensynlig majestæten i tiden lige efter provisoriet 1877.

Der var derimod tale om en udvikling i hans konstitutionalisme, hvad angår de vigtige tillids- og ansvarsbegreber.

3. Kongen og ministeriet: tillidsbegrebet¹.

Den ældre konstitutionalisme, også kaldet torykonstitutionalismen, kan karakteriseres som en styreform, hvorpå monarkens personlige politiske overbevisning sætter sit afgørende eller betydelige præg, hvor monarkens tillid til regeringen er af meget større eller større betydning end repræsen-

10. 19 s. 21; jvf. det flg.

11. Jvf. herover s. 51 og 60 f.

12. F. 1884/85 sp. 1166; jvf. desuden bl. a. F. 1885/86 sp. 562 og 699.

1. Jvf. den mere udførlige behandling af tillidsbegrebet i afsnit 10.

tationens tillid til regeringen. Under den yngre konstitutionalisme sætter monarkens egen politiske overbevisning ikke sit betydelige eller altfor betydelige præg, og tilliden mellem monark og regering er af mindre betydning end repræsentationens tillid til regeringen. Under parlamentarismen spiller monarkens personlige overbevisning ingen eller så godt som ingen rolle, og det er ikke kongens, men repræsentationens tillid til regeringen, der er det alt afgørende.

Monrad udtalte sig ret udførligt om denne problematik i 1864. Idealet var ganske vist, sagde han da, »et Ministerium, der nyder Kongens fulde Tillid og ligeledes den lovgivende Forsamlings fulde Tillid«. Men for at bevare den unge konstitutionelle frihed og undgå stærke kampe med kongemagten havde man undladt straks at indføre det parlamentariske system, de lovgivende forsamlingers fulde tillid til ministeriet, og disse havde modtaget og stræbt efter bedste evne at arbejde sammen med de af kongen valgte rådgivere. »Efter denne Opfattelse er det en *nødvendig* (udh. her) Betingelse for et Ministerium, at det nyder Kongens Tillid«². I modsætning til Monrads parlamentariske system lægges vægten i hans konstitutionelle system på kongens, ikke på repræsentationens tillid, der kun under særlige forhold var en næsten nødvendig forudsætning for ministeriets forbliven³.

Omstændighederne afgjorde, om det var nødvendigt med fuld tillid eller blot tillid mellem konge og ministerium. Over for den store og overhængende fare for fædrelandet ved udgangen af 1863 fandt han det således »af den største Betydning, at der var en nøie Sammenslutning imellem Kongen og Ministeriet, at Ministeriet havde Kongens fulde Tillid«. Da kongen derfor fordrede visse modifikationer i ministeriet Hall, som flertallet i dette ministerium ikke mente at kunne gå ind på, påtog Monrad sig ud fra denne opfattelse, hævdede han selv, dannelsen af et nyt ministerium. Også en anden omstændighed gjorde det nødvendigt, at ministeriet havde kongens fulde tillid, hans ønske om »som Kongens tro Tjener« at arbejde paa, at kongen og hans dynasti kunde smelte sammen med det danske folk. Denne opfattelse lå, ifølge Monrad, også bag hans egen demission i 1864: »Alene Kongens allerede tidligere udtalte Ønske om at

2. Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 269 f; jvf. Friis s. 46 og 60. Når M. taler om fuld tillid mellem konge og ministerium under sin daværende parlamentarisme, betyder dette selvfølgelig blot, at kongen, i modsætning til under konstitutionalismen, ikke kan have andet end fuld tillid til et ministerium, udpeget af repræsentationens flertal. Det svarer til M.s skarpe pointeren i 1864 af, at der ifølge forfatningens § 18 ikke kan »Andet end bestaae et Tillidsforhold mellem Konge og Folk« (F. 1863/64 sp. 1854 f).

3. Jvf. herunder s. 84.

Skraaplan, hvis det lod sine Handlinger bestemme ei af egen Overbevisning, men Kongevillie«¹⁰.

Først i 1882 udtalte Monrad sig nærmere om forholdet under parlamentarismen. Selv om han fandt »et Tillidsforhold mellem Ministerium og Rigsdag saa overordentlig vigtig«¹¹, betonedde han dog:

»Kongens Velvillie eller Uvillie understøtter eller modarbejder Attraen efter at blive Ministre; forlænger eller forkorter i høi Grad den ministerielle Tilværelse. I det skjæbnesvangre Øieblik, da der er Valget mellem en Opløsning eller et Ministerskifte, ligger *hele Afgjørelsen* (udh. her) i Kongens Haand. Der er derfor neppe nogen Minister, der ikke ønsker at tage alt muligt Hensyn til Kongens Ønsker«¹².

Denne opfattelse svarer vel nærmest til forholdet under den yngre konstitutionalisme, men ligger langt fra det ret moderne syn på parlamentarismen, som han i periodens begyndelse besad.

4. Kongen og ministeriet: ansvarsbegrebet

Endnu under den ældre konstitutionalisme dækker ansvar og magt i praksis ikke hinanden. Suverænen er trods sin grundlovfæstede uansvarlighed i stand til og foretrækker ofte at afskedige de ministre, der sætter deres egen overbevisning over den kongelige vilje. Ministeriet udgør ofte ikke nogen enhed over for monarken og står ikke i nær forbindelse med repræsentationen. Under den yngre konstitutionalisme dækker magt og ansvar ikke fuldt ud hinanden. Selv om ministeriet nu ofte udgør en enhed over for monarken, har denne stadig mulighed for at sætte visse personlige ønsker og politiske krav helt eller delvist igennem, fordi ministeriet, selv om dets forbindelse med repræsentationen er blevet nærmere, dog ikke har eller behøver at have rygdækning mod kongeviljen i et flertal i repræsentationen. Først under parlamentarismen dækker magt og ansvar fuldt ud hinanden. Ministeriet udgør en enhed over for monarken, der i det hele nødes til at bøje sig for ministeriet, fordi dette accepteres af et sådant flertal. Monarken har ganske vist ret til at blive spurgt, ret til at tilskynde og ret til at advare, men ansvaret og dermed magten og afgørelsen er ministeriets¹.

Monark og ministerium skulle i følge Monrad udadtil udgøre en enhed, hvorfor det var et misgreb, at ministeriet Holstein offentliggjorde den kon-

10. Red. s. 55. dette er M.s indtryk af Lehmanns opfattelse.

11. 19 s. 24.

12. 19 s. 21; jvf. det flg.

1. Jvf. den klassiske opfattelse heraf under parlamentarismen i W. Bagehot, *The English Constitution*, 1867.

gelige, ikke kontrasignede håndskrivelse, der var et svar på den schjør-ringske adresse². Enehandling fra monarkens side, uden medvirken fra den ansvarlige ministers side var utilstedelig. Kongens virksomhed skulle som følge af uansvarligheden altid være middelbar, hvad Monrad selv som konsejlspræsident bestræbte sig på at sørge for³. Der burde være en nær personlig og faglig kontakt mellem monarken og ministrene, så disse kunne holde kongen godt underrettet om sagerne og søge at overbevise ham uden at befale over ham. Den nære kontakt var ligefrem et program punkt for Monrad, vistnok i modsætning til de fleste af hans national-liberale kolleger, og han søgte selv uden held som minister at skabe et nært tillidsforhold til Frederik VII og til Christian IX⁴.

Selv om: »Deres Majestæt! det er mig, som har Ansaret«, i reglen var et vægtigt ord i ministerens mund og ofte bevægede en hersker til at opgive sin egen mening, var hans stemme »naturligvis trods Ansvarsløsheden ofte mægtig og afgjørende i Statsraadet«⁵. Monrads egen holdning som konsejlspræsident i 1864 kaster et vist lys over, hvor mægtig og afgørende en rolle han ønskede at tildele monarken. I statsrådsmødet den 20. juni blev der taget bestemmelse om London-konferencens skæbne. Monrad lod i realiteten kongen vælge mellem to fremgangsmåder, som ministeriet var rede til at tage ansvaret for: 1. fastholdelsen af Sli-linien som dansk ultimatum. 2. Quaades modforslag om voldgift mellem linierne syd om Flensborg-Tønder, nord om Slesvig-Frederikstad. 1 ville være ensbetydende med krig, og kongen valgte denne løsning⁶. Selv om Monrad ved denne betydningsfulde afgørelse overlod valget til kongen, og det i en situation, hvor han tilmed selv syntes tilbøjelig til nye indrømmelser frem for krig⁷, tør det dog ikke heraf sluttes, at han i almindelighed ville tildele monarken større indflydelse på sådanne afgørelser end ministeriet,

2. 1-4 s. 27; jvf. Stavnstrup s. 332; Friis s. 75; Valla s. 30: Valla var ikke »nogen kluntet Klodrian, der trækker sin Konge ind i Kampen«. I 1865 var M. ængstelig for, at kongehusets stilling skulle drages ind i den indviklede forfatningsstrid, jvf. F. 1864/65 sp. 2387 f.

3. Red. s. 64; jvf. F. 1863/64 sp. 952 f.

4. Friis s. 46 og 60; F. 1863/64 sp. 202; jvf. herover s. 66 f. H. T. 10. R. IV s. 315. Se i øvrigt Stavnstrup s. 152 f, 156, 195 f, 217 ff, 234 ff, 246 f, 256 f og Nyholm s. 240 ff og 267.

5. II s. 181.

6. Friis s. 183 ff; Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 274; Red. s. 135 ff, jvf. Neergaard, Under Junigrundloven, II s. 1352 ff.

7. Red. s. 135 (»Min egen Tilbøielighed gik i samme Retning« – nemlig som Halls, der var imod et ultimatum); Friis s. 185; sml. Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 274 (»at jeg ikke kunde vægre mig ved«). Jvf. Stavnstrup s. 249 f. Når Nyholm (s. 415) omtaler M.s hensyntagen til kongens ønske som sofisteri, ud fra den opfattelse, at det trufne valg var imod kongens ønske, er dette med urette, da der i den givne situation ikke var andre politisk mulige fremgangsmåder.

at han altså stod helt på den ældre konstitutionalismes standpunkt i 1864. For situationen var speget, Monrad selv havde på dette tidspunkt mistet overblikket over den ⁸, og tilmed var det ham, netop så kort efter det nye og ubefæstede dynastis indsættelse, magtpåliggende at skabe så hjertelig og nær forbindelse som mulig mellem kongen og landets regering ⁹. Hertil kom, at problemet vedrørte særlig monarkiets integritet ¹⁰.

I redegørelsen fra 1880 fandt Monrad det tilstedeligt at gøre en alternativ indstilling, idet ansvaret ikke derved ville komme til at hvile på kongen. Han kom til det resultat ved at skelne mellem det moralske ansvar på den ene side og det politiske og juridiske på den anden. »Det hele og fulde Ansvar«, d. v. s. det politiske og juridiske ansvar, ville ved en alternativ indstilling hvile på ministeren, der ved en sådan erklærer, »at han er villig til at overtage Ansvaret for det Alternativ, som maatte blive foretrukket«. Det moralske ansvar derimod »kan en konstitutionel Konge *aldrig* (udh. her) fritages for . . ., hvis man ei vil forvandle ham til en Dukke, der kun nikker Ja til de af Repræsentationens Flertal (sic! ¹¹) tagne Beslutninger«, hvad Monrad altså tydeligt nok i 1880 var langt fra at ønske.

Dette »moralske Ansvar fremtræder ikke alene i Beslutningen om at afskedige eller beholde et Ministerium, om at opløse eller ikke opløse den repræsentative Forsamling, men ogsaa naar der er Talen om Afgjørelsen af store betydningsfulde Sager«; dertil undertiden endogså ved »en Række af smaa Sager ved den Retning af Styrelsen, der antydes ved dem«.

Til dette moralske ansvar, der gav kongen pligt til at gøre sin personlige indflydelse gældende, svarede en »overordentlig stor Indflydelse«. At dette for Monrad gjaldt ikke blot under konstitutionalismen, men også under hans senere parlamentarisme, kan ikke undre med det indhold nær op ad konstitutionalismen, som han gav denne i 80-erne. Som eksempel på den parlamentariske monarks indflydelse nævner han i Den stille Magt den engelske dronning, som han endog fandt »ligesaa mægtig som den russiske Keiser« ¹². Dette var ikke blot en konstatering af, hvad Monrad ikke helt med urette betragtede som en historisk realitet, men også en agitation for, hvordan den konstitutionelle og parlamentariske konges stilling *burde* være: »Den konstitutionelle Konge *skal* (udh. her) ikke være blind, men seende«, som det ligefrem hed i redegørelsen ¹³.

8. Jvf. Stavnstrup s. 245 ff; Neergaard, Under Junigrundloven, II s. 1354 ff.

9. Jvf. herover s. 65, sml. s. 28.

10. Jvf. Stavnstrup s. 247 f.

11. Dette indicerer, at M. tænker på den konstitutionelle konges situation under parlamentarismen.

12. 19 s. 21 f; tilsvarende i Red. s. 139.

13. Red. s. 137 f.

skifte Cabinet maatte indvirke saaledes paa dettes Stilling, at den ikke blev holdbar«. For at arbejdet på sammensmeltningen »kunde have Fremvæxt, maatte Ministeriet have Kongens fulde Tillid, og ikke blot staae som et Ministerium, som Hs. Majestæt holdt paa, fordi han ikke kunde faae et andet«⁴.

Med denne opfattelse placerede Monrad sig i 1864 ret nær den ældre konstitutionalisme. Herfra bevægede han sig i de følgende år hen imod og til den yngre konstitutionalisme, men kildematerialet tillader ikke en præcisering af udviklingsgangen.

I 1869 fandt han, at »det turde være ikke lidet tvivlsomt, om den større Uafhængighed af de lovgivende Forsamlinger under det . . . (konstitutionelle system frem for under parlamentarismen) enten kommer mest Kronen eller Ministerierne til Gode«⁵. Og det forekom ham i 1870 vedrørende ministerkrisen omkring baron Plessens forsøg på at danne en ny regering i 1864, at det monradske ministerium efter denne burde være gået af, fordi det var kaldet til magten »væsentligt« ved kongens tillid⁶. Monrad talte altså nu ikke mere som i 1864 om nødvendigheden af kongens fulde tillid.

Efter 1877 blev Monrad tvunget til at lægge større vægt på tilliden mellem repræsentation og ministerium end mellem konge og ministerium⁷. Dette farvede ikke mindst hans redegørelse fra 1880 om 1864. En sammenligning af denne med Monrads oprindelige redegørelse fra 1864 indicerer⁸, at Monrad nu stod på eller nær den yngre konstitutionalismes stade. Vedrørende omtalte ministerkrise omtalte Monrad i 1864 og 1870 ikke ministeriets forhold til repræsentationen. I 1880 hedder det: »Skjønt Ministeriet ingen Modstand havde fundet i Folke-Repræsentationen«, hvilede det væsentlig på kongens tillid⁹. Og i modsætning til i 1864 omtales det i 1880, at »Kongen havde offret sin egen Overbevisning for Ministeriets Villie i den store, skjæbnesvangre Sag (novemberforfatningens antagelse)«. Derfor kunne han »vel fortjene, at man i en Sag, der var af forholdsvis ringe Betydning (kongens krav om to ministres fjernelse fra ministeriet Hall) rettede sig efter ham«. Derfor kunne Monrad ikke dele Lehmanns opfattelse, ifølge hvilken »Ministeriet kom ind paa en farlig

4. Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 270 og 275.

5. I s. 96.

6. I s. 101 f. Kongens tillid forekom dog stadig M. så væsentlig, at den var mere afgørende end ministeriets forpligtelse til at føre den politik igennem, man var blevet enige om.

7. Jvf. herunder s. 85.

8. – Når den sammenholdes med hans syn på tilliden mellem regering og rigsdag; jvf. note 7.

9. Red. s. 133 f.

Dette viser, hvor langt Monrad stod fra sin liberalistiske samtids moderne parlamentarisme, således fra William Gladstones opfattelse. Denne indrømmede blot, at monarken, og dét forudsat en række positive personlige egenskaber, *kunne*, ikke *burde* være en vigtig faktor. Han fandt det ingenlunde nødvendigt for den betryggende ministerielle udøvelse af kronens vidtstrakte prærogativer, at han var det, og pointerede i overensstemmelse hermed, at ingen adskillelse kunne være mere afgørende for den engelske forfatnings fungerer end adskillelsen mellem suverænen og kronen.

Forskellen i de to mænds syn på, hvor stor en indflydelse monarken burde og kunne have, svarer til forskellen i deres syn på ansvarsbegrebet. Ifølge Gladstone *kunne* monarken ikke have ansvar, magt og ansvar *skulle* dække hinanden, og han talte følgelig ikke om monarkens moralske ansvar, men om hans »moraliske . . . indflydelse (udh. her)«¹⁴. Da der i virkeligheden næppe kan siges at være nogen forskel mellem politisk og moralsk ansvarlighed¹⁵, var Monrads skelnen mellem kongens moralske ansvar og regeringens politiske ansvar, så vidt jeg kan se¹⁶, et forsøg på at kamouflere den deling af ansvaret for udøvelsen af regeringsmyndigheden mellem monark og regering, der skulle sikre kongen fortsat indflydelse.

5. Kongen og grænsevogtningen

Det kan konkluderes, at Monrad ikke, hverken før eller efter 1877, vedrørende dette aspekt nåede ud over den yngre konstitutionalismes stade. Når Monrad tildelte monarken personlig så stor politisk indflydelse på regeringssammensætningen og regeringspolitikens udformning endnu i sine seneste år, skyldtes det ikke mindst, at samarbejdet mellem landsting og folketing fra slutningen af 60-erne knirkede værre og værre og til sidst brød sammen, dels fordi først folketinget, siden landstinget ville tilrane sig magt på den andens bekostning, dels fordi intet ministerium efter ministeriet Frijs havde evne eller vilje til at formidle samarbejdet. Når så hertil kom, at den offentlige mening var splittet i modsat rettede kræfter¹, bliver det forståeligt, hvorfor Monrad fandt sig foranlediget til at sætte sin lid til den personlige kongemagt som den eneste mulighed for at få løst det politiske livs hårdknude.

14. W. Gladstone, *Kin beyond Sea, Gleanings from Past Years I*, 1879, s. 232 ff.

16. Jvf. Aage Friis (H. T. 10 R. IV s. 149), der, i øvrigt uden at komme nærmere ind på problematikken, finder, at M. i virkeligheden går uden om spørgsmålet om tilstedeligheden af at gøre en alternativ indstilling.

15. M. sætter da også i anden sammenhæng lighedstegn mellem moralsk og politisk ansvar, jvf. 19 s. 22 f.

1. Jvf. herunder s. 93 og 94.

Han måtte i den situation skabe et billede af kongen, der svarede til og kunne retfærdiggøre den ham tillagte store betydning og indflydelse. Derfor fremstillede han, strøet rundt om i sine skrifter², i splinter et veritabelt kongespejl til opbyggelse for Christian IX og til styrkelse af kongens autoritet i befolkningen.

Herskeren skulle være mild, ædelmodig, ridderlig, højsindet, trofast, retfærdig og tapper, inderlig religiøs, have en kæk og udholdende karakter, men dog forstå »at give efter, når det var absolut nødvendigt«, sådan som pave Eugen forstod det over for Baseler-konciliet i 1433³. Kongen burde være en ven af videnskaberne, selv læse digtning og især historie. Han skulle være vidtskuende, klar, rolig, lidenskabsløs og ordholdende, ligesom det var »en nødvendig Egenskab« at kunne overse og glemme krænkelser, især af personlig karakter: »Det forekommer os«, hed det i 1870, »at Hs. Majestæt har saa tilstrækkelig viist, at han er i Besiddelse af denne for en Regent saa kostelige Egenskab, at det uden Tvivl er ugrundet, naar man har yttret Frygt for, at Valget af Hr. Krabbe (der »ved en enkelt Leilighed har tilladt sig en Yttring, der maa ansees som fjendtlighedsindet mod Dynastiet«) til Formand (for folketinget) skulde kunne forstyrre Kongens gode Forhold til Rigsdagen, og da navnlig til Folkethinget«⁴.

Det var kongens store opgave at gøre sig til ét med folk og fædreland: »det er den store Tanke, hvorpaa Kongemagten hviler, at Kongen ei skal have sit eget Hjerte, men at Fædrelandets Hjerte skal banke i hans Bryst«. For at realisere dette mål, måtte kongerne ikke blot glemme selv egne og børnenes interesser for fædrelandets vel, men også glemme alle ydre fortrin »og føle sig i Forhold til dem, der staae under dem, som simple Dødelige«. Ligeledes var den personlige berøring mellem konge og folk, hvorved man delte »hinandens Glæder, fordi de i Virkeligheden er fælles«, særdeles vigtig⁵.

For virkelig at blive et symbol på nationens enhed var det dog især nødvendigt, at kongen ikke blev nogen partikonge. Gang på gang appellerede Monrad til kongen personlig om at tilvejebringe en over partikæv-

2. Jvf. især I s. 21 f; II s. 20 ff, 350, 389 f og 393 f; Roeskilde Avis 31/8 1872; 1–4 s. 16 og 48; Valla s. 22 ff, 76, 78, 227 ff og 257 f; 5–7 s. 70; 9–13 s. 16, 46 og 61; 14–18 s. 77 f; Red. s. 66 (»Hans Majestæts rene, ridderlige, over alle Krogveie opløftede Karakter«), 143 og 144; Middelfart Avis 17/5 1882, Morgenbladet 23/3 1884, Middelfart Avis 26/6 1884.

3. Valla s. 24. Jvf. M.s ros til Christian IX, fordi han samvittighedsfuldt gav sig tid til at overveje, inden han underskrev forfatningen af 18. nov. (F. 1863/64 sp. 202).

4. II s. 392 ff.

5. Prædikener s. 509; Red. s. 143 f; Valla s. 230 f; II s. 389 f; I s. 114.

let hævet regering, der kunne samvirke med begge ting, så man undgik misgreb mod eller brud på forfatningen. Stærkest lød appellen i tiden efter finanslovprovisoriet 1877, hvor »Kongens ædle Skikkelse« trådte frem for Monrads »Tanke og virker trøstende og beroligende« på hans angst for grundlovsbrud ⁶. Som konsekvens af denne opfattelse fandt Monrad det således i 1869 med adresse mod visse højrekredse »ligesaa usandt som anmassende om noget enkelt Parti vilde tage det gode Forhold mellem Konge og Folk og smykke sig med det som med en Partidragt« ⁷.

Partierne måtte aldrig blive mål i sig selv, men kun midler for kongen, nemlig »til at fremme, hvad *han anser* (udh. her) for Landets Vel« ⁸. At kongen skulle symbolisere nationens enhed og være hævet over partipolitisk stillingtagen, betød da ikke, at han og monarkiet skulle frigøres fra politisk stillingtagen. Den konstitutionelle konge skulle tværtimod nærmest overtage den rolle som mægler mellem tingene, som hans konstitutionelle partiløse idealregering tidligere havde skullet opfylde, og som Monrad ikke rigtig havde tiltro til, at de nye partiregeringer evnede at opfylde ⁹.

Det er også på baggrund heraf, at man må forstå den rolle som *grænsevogter* mellem statsmagterne, som Monrad tildelte kongen. Allerede i 1870, før fronterne statsmagterne imellem var stivnede, fandt han, at dén rolle gav den frisindede kongemagt »sin højeste betydning«, idet »Be-grænsningens Nødvendighed er Frihedens Grundvold«. Tilsvarende hed det i de følgende år over for venstreledernes opposition ikke mod ministeriet, men mod kongen og over for forborgne trusler om borgerkrig fra venstres side, at ingen var forfatningen mere tro end kongen, der omhyggeligt vågede over den forfatningsmæssige frihed ¹⁰. Af sammenhængen i de nævnte tilfælde fremgår det, at rollen som grænsevogter, der passede godt sammen med hans nej-teori og eftertryk på magtdelingen i forfatningen, var tiltænkt ikke kongens ansvarlige ministre, men kongen selv. I overensstemmelse hermed appellerede Monrad såvel i 1877 som i foråret 1885, da han fra Estrup frygtede et grundlovsstridigt finanslovprovisorium, til grundlovens særlige værner, kongen, om ikke at »tillade, at der skete . . . grove Brud paa Grundloven« ¹¹.

Det kan vedrørende kongens rolle i det politiske liv konkluderes, at

6. 9–13 s. 61. Jvf. desuden bl. a. I s. 19; 14–18 s. 77 f; Red. s. 252; F. 1884/85 sp. 1338. Selv direkte brevskrivning til den konstitutionelle konge indlod M. sig på, jvf. Vedel V s. 404.

7. I s. 21; jvf. F. 1883/84 sp. 1904.

8. F. 1883/84 sp. 1904.

9. Jvf. herunder s. 78 ff.

10. II s. 396; 1–4 s. 16; 5–7 s. 70. Om kongens forfatningstroskab og manglende fristelse til statskup, jvf. i øvrigt F. 1863/64 sp. 203.

11. F. 1884/85 sp. 1338; 9–13 s. 61.

Monrad stod langt fra den moderne parlamentarisme. Kongen skulle ikke nøjes med at symbolisere autoriteten, sådan som f. eks. Bagehot og Gladstone forlangte, men sammen med og støttet af sit ministerium udgøre og udøve denne. Med denne opfattelse bidrog Monrad, der nød så overordentlig stor en autoritet på forfatningspolitikens område, sandsynligvis til at øge den personlige kongemagts lyst til og mulighed for at gøre sig gældende i det politiske liv i Danmark og dermed vel også til at forhale den moderne parlamentarismes fulde gennemførelse. Endnu i de første par årtier efter systemskiftet kunne denne kongemagt som bekendt gøre en indflydelse gældende, der gik ud over de grænser, som en Bagehot eller en Gladstone, men derimod ikke Monrad, ville trække.

6. Ministeriets solidaritet

Under ældre konstitutionalisme hersker der ringe eller ingen solidaritet, svarende til, at regeringen ikke udgør nogen enhed over for hverken konge eller repræsentation. Efterhånden som den yngre konstitutionalisme trænger igennem, bliver enheden større, og det kollektive ministeransvar gør sig mere og mere gældende. Det er imidlertid først på det moderne parlamentariske udviklingstrin, hvor kongens vilje ikke mere spiller nogen rolle, og ministeriet udgør en virkelig enhed over for denne og repræsentationen, at det kollektive ministeransvar bliver et uomgængeligt bærende princip, der dog kan tolkes mere eller mindre strengt.

I 1874 udtalte Monrad sig principielt om den enkelte ministers ansvar:

»Enhver Minister bærer det hele og udelte Ansvar for den af ham tagne Beslutning, og han kan ikke overføre nogen Del af dette Ansvar paa nogen af sine Kolleger, om disse end under den fælleds Raadslagning have indvirket paa hans Beslutning. Fastholder man ikke denne Sætning, saa svinder Ansaret bort under Ens Hænder, og der bliver Ingen tilbage, til hvem man kan holde sig«¹.

Denne skarpe formulering må nok ses på baggrund af Monrads ønske om i nogen grad at unddrage sig ansvaret for krigsførelsen i 1864 og i stedet for understrege krigsminister Lundbyes ansvar. Han modificerede dog udtalelsen ved at skelne mellem et ansvar på første hånd, hovedansvaret, og et ansvar på anden hånd. Krigsministeriet havde således fået tanken om befæstningen af Dannevirke: »Samme Ministerium bærer derfor utvivlsomt Hovedansvaret herfor. Da jeg var Medlem af det Kabinet, der besluttede Dannevirkes Befæstning, saa er det ingenlunde min Agt at unddrage mig den Del af Ansaret paa anden Haand, der hviler paa det sam-

1. 1–4 s. 67.

lede Ministerium for den enkelte Ministers Beslutning, som har været Gjenstand for fælleds Overveielse»². Andenhåndsansvaret påhvilede altså, i god overensstemmelse med regeringssolidariteten, kun det samlede ministerium, hvis det havde deltaget i decisionsprocessen³.

Monrad understregede betydningen af solidariteten ved i en udtalelse, der ikke vedrørte skyldproblemerne fra 1864, at påpege, at en minister ikke var »eneraadig i de Regjerings-Handlinger, der ere underlagte hans Ministerium; han er i denne Henseende begrændset saavel ved Hs. Majestæts Villie som ved *det samlede Ministeriums Overbeviisning* udh. her)«. Bl. a. derfor kunne en minister ikke gøre krav på, tvinges til eller være forpligtet til fuldt ud at gennemtvinge sin egen overbevisning, slet ikke som den var, før han blev minister⁴, men heller ikke som den var, efter han var blevet det⁵.

Selv om det gav et ministerium »en sjelden Fasthed«, når »ensartede Overbevisninger« sluttede sig sammen, som i regeringen Estrup⁶, så retrak han dog tydeligt nok, at der fandtes »Afskygninger« i den politiske overbevisning, dels fordi det var en betingelse for sagernes alsidige prøvelse og overvejelse, dels fordi det var vanskeligt at få »selvstændige« ministre uden sådanne afskygninger. Disse måtte godt, synes Monrad at have ment, komme til orde udadtil, men når dette skete, var det en »fuldkommen Selvfølge«, at kun konsejlspræsidenten talte på regeringens vegne. Det afgørende var, at ministrene var enige om selve regeringshandlingerne, derimod slet ikke, om de havde forskellige motiver til, om der ikke lå helt samme overbevisning bag den enighed. Nogen »dyb Disharmoni« mellem en minister og hans kolleger, nogen betydelig uenighed om ministeriets politiske beslutninger og kurs, nogen virkelig »agreement to differ«, fandt han dog ikke eller næppe tilstedelig⁷.

Især på ét felt var der meget snævre grænser for, hvor langt en minister burde gå på åkkord med sin »Overbeviisning«, et begreb som Monrad dog ofte brugte i ret vid og løs betydning⁸, nemlig hvis den politiske beslutning vedrørte hans eget ministerium. I så fald gik det ingenlunde an,

2. 1-4 s. 65. Tilsvarende vedr. krigsministerens tanke om at rømme Fredericia, 1-4 s. 81. I Red. (s. 73) synes M. yderligere i 1880 at ville formindske det samlede ministeriums ansvar herfor ved en tvivlsom skelnen mellem et aktivt og et passivt ansvar.

3. Jvf. Karl Staaff, *Det demokratiska Statsskicket II*, 1917, s. 204.

4. – Undtagen hvis han havde fået overdraget regeringsmagten på et bestemt program, jvf. II s. 430 f.

5. II s. 431 f; jvf. 1-4 s. 91 f.

6. 5-7 s. 15.

7. Rr. 1862 sp. 1060; Dagbladet 20/6 1861; Middelfart Avis 12/4 1882.

8. Jvf. herover s. 37 f; sml. hans holdning til det politiske kompromis, herover s. 25, samt til den offentlige mening, herover s. 23 f og 25 og herunder s. 89.

at hans uoverensstemmelse med det samlede ministerium løstes ved, at han udførte den af dette tagne beslutning på dettes ansvar:

En *ærekjær* (udh. her) Ministers Beslutninger maae altid være i Overensstemmelse med hans Overbeviisning; lykkes det ham ikke at overbevise sine Kollleger, og kan han heller ikke selv forandre sin Overbevisning, saa maa han enten fratræde eller overtage Dannelsen af et nyt Ministerium⁹.

Monrad gav i redegørelsen fra 1880 en begrundelse herfor¹⁰, der indicerede, at det væsentlige i kravet til en minister om kun at blive, hvis han i det væsentlige kunne føre sin vilje igennem, karakteristisk nok mere var hensynet til *sagens* kraftige gennemførelse end hensynet til det kollektive ansvar¹¹.

Det kan dog konkluderes, at Monrad anså dette for at være et så vigtigt og bærende princip, at der ikke kunne opstå vanskeligheder for ham vedrørende dette aspekt, da han måtte forandre »Overbeviisning« og betragte parlamentarismen i stedet for konstitutionalismen som det sande system. Noget lignende gjaldt, med ét vigtigt forbehold, hans opfattelse af konsejlspræsidentens rolle.

7. Konsejlspræsidenten

Under den ældre konstitutionalisme savnes ofte en egentlig leder for regeringen, hvilken rolle monarken selv indtager. Under udviklingen over den yngre konstitutionalisme henimod parlamentarismen kommer hensynet til regeringens solidaritet og enhed over konge og repræsentation til at spille en stadig større rolle. Derfor bliver det stadig vigtigere, at regeringen får en leder, der er andet og mere end primus inter pares blandt ministrene, en leder, der har magt til at skabe den nødvendige enhed og solidaritet.

Monrads opfattelse af konsejlspræsidentens rolle fremgår især af hans selvopgør i anledning af 1864. Det synes, men dette må tages med forbehold¹, som om han i redegørelsen fra 1880 stærkere end tidligere pointerede konsejlspræsidentens ledende, ja dominerende stilling i regeringen

9. 1–4 s. 67 f.

10. Red. s. 136 f; jvf. Red. s. 229 ff.

11. Jvf. M.s udtalelse, at han ved besættelsen af ministerposterne i regeringen Hall i 1860 tog »mere Hensyn til anerkjendt Dygtighed i de særlige Fag end til Afskygninger i den politiske Opfattelse«, Dagbladet 20/6 1861.

1. Det må pointeres, at M.s større betoning af Konsejlspræsidentens ansvar i 1880 i ikke uvæsentlig grad *kan* skyldes, at han da var kommet begivenhederne i 1864 på større afstand og bl. a. derfor bedre tålte ansvaret end før i tiden (jvf. Nyholm, kap. 55).

og dermed i løbet af 70-erne nåede frem til at give embedet en stadig større lighed med premierministerembedet i England. I 1880 indrømmede Monrad således, »at enhver begaaet Feil til Syvende og Sidst falder tilbage paa ham, af hvis Indflydelse Ministeriets Sammensætning er fremgaaet«². Konsejlspræsidenten stod med andre ord med hovedansvaret, hvad man bestemte ikke får indtryk af i den tilsvarende redegørelse fra 1874³. Konsejlspræsidenten havde, ifølge Monrad, en række krævende opgaver og forpligtelser:

Det var hans uafviselige pligt i enhedens interesse at sørge for, at ingen minister satte sig ud over solidaritetskravet og foretog vigtigere politiske afgørelser uden hans billigelse, endsige viden. I redegørelsen fra 1880 fandt han det således utilstedeligt, at »Krigsministeren i hele Ministeriets Navn kunde meddele Overkommandoen Grundtræk af Krigsførelsen, der vare mig fuldstændig ubekjendte og tildels i en afgjort Strid med min Opfattelse«⁴.

Det var hans opgave i ministeriet at være den overvågende kraft, impulsgiver og mægler mellem stridende opfattelser blandt de forskellige ministre eller mellem den enkelte minister og de organer, denne måtte komme i strid med⁵.

Først og fremmest måtte konsejlspræsidenten imidlertid formå at tegne ministeriet med sin politiske overbevisning og sit program: »For Tænkeren er det nok, (at denne Overbevisning (er) . . . bygget paa Sandhedens Grundvold), men ingenlunde for Politikeren. Han maa forstaa den store Kunst, naar han staaer i Spidsen for Styret, at forvandle sin Overbevisning til en hele Ministeriet, hele Folket besjælende Aand«⁶.

Kunne han ikke det, burde han træde tilbage⁷, og med ham hele ministeriet, bortset fra fagministre som krigs- og marineministre, som det under for landet farefulde tider af hensyn til kontinuiteten i deres ministerier kunne være eller var nødvendigt at lade fortsætte som ministre næsten uanset den politiske farve, det nye ministerium ville få⁸.

Hvis en politiker havde fået overdraget en bestemt opgave, hvad enten det nu var af repræsentationen eller af kongen, og ikke kunne føre den

2. Red. s. 231.

3. 1-4, brev 4. Sml. iøvrigt tone og indhold i hans redegørelser for Dybbøls for sene evakuering, 1-4 s. 68-72 og Red. s. 72 og 232.

4. Red. s. 232; jvf. Red. s. 229 ff; omtales ikke i 1-4.

5. 1-4 s. 92 og 66; Friis s. 89 f; Middelfart Avis 12/4 1883.

6. Red. s. 148 f; jvf. II s. 226. Sml. I s. 133.

7. Estrups regering kaldte han ligefrem i moralsk indignation for en programløs regering, fordi den ikke evnede at føre sit program igennem, og dog blev siddende (F. 1884/85 sp. 782).

8. Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 1391 og 270 f; 1-4 s. 83.

igennem, eller ikke kunne føre den dygtigt nok igennem, burde han af hensyn til kongen, landet og regeringsmyndighedens værdighed træde tilbage⁹.

En konsejlspræsident måtte endvidere ikke, fandt Monrad, selv om han i vid udstrækning opfattede sig som »praktisk« politiker¹⁰, lade sig tvinge af omstændighederne til at føre en politik, der gik imod hans strategiske mål, hans mere fundamentale politiske program¹¹.

Sidst, men ikke mindst havde konsejlspræsidenten som opgave at optræde som hele folkets, hele nationens talsmand. Denne opgave kunne imidlertid øjensynligt næppe, ifølge Monrad, på de danske partiers daværende udviklingstrin, forenes med et lederskab for et politisk parti, hvorfor han da også vedblev at agitere for en regeringsleder, der sørgede for at hæve sig op over partikævet og søgte sin støtte i den offentlige mening¹².

Monrads ønske om, at konsejlspræsidenten skulle holde sig over partivæsenet, var det eneste punkt, der adskilte ham fra at gå ind for en opfattelse af konsejlspræsidentembedet, som dette praktiseres eller i almindelighed ønskes praktiseret i de moderne skandinaviske parlamentariske monarkier. Dette punkt og dermed hans syn på partierne var imidlertid så væsentlig for ham, at det mere end noget andet hindrede ham i at forlade den yngre konstitutionalisme til fordel for en moderne parlamentarisme, som han var klar over måtte baseres på et ret fast partisystem, hvad konstitutionalismen ikke krævede.

8. *Ministeriets parlamentariske basis*

Det politiske livs udvikling afhang nemlig ifølge Monrad af partilivets udvikling. I sin fortrolighed med menneskenaturen var han klar over, at enkeltmennesket hyppigt ud fra forhåndsindstilling, bevidst eller ubevidst, havde truffet sin afgørelse, for eller imod, inden hans overvejelse begyndte. Hvor derimod det ene parti overtog »for«, det andet parti »imod«, måtte begge anstrenge sig af yderste evne, hvorfor sagen fik en mere alsidig, mere sandhedskærlig¹ overvejelse². Det var da ikke underligt, om han fandt partilivets karakter af afgørende betydning for, om det parlamentariske system kunne virke eller ej.

9. Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 275 og 1817; II s. 430 f; I s. 132 f og 101 f.

10. Jvf. herover s. 25.

11. Red. s. 129.

12. Jvf. således Red. s. 148 f; 14–18 s. 77–82; I s. 206. Jvf. iverigt herunder s. 93.

1. Jvf. M.s opfattelse af, hvorledes sandheden fordelte sine momenter, herover s. 28.

2. I s. 18.

I 1869 betragtede han dannelsen af et nogenlunde fast flertal på de lovgivende forsamlinger som en nødvendig hovedbetingelse for parlamentarismens indførelse³. Denne betingelse, som han, som tidligere omtalt, snart så mere og mere opfyldt, var endnu ikke til stede i 60-erne. Partierne var da yderligt svagt sammenhængende, ikke blot fordi »et ledende Medlem, der bliver Minister«, måske delvis af traditionelle grunde »i Reglen mister sin Indflydelse som Leder«, men også fordi det ikke lå for danskeren, der »helst saa nogenlunde (ville) have sin egen Mening ubeskaaren«, at danne partier. Flertallet kunne derfor veksle flere gange dagligt, alt efter de foreliggende sager, og faldt fra hinanden i ret løse smågrupper⁴.

Hertil kom, at det ikke var ligegyldigt, hvorledes det eksisterende grundlag for partierne, disses beskaffenhed, var. Det var således langt fra ønskeligt, at partierne som i Frankrig baseredes på agitation henholdsvis for og imod republikken, hvad der også her, som Monrad lod skinne igennem, var tendens til. Først når partidannelsen begrænsedes af troskab mod dynastiet, kunne der uden fare (nemlig for revolution) gives den et temmeligt frit spillerum. Det var heller ikke ønskeligt at basere partidannelsen hverken på den urealistiske skandinavisme eller på nationale forskelle, hvilket sidste havde »medvirket til vore Ulykker«. Endelig var det ikke det mest ønskelige, at partidannelsen skete efter stænder, hvilket »forekommer . . . endnu paa Rigsdagen«.

Derimod så Monrad tydeligt nok et ideal i en partidannelse, der »aldeles forlader Hensynet til Stand og kun lader sig bestemme ved de forskellige politiske *Anskuelser* (udh. her) angaaende *Samfundets* (udh. her) rette Udvikling«⁵. Før man nåede dette udviklingstrin, før partierne stod, ikke som repræsentanter for en stænderegoistisk interessepolitik, men for en samfundssindet ide- eller anskuelsespolitik, var landet ikke modent til en parlamentarisk regering⁶. Som omtalt⁷ fandt Monrad aldrig denne forudsætning for parlamentarismens indførelse ordentlig opfyldt.

Det var den ikke ubegrundede angst for, at grupperne skulle udvikle sig til interessepartier, der både før og efter 1864 så stærkt fik Monrad til at bekæmpe benævnelserne bondestand, intelligens og godsejerstand (»Bønderne ere (ikke) nogen Stand, . . . de ere Statsborgere, ligesom alle Andre«)⁸. Angsten bidrog ligeledes til at få ham til ikke blot at agitere

3. I s. 95.

4. I s. 85 f.

5. I s. 19–26.

6. 1–4 s. 12 ff; I s. 24 ff; I s. 95; II s. 265; F. 1882/83 sp. 3192 ff. Rimeligvis har M. haft den engelske partideling for øje, som den da almindeligvis opfattedes, nemlig som betinget af ide – meget mere end af interesseforskelle.

7. Jvf. kap. IV.

8. Rr. 1863 sp. 786 f. Jvf. Bagge s. 114 f.

for og hævde, at statslivet og det borgerlige samfundsliv udgjorde to forskellige sfærer i en konstitutionel stat med almindelig stemmeret (»Grossererens forsvinder . . . Sukkerhandelen bliver borte . . . tilbage staar den politiske Mening«) ⁹, men også til at rase imod visse højrekredsens ligefremme forslag om genindførelse af en stænderforfatning, der for Monrad ville betyde, at standen for borgeren blev vigtigere end staten og fædrelandet ¹⁰. Endelig fik den ham stedse til at propagandere for det partiløse rigsdagsarbejde, hvor det var regeringens opgave, uden at binde sig til noget parti, at give rigsdagen så meget arbejde med praktiske spørgsmål, at den glemte partistridighederne ¹¹.

Hengivenheden for sagen fik til det sidste Monrad til at foretrække konstitutionalismen frem for parlamentarismen. Førstnævnte hvilede nemlig ikke på den vederstyggelige partilidenskab, der fortærede så megen kraft og kastede »et forvirrende Farveskjær over de Sager, der behandles«. Så længe man kun så på sagen, var det »hyppigt let af udfinde Forholdsregler, hvorom *tilsyneladende* (udh. her) modsatte Anskuelser kunne forene sig«. For menneskene var nemlig »langt mere enige«, end man skulle tro, hvis man kun betragtede deres ytringer om »hverandres« personer og anskuelser ¹². Endnu i sine seneste år måtte Monrad derfor tilstå, at han ikke formåede selv at løsrive sig fra det konstitutionelle udviklingstrin, fra den antipati mod de partier, højre og venstre, som han gang på gang, forgæves, som han følte, havde besværges om ikke at »æde hinanden i Parti-Had« ¹³. Den mand, der, som den enspænder og alsidige individualist han var, stedse havde foretrukket at stå mæglende mellem grupperne (»Vi hører til den politiske Parti, der ikke hører til noget Parti« ¹⁴, evnede heller ikke i 80-erne at slutte sig til noget parti, selv om det, som han indrømmede, var forudsætningen for at kunne »udrette noget som Politiker« ¹⁵.

Under konstitutionalismen var det endnu muligt at skabe, hvad der for Monrad, på folkets daværende udviklingstrin, måtte stå som den ide-

9. 14–18 s. 90; sml. 9–13 s. 53 f. Jvf. 14–18 s. 85 ff, hvor hans ideal af en borger findes: »gjennem sin Hengivenhed for Konge og Kongehus, gjennem sin Kjærlighed til Fædrelandet, staar han i et, af hans Stand aldeles uafhængigt, Forhold til Staten. Gaar Staten til Grunde, saa vil den gode Borgers Hjerter bløde, om end hans Stand kommer i stærk Blomstring ved Forandringen« (s. 91).

10. 14–18 s. 97.

11. Jvf. Bagge s. 114; bl. mange steder i tiden efter 1869: Roeskilde Avis 31/8 1872; F. 1883/84 sp. 2094; Middelfart Avis 12/1 1886; Vedel VI s. 566.

12. Roeskilde Avis 31/8 1872.

13. Jvf. således 5–7 s. 14 f, hvor M. endog, som i Morgenbladet 16/3 1884, er inde på tanken om ét-årige ministerier for at få partierne til at opgive kampen om magten.

14. I s. 180.

15. Middelfart Avis 12/1 1886; Vedel VI s. 566.

elle form for partidannelse, nemlig to partier, der opstod, hver gang en stor sags gennemførelse, som f. eks. forsvarssagen, krævede det, og opløstes igen, når den var løst. Monrad agiterede herfor endnu i 70-erne for derved at komme ud over den herskende lovgivningsmæssigt trøstesløse tilstand ¹⁶.

Da det imidlertid under folketingsarbejdet fra 1882 snart gik op for ham, at det ikke ville lykkes for ham at få reformarbejdet sat i gang under de daværende unormale konstitutionelle forhold, og han derfor nødtes til at »gå ind for« parlamentarismen, opgav han udadtil sit syn på de faste partiers fordærlige indflydelse på reformarbejdet og de store spørgsmåls løsning. Hvor parlamentarismen herskede, fandt han således i 1883, vilde en så betydelig sag som fædrelandets forsvar ikke som hér blive blandet sammen med politiske hensyn, men partierne ville dér udkæmpe deres politiske partistridigheder på enkelte underordnede punkter ¹⁷. Monrad endte da åbenbart med – og det især for forsvarssagens skyld – at gøre en dyd af nødvendigheden og acceptere de eksisterende partier i Danmark som brugbare baser for den parlamentariske regering.

Monrads syn på, hvordan regeringens forhold til partierne under konstitutionalismen burde være, er behandlet af Bagge ¹⁸, og da det ikke ændrede sig i 70-erne og 80-erne, skal jeg ikke komme nærmere ind herpå. Hvad angår samme problem under parlamentarismen, fandt Monrad i periodens begyndelse utvivlsomt, som vist, at den parlamentariske regering skulle baseres på ét parti og have flertal i hele rigsdagen, mens han i løbet af 70-erne lod den få basis i folketinget, mest udpræget i tiden lige efter provisoriet 1877 ¹⁹. Siden undlod han, som måske allerede i 1876, at stille det krav, at regeringen skulle have flertal i begge ting ²⁰; og selv tanken om en regering baseret på ét parti med *mindretal* i folketinget var ham ikke fremmed, som det fremgår af Den stille Magt. På det tidspunkt var der ifølge Monrad i folketinget tre partier, det radikale venstre, det moderate venstre og højre, hvoraf ingen havde en afgjort overvægt ²¹. Derimod synes han ikke at have tænkt sig muligheden af en flertals-koalitionsregering af to (eller flere) partier, nævner den i hvert fald ikke.

Det er ikke svært at indse, hvorfor Monrad måtte se med overvejende sympati på en sådan *egentlig* mindretalsparlamentarisme, idet den i grunden fik regeringens tilværelse til at minde meget om dens tilværelse i det af ham foretrukne yngre konstitutionelle system. Risikoen for bratte sam-

16. 5–7 s. 25 f; jvf. I s. 22.

17. F. 1882/83 sp. 3290.

18. Bagge s. 113 ff.

19. Jvf. herover s. 57 f.

20. Jvf. herover s. 58 f og 60.

21. 19 s. 18.

fundsomvæltninger og ligefremme politiske systemskifter eksisterede ikke. Regeringen stod ikke over for én opposition, ét oppositionsparti, der var i mindretal, men over for to (eller flere) oppositionspartier, der var stærkere end den i tal, hvorfor den nødtes til at føre politik ved fra sag til sag at samle et flertal i folketinget, dertil også i landstinget. Dette var en borgen for, at den politik, der førtes, blev en udpræget kompromispolitik.

Det kan konkluderes, at Monrads syn på regeringens forhold til partierne under parlamentarismen ændredes fra et klassisk engelsk præget syn til et syn, der nærmede sig hans syn herpå under konstitutionalismen, og at dette hang sammen med, at han aldrig fandt partilivet i Danmark på et sådant stadi, at det var forsvarligt at tildele et enkelt parti enemagten i riget.

9. Ministeriet og repræsentationen: ansvarsbegrebet

Hvor ministeriet under den ældre konstitutionalisme i overvejende grad udførte statschefens politik, var der ikke rigtig tale om et virkeligt politisk ansvar over for repræsentationen, men denne var henvist til at hævde sin indflydelse ved rigsretsanklager. Hvor ministeriet under udviklingen over den yngre konstitutionalisme frem mod den moderne parlamentarisme i højere og højere grad førte eller kunne føre sin egen politik igennem, veg betydningen af det juridiske ansvar for under parlamentarismen længe at spille liden eller ingen rolle. Tilsvarende steg betydningen af det politiske ansvar over for repræsentationen.

I løbet af mellemkrigstiden betonedes Monrad, som påvist af Bagge¹, under indflydelse af sin tro på, at »en jevn og langsom Udvikling er Frihedens bedste Ven«, stadig mindre betydningen af det retlige ministeransvar i forhold til det politiske ansvar. Og i 1869 udtalte han ligefrem, at »den juridiske Minister=Ansvarlighed har i Virkeligheden meget lidet at betyde«. Det var så sjældent, den kom til anvendelse, og efter rigsrettens frifindelse af de af folketinget anklagede ministre i 1856 »falder det dog ikke Nogen ind at tænke paa Udarbejdelsen af en Lov om Minister=Ansvarlighed«. Hvad det nu »fornemmelig« kom an på, »er det moralske Ansvar . . . den hos Ministrene udviklede Æresfølelse, at de ikke ville blive paa deres Post, naar de ei nyde Fleertallets Tillid og saaledes ei kunne sætte deres Villie igjennem«².

Monrad karakteriserede i 1869 dette moralske ansvar som »Blomsten

1. Bagge s. 120 ff. – Da Bagge indgående her har behandlet M.s syn på det retlige ministeransvar og dets forhold til det politiske ansvar, skal jeg ikke komme ind herpå.

2. I s. 87; sml. II s. 320. Jvf. dog Bagge s. 129.

i det parlamentariske System«. Men det betød ikke, at det kun kunne og burde findes i dette system, ikke under konstitutionalismen. Tværtimod agiterede han ivrigt for dets fæstnelse i dansk konstitutionel praksis, da han i løbet af 1869–70 begyndte at ængstes alvorligt for, at lovgivningsarbejdet skulle sygne hen. Over for den store uenighed mellem de tre statsmagter om fæstesagen, der betød, at denne for det politiske forhold mellem de store og de små bønder ifølge Monrad så vigtige sag³ ikke kunne føres igennem, ankede han over, at man ikke som under parlamentarismen forlangte at »gennemføre sin Villie i en saadan Sag; man siger ikke: »Her skal Skabet staae«, men man siger: »Her staaer jeg«, og dermed er man tilfreds. Nei et er stærkt, men Jaet er svagt«. For en mand, der som Monrad higede efter resultater, var en sådan tilstand ret utålelig, selv om han indrømmede, at den havde »den Fordeel, at Udviklingen gaaer for sig i stor Besindighed«⁴. Han ironiserede derfor skarpt over både ministeriets og rigsdagens holdning til det moralske ansvar. I anledning af krigs- og marineminister Raasløffs »Selvmord« som minister i april 1870 lød det:

»Er (der) noget Land i Verden, hvor saamange Ministre selv gjøre Ende paa deres høie ministerielle Liv? Andre Steder forsvare en Minister sin Tilværelse indtil det Yderste; hvis ikke Fyrsten skikker ham Strikken, saa bliver han, indtil Fjenden bringer ham det dødbringende Slag. Her støder han ofte Sværdet i sit eget Bryst«.

Raasløff burde have begæret et tillidsvotum af rigsdagen og først være gået, når det var blevet nægtet ham. For så ville man »have Noget og Nogen at holde sig til. Man vidste, hvilke Anskuelse der havde seiret, og hvilke Mænd der vare villige til at paatage sig Ansvaret for at gennemføre dem«⁵.

Selv om Monrad i de følgende år af taktiske grunde undlod at agitere for udviklingen af ministeriets parlamentariske ansvar, blev det dog stadig mere uudholdeligt for ham at følge den systematiske oppositions politik⁶. Over for Estrups misgreb mod grundloven i 1877 knyttede han derfor tråden tilbage til tiden før denne og betonedes fra da af stedse meget stærkt nødvendigheden af at have ministre med magt.

I Den stille Magt fandt Monrad, at de ganske vist hyppige ministerskifter under parlamentarismen havde den store fordel frem for de ligeledes

3. I s. 209; II s. 2 f; III s. 7 f.

4. II s. 190 f; jvf. I s. 86.

5. Fædrelandet 28/4 1870. M. kunne med rette ikke se, at Raasløff, som denne selv mente, kunne have noget ansvar for, at lovgivningsmagten i Nordamerika ikke ville ratificere den vestindiske traktat, hvorfor dette ikke burde kunne være grundlag for en endelig beslutning om at træde tilbage.

6. Jvf. 5–7 s. 25 f.

hyppige ministerskifter under det estrupske, byzantinske system, at man vidste, hvorfor en ministerforandring fandt sted, at man havde et sted at placere ansvaret. »Sin væsentligste Støtte« havde parlamentarismen dog i hensynet til magten⁷. Magtmotivet var i det hele taget selve nerven bag den holdning til regeringsformen, som han indtog. Han foretrak stedse den regeringsform inden for forfatningens rammer, der varetog hensynet til regeringsmyndigheden bedst. Kun i årene op imod 1877, da han frygtede forfatningens forlis, hvis venstres folketingsparlamentarisme indførtes, nødtes han en tid til at slå sig til tåls med et modstandsministerium, der til gengæld under de forhold, hvor lovgivningen var lammet, administrativt burde gå til »sin Myndigheds yderste Grændse«⁸.

I længden kunne Monrad dog ikke finde sig i visnepolitik og modstandsministerier, hvorfor han da også i reaktion herimod kaldte det »en aldeles ny og uhørt Fordring« i Europas konstitutionelle historie, da Estrup fandt det uforsvarligt, at regeringen trådte tilbage før oppositionen kom med et program, som den kunne billige⁹. Ikke i noget som helst land var oppositionen forpligtet til at stille et program¹⁰. Monrad, der i begyndelsen af den behandlede periode ikke anerkendte noget oppositionsbegreb i sin konstitutionalisme¹¹, endte således med at godkende et sådant heri og synes ovenikøbet at have lagt dets indhold nært op ad det klassiske engelske begreb¹².

10. Ministeriet og repræsentationen: tillidsbegrebet

Svarende til udviklingsgangen i Monrads definition af parlamentarismen forandrede hans syn på tillidsforholdet under parlamentarismen sig fra en klassisk engelsk opfattelse henimod en konstitutionel dansk opfattelse, fra et monistisk forhold mellem regering og repræsentation henimod, men ikke hen til, et dualistisk forhold.

I 1864 udtalte han, vendt imod regeringen Bluhme, at han ikke, selv om

7. 19 s. 22 f og 19; jvf. brev af 14/8 1880, Fischer s. 386.

8. Brev af 13/1 1876, Krieger s. 311; jvf. Bagge s. 73 ff.

9. Jvf. Estrups opfattelse, F. 1883/84 sp. 2070.

10. F. 1883/84 sp. 2092 f; F. 1884/85 sp. 782; jvf. F. 1882/83 sp. 3290 f.

11. Jvf. herover s. 57.

12. Det synes nemlig (jvf. den her refererede opfattelse med bemærkningen i F. 1883/84 sp. 2092 om Boisens tale), som om M. kunne samtykke i Boisens opfattelse, at det »til alle Tider har været et af Oppositionens Prærogativer ... at have den Rettighed at kritisere, kontrollere og angribe, uden at være forpligtet til at lægge sit Program frem før det Øieblik, da der ogsaa gives det Midler til at gennemføre det« (F. 1883/84 sp. 2088).

han troede, at hans eget kabinet havde stået den lovgivende forsamling noget nærmere end Bluhmes, ville »driste mig til (som denne) i den Grad at identificere sig med den lovgivende Forsamling, at jeg skulde mene, at den var et Udtryk for mine Meninger«. Det var ganske vist »en Fordeel, som flyder af parlamentaire Ministerier, . . . at de have et Fleertal at støtte sig til i . . . (de lovgivende) Forsamlinger, og ligesom danne en Eenhed med dem. Men saaledes som Ministerierne dannes og ere blevne dannede i vort Land, . . . er (der) vel en Samvirken saa stor som mulig, men ikke Eenhed i Opfattelsen«¹.

Under den eksisterende konstitutionalisme fandt Monrad blot, at overensstemmelsen behøvede at være så stor, at en samvirken kunne finde sted. Selv om repræsentationen således efter bedste evne burde søge at arbejde sammen med det af kongen udnævnte ministerium, idet den ikke så på personerne, men på sagerne², betød dette ikke, at den ikke kunne eller burde udtrykke tillid eller mistillid til ministeriet. I visse situationer, i for landet eller forfatningen (og dermed for landet) farlige tider var dette nemlig ønskeligt eller overordentlig ønskeligt. En konstitutionel ytring skulle i så tilfælde, synes det, for at have vægt, for eventuelt at få konsekvenser for ministeriets stilling, fremsættes af *begge* afdelinger af rigsdagen. I 1864 fandt Monrad det således som konsejlspræsident overordentlig ønskeligt, om rigsdagen³, hvis opgivelsen af Dannevirke havde berøvet ham folke-repræsentationens tillid, ville give ham et mistillidsvotum. For et sådant ville han under »de nuværende Omstændigheder« træde tilbage⁴.

Utvivlsomt under indflydelse af frygten for lovgivningsarbejdets standsning begyndte han før udstedelsen af de 44s manifest at agitere for etableringen af et nærmere tillidsforhold under konstitutionalismen, end der eksisterede, idet han ironisk bebrejdede rigsdagen, at den ikke udtalte hverken mistillid eller tillid, men elskede at være på »Frysepunktet«: »Skulde den blande sig i en ministeriel Krisis? Hvor usømmeligt! Skulde den paatage sig et saadant Ansvar? Paa ingen Maade«⁵.

I den følgende tid ytrede Monrad imidlertid et faktisk ønske om at vende tilbage til »Frysepunkt«-stillingen. I 1874 udtalte han således, at der kun, hvor parlamentarismen herskede, kunne »være Tale om at have Tillid eller Mistillid til Ministeriet, om at være ministeriel eller antimini-

1. Rr. F. Overord. Sml. 1864 sp. 276 f, jvf. sp. 269.

2. II s. 266; jvf. 1–4 s. 21 f.

3. Rigsdagen fungerede da i rigsrådets rolle, jvf. Bagge s. 112.

4. F. 1863/64 sp. 1031 og 957 f; jvf. Rr. Overord. Sml. 1863 sp. 235 f; Rr. F. 2. Overord. Sml. 1864/65 sp. 1974.

5. Fædrelandet 28/4 1870; jvf. hans gunstige modtagelse af folketingets adresse til kongen under ministerkrisen efter Frijs' afgang, II s. 212 f.

steriel; hvor dette System derimod ikke hersker, søger man altid efter bedste Evne at arbejde sammen med den af Hs. Majestæt valgte Regjering«. Og det var kun i undtagelsestilfælde, nemlig kun når ministeriet i en uenighed med rigsdagen gjorde et spørgsmål til kabinetsspørgsmål, at man nødtes til at stille sig selv det spørgsmål, om man skulle tage mest hensyn til, hvad der efter ens overbevisning var det forstandigste, eller rette sig efter ministeriets anskuelser ⁶. Men denne opfattelse, der ville placere ham helt på den ældre konstitutionalismes grund, må ses på baggrund af hans opposition mod folketingets angreb, var udpræget taktisk og ikke udtryk for hans daværende holdning.

Mens Monrad i denne reaktionstilstand måtte finde den mellem landstinget og folketinget opnåede enighed om finansloven i 1875 på bekostning af ministeriet Fønnesbechs afgang grel og nedværdigende for regeringsmyndigheden (»kun et Fremtids=Ministerium . . et Ministerium i Taage=Skikkelse havde Rigsdagens Tillid (til), og turde betro Brugen af de bevilgede Summer«), foreslog han selv siden samme handel mellem de to ting, mod at Estrup gik af ⁷. Finanslovnægtelse fra et tings side betragtede han såvel da som sidenhen som misgreb ⁸. Imod ministeriets aftræden efter den schiørringske adresse talte, at den ville danne et farligt præcedens for at folketinget ved sine adresser kunne indvirke på ministeriers sammensætning, et synspunkt han ligeledes fastholdt efter 1877 ⁹.

Dette år blev også for tillidsbegrebets vedkommende et vendepunkt. Hvor Monrad i 60-erne havde ønsket tillid mellem såvel konge og ministerium som mellem dette og rigsdagen og o. 1864 og i 70-erne havde lagt vægten på tilliden mellem kongen og ministeriet, kom det fra nu af og resten af hans tid til at ligge mellem ministerium og rigsdag.

Formålet med, at kamrene i forfatninger, der som den danske var anlagt på at være eller blive parlamentariske, var i stand til at slå ministeriet ihjel ved budgetnægtelse, hed det således i 1878, var »at bevare en Samvirken (mellem administration og lovgivningsmagt) og at gjenoprette Tillidsforholdet, hvis det er forstyrret« ¹⁰. Nogen enhed mellem ministerium og rigsdag skulle der dog ikke være tale om. Såvel landstinget som folketinget skulle fra da af hver for sig kunne indvirke på ministeriets stil-

6. 1–4 s. 22.

7. 5–7 s. 10 f; F. 1884/85 sp. 1727.

8. 1–4 s. 24 f; 5–7 s. 26; F. 1882/83 s. 484 f.

9. 1–4 s. 26, jvf. herover s. 28; F. 1882/83 sp. 484 f. Utvivlsomt af hensyn til regeringsværdigheden ønskede M., at det var regeringen selv, der søgte tillidsvotum i folketinget. Han appellerede gentagne gange til Estrup herom, jvf. således F. 1882/83 sp. 732 og 834.

10. 14–18 s. 84 f; jvf. det af M. udtalte formål med 9–13, s. 61 f: »at tilveiebringe et med hele Rigsdagens samvirkende Ministerium«.

ling; dette behøvede nu i modsætning til tidligere i reglen såvel landstinget som især folketingets tillid ¹¹.

I Den stille Magt fandt Monrad det overordentlig vigtigt ¹², at der var »et« tillidsforhold, derimod ikke fuld tillid mellem regering og rigsdag, hvilket også ville have været utopisk med den eksisterende afstand mellem de to ting. Selv om han ikke udtalte det, men tilsyneladende var omhyggelig med i forbindelse med sin omtale af tillidsforholdet at tale om rigsdagen og ikke folketinget, må det vel ud fra hans definition af parlamentarismen i Den stille Magt antages, at han fandt, at tillidsforholdet mellem regering og folketing måtte være større end mellem regering og landsting. Indirekte gav han udtryk herfor i efteråret 1882 ¹³. Under indtryk af, at Estrup og højrepartiet satte sig stadig fastere i regeringssædet, fraveg Monrad imidlertid snart i sit konstitutionelle eller rigsdagsparlamentariske system sit krav om folketingets overvægt over landstinget og pointerede i 1883 for første gang siden 1877, at der skulle tages lige stort hensyn til de to ting ¹⁴. Den opfattelse fastholdt han dog ikke helt konsekvent i hele den følgende tid ¹⁵.

Det kan konkluderes, at Monrad i den skildrede periode i sit konstitutionelle system bevægede sig fra et sted imellem ældre og yngre konstitutionalisme frem til omkring den yngre konstitutionalisme.

11. *Det parlamentariske princip*

I og med udviklingsgangen i Monrads opfattelse af tillidsforholdet mellem regering og repræsentation er også udviklingen i hans opfattelse af det parlamentariske princip ¹ gennemgået.

Det var for Monrad lige så klart, som det er for eftertiden, at grundloven ikke, som venstre hævdede det især ud fra § 48, ifølge hvilken finanslovsforslaget skulle behandles først i folketinget, indeholdt nogen grundelse for parlamentarismen, så lidt som den indeholdt noget påbud derimod, hvad højre hævdede, især ud fra § 13, der tolkedes derhen, at

11. 9–13 s. 39. Jvf. herover s. 63.

12. Jvf. begrundelsen herfor i 19 s. 23 ff; F. 1882/83 sp. 485 f; Middelfart Avis 9/4 1883.

13. Jvf. hans udtalelse i F. 1882/83 sp. 241 (13/10 1882), at det, på grund af stormen og lidenskaben i folketinget, var »saa overordentlig ønskelig, at der er et Tillidsforhold mellem dette Things Flertal og Ministeriet«.

14. F. 1882/83 sp. 2563 f; Middelfart Avis 9/4 1883; jvf. F. 1883/84 sp. 725, 780 og 2092; F. 1884/85 sp. 152 f og 1166. Jvf. iverigt herover s. 51.

15. Jvf. herover s. 53 og 60 f.

1. Om parlamentarismens særlige kriterium, jvf. Rasmussen s. 251.

kongen frit udnævnte og afskedigede sine ministre². Sagt med Monrads terminologi: grundloven »hjemlede«, som allerede omtalt³, parlamentarismen, hvorimod den hverken var overparlamentarisk⁴ eller antiparlamentarisk.

I tiden efter 1877 kunne Monrad ganske vist støtte venstre så langt, at han fandt, at der *politisk* set fandtes støtte for, at hovedvægten i det parlamentariske princip lå i folketinget, ikke i landstinget. Ikke blot fordi finansloven skulle behandles først i folketinget, der derved fik en overvejende indflydelse på denne lovs enkeltheder og dermed kom til at stå administrationen nærmest. Men også fordi landstinget ved ikke at nedsætte stående finanslovsudvalg havde »ladet sig trænge ud af sin *berettigede* (udh. her) Indflydelse paa Finansloven«⁵. Dertil fordi det var folketinget, der var ministeranklager, hvorimod landstinget med højesteret deltog i dommen og vejede ministrenes ansvar og brøde⁶. Følgelig fandt Monrad det åbenbart, med den vægt, han lagde på magtdelingsprincippet i forfatningen, naturligt, at regeringen fik basis i folketinget.

Når det derimod af venstres manifeste og udtalelser, således af udtalelsen af 6. april 1873, fremgik, at partiet begrundede sit krav om folketingsparlamentarisme ud fra §§ 48 og 49 og ud fra folketingets anklageret mere *juridisk* (: forfatningen giver i almindelighed landstinget »en betydningsfuld Opgave i Lovgivningsarbejdet, men den giver det aldrig en i Henseende til Angivelsen af Forfatningslivets Retning *ligeberettiget* (udh. her) Stilling med det folkevalgte Kammer«)⁷, – så måtte Monrad stedse sige fra: »Begge Thing ere *ligeberettigede* (udh. her), begge deltage i den lovgivende Magts Majestæt, . . . men derfor ere de ikke *eensartede*«⁸. Det var for Monrad siden hans ungdom »noget Logisk, at Parlamentarismen var den usynlige Livsaande i enhver fri Forfatning«, men det kunne ikke nytte noget ved en juridisk betragtning af de enkelte bestemmelser i

2. Om venstres og højres synspunkter, jvf. Himmelstrup s. 60 ff.

3. Jvf. herover s. 63 f. Jvf. iøvrigt M.s argumentation herfor 9–13 s. 37 ff.

4. Af sammenhængen fremgår det, at M. ved en overparlamentarisk forfatning forstod en forfatning, hvori parlamentarismen var et integrerende, statretlig ubetvivleligt led. At det ikke var tilfældet i Danmark, begrundede M. bl. a. ud fra § 17, ifølge hvilken ingen embedsmænd kunne afskediges uden pension, hvorved deres massevisse for statskassen dyre afskedigelse var forhindret. Jvf. M.s modstand mod det af folketinget i 1870 vedtagne forslag om at afskaffe departementscheferne for at lette overgangen til en virkelig parlamentarisk regering, II s. 136 ff.

5. 9–13 s. 41. M. havde i de foregående år appelleret til landstinget om at nedsætte sådanne stående udvalg for at fjerne dette venstre-argument for parlamentarismen, jvf. således 1–4 s. 34 ff.

6. 9–13 s. 41; 19 s. 17; F. 1882/83 sp. 241; jvf. herover s. 61.

7. Jvf. Himmelstrup s. 62.

8. 9–13 s. 40; jvf. 19 s. 16 f.

grundloven at ville finde eller udelukke den. »Det ville være, som om En vilde benegte Sjælens Tilværelse, fordi han ved at anatomere Legemet ikke finder den nogetsteds«⁹.

12. Den offentlige mening og ministeriet

Under den ældre konstitutionalisme, hvor repræsentationen oftest udøver svag eller ret svag indflydelse på regeringen, er det især *to* led, der bestemmer politikens retningslinier. I første række den af kongens opfattelse dominerede eller stærkt prægede regering, desuden den offentlige mening. Under udviklingen over den yngre konstitutionalisme frem mod den moderne parlamentarisme falder kongens og stiger repræsentationens indflydelse på regeringens politik og sammensætning, og repræsentationen bliver i stadig højere grad et udtryk for den offentlige mening. Under den yngre konstitutionalisme kan der tales om *fire* led: Kongen, regeringen selv, repræsentationen og den offentlige mening, der hver især i forskellige politiske situationer kan gøre deres mere eller mindre selvstændige indflydelse gældende med forskelligt indbyrdes styrkeforhold, i reglen med den offentlige mening som en væsentlig eller meget væsentlig faktor. Under den moderne parlamentarisme er der derimod i realiteten tale om et *to*-leddet forhold igen. Dels er kongen efter den yngre konstitutionalisme smeltet sammen med *regeringen*, der i det store og hele har overtaget udøvelsen af alle vigtige kongelige prærogativer. Dels er den offentlige mening eller vælgerbefolkningen stort set smeltet sammen med *repræsentationen*, og dens godkendelse af regeringen og dens politik anses for givet i og med repræsentationens godkendelse. Eftertrykket ligger altså under den moderne parlamentarisme modsat under den ældre og mere eller meget mere end under den yngre konstitutionalisme på repræsentationens opfattelse, ikke på den offentlige menings opfattelse, der kun i yderst sjældne tilfælde kan få afgørende betydning for en regerings skæbne¹.

For at placere Monrads stilling til dette aspekt er det nødvendigt først at undersøge, hvilken magt og ret han tillagde den offentlige mening, og i tilknytning hertil, hvad han forstod ved begrebet.

Povl Bagge har påvist, hvorledes Monrads opfattelse af den offentlige mening fra 1849 til 1864 ændrede sig i retning af en mere uforbeholden anerkendelse af dens magt og ret, og hvorledes den offentlige mening efter 1864, da Monrad selv oplevede sit største nederlag i konflikten med en

9. F. 1883/84 sp. 354; jvf. sp. 724 f og F. 1885/86 sp. 562 og 756.

1. Jvf. Rasmussen s. 285 f.

stærk folkestemning, for ham antog karakter af en naturkraft med en sådans uimodståelighed². 1864-nederlaget var imidlertid ikke den eneste grund hertil. Begivenhederne i Frankrig 1869–71 og deres efterdønninger i det øvrige Europa demonstrerede yderligere urkraften i denne offentlige mening for Monrad³. Dertil kom en anden, taktisk betonet grund. Den mand, der i så høj grad byggede sin politik på den offentlige mening, havde brug for at gøre denne til en sådan urkraft eller stille magt i det politiske liv, stærkere end nogen af statsmagterne, så den desto bedre kunne tjene til at overbevise de stridende partier og befolkningen i 70-erne og 80-erne om sin evne til at vende sig imod og gøre effektiv modstand mod alle misgreb mod forfatningen.

Monrads taktiske brug af den offentlige eller almindelige mening manifesteredes ved, at han gav begrebet et forskelligt indhold i de forskellige politiske situationer, som han tog stilling til, idet han tilmed ikke altid gjorde det klart, hvilket indhold han lagde i det⁴.

Han opfattede den bl. a. som folkevilje, d. v. s. som massens eller den brede befolknings vilje. For denne side af den offentlige menings vedkommende skelnede han yderligere mellem en stærk alvorlig og en svag upålidelig folkevilje⁵. Nært tilknyttet folkeviljen stod folkestemningen, som politikeren, alt efter hvor dybtgående den var, hvor bestandig eller ubestandig den var, burde tage hensyn til eller imødegå⁶. Dertil opfattede han begrebet både som en uorganiseret offentlig mening⁷, og som en organiseret offentlig mening, på hvilken sidste de mere konservative elementer i riget, især de dannede, udøvede en meget betydelig indflydelse⁸. Endelig opfattede han det dels som en dansk offentlig mening, dels som en europæisk offentlig mening, der både kunne være i strid med og i overensstemmelse med den danske offentlige mening.

Så længe Monrad ikke ønskede parlamentarismen og især da ikke folketingsparlamentarismen indført, altså i tiden indtil 1877 og i årene efter Det forenede Venstres splittelse (ca. 1879–1882), er der en afgjort tendens til, at han i konstitutionel sammenhæng ikke blot ret stærkt forbinder begrebet med den organiserede højreorienterede offentlige mening og

2. Bagge s. 178 ff og 182. Jvf. iøvrigt Bagges betydelige bidrag (s. 178–83) til forståelsen af M.s syn på den offentlige mening.

3. II s. 343 f; jvf. ligeledes I s. 19, 124; II s. 343 f, 349 f, 355 ff; III s. 167 f, 179; 1–4 s. 48; 9–13 s. 16, sml. s. 29 ff; 14–18 s. 81 f; 19 s. 26.

4. Se herunder s. 90.

5. Se især I s. 127 ff; sml. I s. 123 og 133, jvf. herunder s. 92 f.

6. I s. 122 f, 130; 1–4 s. 14 f; 9–13 s. 16; Red. s. 54 ff og 239.

7. Den uorganiserede mening var ifølge M. især fremtrædende under absolutismen, II s. 58 f; jvf. 19 s. 22 f.

8. 1–4 s. 18; Red. s. 146 f.

fremhæver de uheldige sider ved folkeviljen og folkestemningen, men også i reglen opfattede den offentlige mening som et særegent dansk fænomen, der ikke behøvede at svare til og i reglen ikke svarede til den europæiske tidsånd.

I 1869 hed det således, at landets forfatning skulle være et udtryk af den organiserede offentlige mening, ellers frigjorde denne sig »fra Forfatningen og mangen gjældende Lov og hæver ved sit uimodstaaelige Tryk det bestaaende Misforhold. Saa antiques Lovene, Lovbestemmelserne blive til døde Bogstaver«⁹. Derfor var Monrad godt tilfreds med ændringen af landstingets sammensætning i 1866, idet »den almindelige Mening begyndte at indse Nødvendigheden« heraf, da landstinget efterhånden mere og mere var blevet et »slet Aftryk« af folketinget¹⁰. At Monrad her tænkte på den højreorienterede offentlige mening, er åbenbart, som det er det, da han i 1874 tilråder Det forenede Venstre at lade den systematiske opposition fare »og vise et saadant Maadehold, at man kan vinde den offentlige Mening«¹¹. Den offentlige mening, som Monrad opererede med i redegørelsen fra 1880 og i Den stille Magt for at få venstre til at opgive visnepolitikken, var ligeledes temmelig højreorienteret¹². Endvidere udtrykte han sin skepsis over for at følge tidsånden i de store lande. Man burde rette sig mere efter tilstandene i sit eget land, som disse havde udviklet sig med rod i fortiden, end efter forholdene i fremmede lande¹³.

Når Monrad i disse perioder fremdrog folkeviljen eller folkestemningen, var det dels for at give den ansvaret for nederlaget i 1864 (»Fremfor Alt synke (konjunktiv) det danske Folk aldrig saa dybt, at det skulde ville kaste Ansvaret for sin Villie og for sin Stemning over paa enkelte af sine Børn«¹⁴), dels for, som i 1872, at betone nødvendigheden af at tøjle denne:

»Store Bedrifter har Folkevillien øvet, men den har ogsaa ført paa forfærdelige Afveje. Hvem raabte: »Korsfæst! Korsfæst!? Folket! Hvem flokkedes om Kjætterbaalene? Folket! Hvem lod Borgerblodet strømme i Frihedens og Lighedens Navn? Atter Folket og Folkevillien! ... Men der er en højere Myndighed! Sandheden og Retten! ... Desuden er Folkevillien altid og alle vegne udsat for at fare vild i Stemninger, og mod disse trænges der til en Modvægt, som her i Landet er givet ved Landstinget og ved Kongemagten«¹⁵.

9. I s. 183; jvf. 19 s. 3 ff; Rr. F. 2. Overord. Sml. 1864/65 sp. 841 og 1639; F. 1864/65 sp. 697.

10. II s. 433 f.

11. 1-4 s. 13; sml. 1-4 s. 18.

12. Red. Nr. VII, især s. 254; 19 især s. 13 ff og 29. Jvf. herover s. 47 f.

13. 1-4 s. 42; Skoleloven s. 10 og 17 f.

14. I s. 127; jvf. I s. 122 f, 128 og 130; Red. s. 54 ff og 239.

15. Fædrelandet 21/9 1872, jvf. Skoleloven s. 6.

Da det derimod var højre, som især bekæmpedes, og parlamentarismen, som ønskedes indført i 1877–78 og igen i folketingsperioden, talte han altid mere positivt om folkeviljen og folkestemningen, som der nu *skulle* tages hensyn til. I 1877 advarede Monrad således skarpt Estrup og kongen mod ikke at negligere folkestemningen. »Styrtet i Støvet er Folke-Omstyrteren«, citerede han Esaias om Babylons Konge¹⁶. Folketinget var nu ligefrem et barometer, som viste vejret ude i folket, og som det ikke kunne »nytte noget, at man bliver vred paa«: »Der gik min gode Guizot hen og lirkede ved Barometret og fik det til at pege paa smukt Veir, uagtet der var Uveir ude i Folket. Men hvorledes gik det ham og hans Herre?«¹⁷. Mere moderat, svarende til hans siden hen mellem tingene mere balance-rende parlamentarisme, udtalte han sig i 1884, hvor han som det moderate Højre »anerkjender en Folkevillie – ja, Folkevillien kan ogsaa tage fejl – men, naar Folkevillien Aar efter Aar giver sig tilkjende (og ønsker parlamentarismen indført), saa maa der tages Hensyn til den. Blindt at modsætte sig Folkets Villie er Misgreb«¹⁸.

Endvidere betonedes Monrad ideligt i disse perioder det ønskelige eller nødvendige i at være i pagt med den almindelige europæiske udvikling. Han kunne ganske vist ikke være med til kampen for parlamentarismen, men »efter min fulde Overbevisning vil det ikke kunne nytte noget at modstaa Tanker, der ligge i Tiden, europæiske Tanker, . . . de ville gjøre sig stærkere og stærkere gjældende«¹⁹.

Monrad opstillede i 1869 den hovedbetingelse for oprettelsen af en parlamentarisk regering, at denne ikke blot skulle have et rigsdagsflertal, men også den offentlige mening med sig²⁰. Den betingelse opgav han aldrig, og fandt han aldrig opfyldt. Så sent som i 1886 udtalte han, at han altid havde troet, at parlamentarismen af sig selv måtte have gennemtrængt nationen, alle samfundslag i denne, d. v. s. den offentlige mening, og at ene og alene ministeriet havde drevet Monrad over til den anden side²¹, d. v. s. til, selv om den offentlige mening ikke havde godkendt den, at ønske den gennemført.

At Monrad ikke fandt rigsdagens flertal tilstrækkeligt, men også kræ-

16. 9–13 s. 30.

17. 9–13 s. 16; jvf. iøvrigt næsten hele denne pjece.

18. Middelfart Avis 26/6 1884. Jvf. F. 1882/83 sp. 240.

19. F. 1882/83 sp. 655 f; jvf. sp. 241, 732, 2315 f, 3290 f; F. 1883/84 sp. 781, 2092 f, 2123; F. 1884/85 sp. 144 f, 152, 782, 1004 f, 1166; F. 1885/86 sp. 307; 9–13 s. 41; brev af 31/12 1877, Fischer s. 358.

20. I s. 95. – At M. her havde særlig den mere højre-orienterede offentlige mening i tankerne, er indlysende.

21. F. 1885/86 sp. 756; F. 1883/84 sp. 355; 19 s. 27 f; jvf. herover kap. IV, især s. 39 og 56.

vede den offentlige menings godkendelse af den parlamentariske regeringsform, bundede i følgende. Ganske vist fandt han det i høj grad ønskeligt, at repræsentationen udgjorde et tro udtryk af den offentlige mening²², men den danske rigsdag var ikke fuldt ud dette. Rigsdagsmændenes, især folketingsmændenes dygtighed og oplysning var ikke den bedste. Ligesom i en samtale ånd og åndløshed, fylde af og mangel på kundskaber udøvede indflydelse på hinanden, således også på rigsdagen. Jo dygtigere, jo mere veltalende, skarpsindig, kundskabsrig oppositionen var, jo mere indflydelse øvede den på regeringens dygtighed. Dygtigheden i folketinget udøvede ligeledes indflydelse på tingets stilling. Jo mindre dygtighed, jo mindre evne til at bruge den i grundloven nedlagte magtfylde. Endnu havde rigsdagen, fandt Monrad i 1869, »aldrig staaet paa et saadant Punkt, at de politiske Kræfter, som Grundloven har nedlagt i den, ere komne til fuld Udvikling«. Den kraft, som rigsdagen lod unyttet, »fordamper og gaaer over i den offentlige Mening, der omgiver det europæiske Statssamfund, som Atmosfæren Jorden«. Derved genoprettes i statens som i naturens husholdning den tabte ligevægt. Jo mindre kraft i rigsdagen, jo større selvstændig betydning fik med andre ord den offentlige mening.

Dette er baggrunden for den temmelig store indflydelse, Monrad på folkets daværende udviklingstrin tillagde den (organiserede) offentlige mening, ikke blot i forhold til selve rigsdagen, men også til partierne. Selv hvilende efter stærke bevægelser udøvede den offentlige mening stor indflydelse ved at trykke på enhver bevægelse, der ville forstyrre den i høj grad: »Saa mærkes kun svage, modsatte Luftninger af Smaa=Partierne Villie, der naturligviis alle udgive sig for Udtryk af den offentlige Mening, og idet de gjensidig holde hinanden Stangen, tilveiebringe de i Virkeligheden den Stilstand og rolige Jevnhed, der ønskes«²³. Monrad anså det »for særdeles vigtigt, om der af de smaa Parti=Villier kunde udvikle sig en stor og stærk Folke=Villie«, der var besindig, klar, rolig og udholdende, ikke som den danske i 1864 ustadig og løs, »krigerisk i Fredstid og fredelig i Krigstid«. »Dersom Partierne vilde anvende paa dette Formaal hele den Kraft, der nu medgaaer til indbyrdes Kamp, da vilde alle rede meget være vundet«. For så kunne der opstå dén stærke og alvorlige folkevilje, der var baseret på den strengt sande og fuldstændig klare opfattelse af forholdene, som derfor kom uimodståeligt som havets flod eller stormen, som enhver politiker var nødt til at træde i tjeneste hos, hvis han ikke ville blæses bort som udtærsket halm, og som selv en konge måtte bøje sit hoved for, hvis han ikke ville gå til grunde²⁴. Det var således Monrads

22. III s. 101 f; jvf. I s. 183.

23. I s. 180 ff; jvf. 1-4 s. 18 og 13 m. fl. st.

24. I s. 127 f.

opfattelse, at hverken rigsdagen eller partierne evnede at være tro udtryk for den offentlige mening eller den alvorlige folkevilje, og dette var med til at bestemme hans syn på kongens og regeringens såvel som den enkelte politikers forhold til den offentlige mening.

Ikke mindst derfor ønskede Monrad, at den praktiske politiker skulle bygge sin politik på strømningerne i denne²⁵. Ikke mindst derfor lagde han så stor vægt på, at kongen og regeringen i reglen var i overensstemmelse med den, – i de omtalte forskellige perioder med henholdsvis folkeviljen og den mere højreorienterede offentlige mening som væsentligste, men ingenlunde enerådende faktor.

Det kunne ikke nytte noget, hed det således i 1876, at ministeriet Estrup med gentagne opløsninger af folketinget søgte at tvinge dette til at gå ind på sit program. »Det er i den offentlige Mening, at der maa dannes en mægtig Strømning« for nye planers gennemførelse²⁶. Selv i 1877, efter provisoriet, ville han, selv om han fandt det uforstandigt at fortsætte kampen med naturkræfterne i folketinget, »paa ingen Maade (dadle) Ministeriet Estrups hidtilværende Modstand mod Venstre; (for) de talrige Adresser, der ere strømmede ind til det fra alle Landets Egne, vise, at der ei her er Tale om Enkeltmands Lune, (men) at Ministeriet er *Repræsentant for mægtige Kræfter i Samfundet* (udh. her)«²⁷.

Monrad var således klar over, at den offentlige mening var stærkt splittet mellem folkeviljen og den organiserede offentlige mening, og i den situation fandt han det over for Estrups misgreb mod forfatningen nødvendigt at lægge hovedvægten på folkeviljen. Han foretrak dog en regering, der som Ludvig 18s i Frankrig løftede sig op over de partistridigheder, der var et udtryk for den af mægtige, modsat rettede kræfter sønderrevne offentlige mening, og ene havde landets tarv for øje²⁸. Samme ønske lå, som vist, bag appellen til Estrup i Monrads skrift om den offentlige menings overherredømme over alle statssager og endog over landenes grundlove, Den stille Magt²⁹. Selv om det ifølge Monrad var regeringens og konsejlspræsidentens pligt så vidt muligt at regere i overensstemmelse med den offentlige mening³⁰, betød dette ikke, at regeringen skulle lade sig dirigere af eller identificere sig med denne mening³¹. Den offentlige

25. Jvf. herover s. 25 og 37 f.

26. 5–7 s. 26.

27. 9–13 s. 45 f; jvf. F. 1882/83 sp. 1105.

28. 14–18 s. 77 f.

29. 19 s. 43; jvf. herover s. 10.

30. I 122 f og 130; 9–13 s. 16; Red. s. 54 ff og 239.

31. Især skulle regeringen ikke lade sig dirigere vedrørende udenrigspolitikken; jvf. II s. 230 f og III s. 134 f, hvor M. dog fandt det vigtigt for vor egen stilling, at den offentlige mening ikke fik en forkert opfattelse af de store begivenheder i

mening kunne som folkevilje og folkestemning komme slemt på afveje og var, når det var sket, tilbøjelig til fortsat at gå over gevind: »hvor Legitimiteten eengang er brudt, og den øverste Statsmyndighed er bleven af= og indsat af Folkevillien, der er det«, hed det således i 1869, »vanskeligt for denne at vænne sig af med at betragte sig som en til enhver Tid over Lovene staaende Magt«³².

Regeringen måtte derfor først foretage vigtige politiske skridt og gennemføre de for landet nødvendige eller ønskelige samfundsreformer, når den havde overbevist hele den offentlige mening, hele folket om deres nødvendighed, når den havde forvandlet sin overbevisning til en »hele Folket besjælende Aand«³³.

Kunne regeringen ikke overbevise den offentlige mening om sin politiks rigtighed, eller misbilligede den offentlige mening regeringens politik, burde den ikke blive siddende. Fordi Estrup var i modstrid med den folkevilje, som Monrad nærede så stor frygt for, burde han træde tilbage, så det ikke skulle gå ham, som det gik Guizot³⁴. Derfor var det også rigtigt af kongen at afskedige ministeriet Monrad i 1864, idet »de talrige Adresser, der indkom, da Ministerskiftet havde fundet Sted, vise, at det var Kongen og ikke mig, der var i Overensstemmelse med det danske Folks Villie«³⁵.

I overensstemmelse med sin høje vurdering af kongens indflydelse iøvrigt fandt Monrad, at det var kongens ret at påse, at hans regering ikke kom i modsætning til den offentlige mening, og at han kunne afskedige den, hvis han mente, at dette skete. Som det hed i 1878 under gennemgang af det parlamentariske system: »Kongen kan slaa Kamrene ihjel, hvis de ere umedgjørlige, og hvis det er tvivlsomt, om de ere et Udtryk for Folkets Villie«³⁶.

Det tør heraf konkluderes, at Monrad heller ikke for det her behandlede aspekts vedkommende nåede ud over det yngre konstitutionelle udviklingstrin.

udlandet, da enhver konstitutionel regering var nødt til at tage noget hensyn til den offentlige mening.

32. I s. 202 f.

33. Red. s. 148 f; jvf. 5-7 s. 26 og 65 f.

34. 9-13 s. 16 f, sml. s. 40 og 42. Jvf. M.s idelige fremhæven i folketinget af Estrups pligt til at træde tilbage af den grund.

35. Red. s. 237 f, 239; I s. 122 f.

36. 14-18 s. 84 f; sml. Morgenbladet 2/3 1884. At M. ikke identificerede kongen med ministeriet, indiceres af konteksten. Om såvel de konstitutionelle og parlamentariske som de absolutte kongers hensyntagen til den offentlige mening, se iøvrigt 19 s. 21 f; II s. 58 f; 1-4 s. 13; I s. 129 f.

Som helhed kan det siges, at Monrads konstitutionalisme i tiden mellem 1864 og slutningen af den skildrede periode bevægede sig fra et sted mellem ældre og yngre konstitutionalisme.

Hvad hans parlamentarisme angår, bevægede den sig i samme tidsrum fra et snævert, klassisk engelsk præget begreb, der lå langt fra hans opfattelse af det konstitutionelle monarkiske begreb, til et bredt og favnende, fleksibelt, dansk konstitutionelt præget begreb, fra et monistisk forhold mellem regering og repræsentation henimod et mere dualistisk forhold ³⁷.

Baggrunden herfor var ikke mindst, at Monrad, der, som vist, bedømte parlamentarismen og dens muligheder meget realistisk, efterhånden, som han i 70-erne blev tvunget til at beskæftige sig mere og mere indgående med dens problematik, er blevet klar over det umulige i at anvende det engelske ideal på danske forhold. Dertil kom, at han, der jo ideologisk i meget stod regeringstilhængerne ret nær, havde interesse i at hindre eller forsinke det rene folkestyres gennembrud. Derfor bekæmpede han, som det ikke var usædvanligt i tidens mere konservative kredse ³⁸, den rene underhus- eller folketingsparlamentarisme ved at arbejde for en slags rigsdagsparlamentarisme, der ikke blot levnede landstinget fortsat stor indflydelse, men også gav kongemagten betragtelig bevægelsesfrihed, en parlamentarisme, der lå lige i forlængelse af og havde rod i den danske forfatningsmæssige tradition.

SLUTNING

Selv om det er svært at måle betydningen af Monrads politiske virksomhed, af hans indlæg i debatten om regeringsformen i efterkrigstiden, kan der næppe herske tvivl om, at den ikke var ringe. General Raasløf betonedes således, hvor overordentlig en betydning Monrads Politiske Breve havde for udviklingen af vort offentlige liv. Givet er det i hvert fald, at hans breve og artikler vakte stor opmærksomhed, også i kredse, der ikke delte hans

37. Bagges opfattelse (jvf. herover s. 20 f.) er således ikke rigtig. Bagge har ikke gjort sig klart, at M.s opfattelse ændrede sig fra en forsåvidt »moderne« til en meget mere konservativ opfattelse. Det skyldes utvivlsomt især, at han har betragtet den komplicerede parlamentaristiske problematik næsten under ét og således helt har undladt at komme ind på kongens rolle under parlamentarismen.

38. Mest bekendt og omfattende i den nordiske parlamentaristiske debat er vel P. Fahlbecks forsøg i Sveriges författning och den moderna parlamentarismen, 1904, på at imødegå K. Staffs og andre liberales bestræbelser på at indføre parlamentarismen i Sverige ved at udvide begrebet, så det nærmest kom til at dække den herskende styreform i Sverige.

synspunkter. Da han fra 1876–77 bekæmpede den estrupske landstingsparlamentarisme, blev brevene, som hyppigt kom i mere end et oplag, »et Forargelsens Tegn for Højre«¹, og Monrad blev udsat for voldsomme, tildels perfide angreb fra Estrup-pressen. I rigsdagen blev han i virkeligheden i 80-erne regeringens farligste modstander i de store debatter om regeringsformen, hvor højre-talerne med forkærlighed rettede deres skyts mod ham og hans opfattelse.

Det var ikke så underligt. Monrad var den eneste af de gamle national-liberale politikere, der ikke ville opgive ungdomsårenes sympati for parlamentarismen, da forfatningskampen under Estrup tilspidsedes². Den sidst overlevende af martsministrene var tilmed junigrundlovens hovedkapacitet og udtalte sig alene af den grund med overordentlig autoritet i forfatningsspørgsmål. Derfor var hans modstand mod estrupiet til særlig stor fortrydelse for regeringens tilhængere og til særlig stor opmuntring for oppositionen, der ikke var forvænt med støtte uden for dens egen kreds. Sidst, men ikke mindst, var hans opfattelse af regeringsformsproblematikken dybt forankret i hans liberalistiske ideverden og hans af Hegel prægede historiesyn, hvilket gav hans omhyggelige og dygtige argumentation en særlig styrke og konsekvens.

Monrad bidrog dermed til at højne diskussionsniveauet i offentligheden og siden også i rigsdagen, hvor debatterne mellem ham, Holstein, Boisen, Estrup og Nellemann indtager »en fremragende Plads i vor parlamentariske Historie«³. Dertil kom, at hans stærkt kompromisprægede rigsdagsparlamentarisme uden tvivl øvede sin tiltrækning på de mere moderate kredse inden for højre og venstre, og at hans mådeholdne og afbalancerede synspunkter dermed var med til at hindre de yderligtgående elementer i begge lejre i at drive udviklingen ud i de af ham så frygtede revolutionære tilstande. Chr. Berg udtalte i 1882 om Monrads Politiske Breve Nr. 1–19:

»Der er en overmaade smuk Enighed tilstede i hele Værket. Værkets Forfatter har nemlig ment, at Oppositionen i sin Tid gik noget for rask frem... men da han senere har ment, at de Andre gik endnu raskere frem, har han ligeledes lagt en Dæmper paa til den anden Side, hvilket altsaa er ensbetydende med denne Fordring om en rolig og besindig Udvikling under Grundlovens foreskrevne Former, som vi Alle i Virkeligheden maa hylde«⁴.

Ikke mindst heri lå betydningen af Monrads intense beskæftigelse med regeringsformens problematik i årene 1869–1886.

1. Vedel V s. 399.

2. Jfr. 9–13 s. 48 og 29.

3. Jfr. Vedel VI s. 566 f.

4. F. 1882/83 sp. 389.

FORKORTELSER

Politiske Afhandlinger af D-d I. 1869	I
Politiske Afhandlinger af D-d II. 1870	II
Politiske Afhandlinger af D-d III. 1871	III
Prædikener. 1871. 3. udg. 1878	Prædikener
Skoleloven og Folkethinget. 1873.	Skoleloven
Politiske Breve Nr. 1-4. Øieblikket. Generallieutenant Cai Hegermann-Lindencrone. 7/7 1874	1-4
Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse. 1875	Valla
Politiske Breve Nr. 5-7. 20/4 1876	5-7
Politiske Breve Nr. 8. Til Hr. Redaktør Topsøe. 25/4 1876	8
Politiske Breve Nr. 9-13. Svimmelhed. Den provisoriske Finantslov. Parlamentarismen. Rigsretsdommen i Theatersagen. 12/11 1877 ..	9-13
Politiske Breve Nr. 14-18. Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik. Okt. 1878	14-18
D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864. En efterladt redogørelse fra o. slutn. af 1880. Udg. v. Aage Friis. 1914	Red.
Politiske Breve Nr. 19. Den stille Magt. 21/3 1882	19
Monrads taler i folketinget 1882-86. Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folkethinget. 1882/83. 1883/84. 1884/85. 1885/86	F. 1882/83 etc.
A. F. Kriegers, D. G. Monrads og P. Vedels indbyrdes Brevveksling 1846-1888. Udg. v. Aage Friis og Just Rahbek. Danske Magasin. 7. R. III. 1940	Krieger
Bispebreve til Kultusminister I. C. H. Fischer. Udg. v. Bjørn Kornerup. Kirkehistoriske Samlinger. 6. R. III. 1940	Fischer
Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863-1879. Udg. af Aage Friis. 1936	Friis
Povl Bagge: Studier over D. G. Monrads Statstanker. 1936	Bagge
Asger Nyholm: Religion og Politik. En Monrad Studie. 1947	Nyholm
P. Stavnstrup: D. G. Monrad. Politiker og Gejstlig. 1948	Stavnstrup
P. Vedel: Bidrag til Monrads Biografi. V og VI. Tilskueren. 1905 ..	Vedel
J. Himmelstrup: Den provisoriske Lovgivning i Danmark. 1948	Himmelstrup
Erik Rasmussen: Det politiske System. Kap. IX: Regeringsorganet. 1965	Rasmussen